

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
КРИМІНОЛОГІЯ

Освітній ступінь перший (бакалаврський)

Спеціальність 262 «Правоохоронна діяльність»

Освітня програма Положення про організацію освітнього процесу у ДДУВС від
09.04.2019 № 293

Форма навчання денна

у 2019/2020 навчальному році

Конспект лекцій обговорений та схвалений
на засіданні
кафедри кримінально-правових дисциплін
протокол від 28.05.2019 № 20

Завідувач кафедри
кримінально-правових дисциплін
Світлана ШАЛГУНОВА

(підпис)

Дніпро – 2019

ТЕМА № 1. ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ, МЕТОД ТА СИСТЕМА КРИМІНОЛОГІЇ

(2 години)

План

1. Поняття, предмет, завдання та функції кримінології.
2. Методологія та методи кримінології.
3. Місце кримінології серед інших наук.
4. Система кримінології

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. ВВР України. 1996. №30. Ст.141.
2. Кримінологія : підручник [Голіна В. В. та ін.]; за ред. проф. В. В. Голіни, Б. М. Головікіна ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2014. - 439 с.
3. Кримінологія : курс лекцій Т. В. Корнякова, Н. С. Юзікова ; Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпропетровськ : Ліра, 2014. 243 с.
4. Черней В.В. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання злочинам у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні: монографія. В. В. Черней ; Нац. акад. внутр. справ. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 454 с.
5. Іванов Ю.Ф. Кримінологія : навч. посіб. Ю. Ф. Іванов, О. М. Джужа; Київ. нац. ун-т внутр. справ. Вид. 2-е, допов. та перероб. К. : Видавець Паливода А. В., 2008. - 292 с.
6. Кримінологія (загальна частина) : навч. посіб. [Блага А. В. та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. акад. НАПрН України О. М. Бандурки ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х. : [Вид-во ХНУВС], 2011. 240 с.
7. Практика Європейського суду з прав людини у справах фізичних та юридичних осіб проти України // <https://www.echr.com.ua/rishennia-espl/>

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Сформувати комплекс теоретичних знань, спрямованих на визначення поняття «кримінології», предмета кримінології та попередження злочинів, завдань та функцій кримінологічної науки, методів кримінології та їх характеристики, визначення місця кримінології серед інших наук, характеристики системи кримінології, розгляду історичних витоків та сучасного стану кримінологічної науки в Україні.

ВСТУП

Попередження злочинності, як свідчить теорія і давня практика багатьох країн, можливе і необхідне в двох тісно пов'язаних між собою напрямках. По-перше, це застосування передбаченого кримінальним законом покарання до осіб, які вже вчинили злочини; по-друге – попередження державою і суспільством ще не вчинених, але вірогідних суспільно небезпечних проявів.

Відповідно до цих двох практичних напрямів у протидії злочинності в теорії права склалися дві наукові галузі, покликані розробляти проблеми її подолання. Перша заснована переважно на юридико-догматичному методі вивчення злочинів. Вона, являючи собою сукупність (систему) правових ідей, принципів і поглядів, розробляється теорією кримінального права. Друга впливає з юридико-соціологічного вчення, в основі якого містяться конкретно-соціологічні методи вивчення таких явищ, як злочинність, особа злочинця, попередження злочинів. Ця система уявлень і концепцій охоплюється кримінологічною наукою.

Кримінологія як галузь наукових знань виникла у ХІХ столітті на базі кримінального права. Її поява була пов'язана із загостренням соціальних суперечностей, що призвело до різкого зростання злочинності. За цих умов наука, яка пояснювала злочинність, почала набувати все більшого значення. Проблема злочинності і нині є однією з найактуальніших і довкола неї точиться чимало спорів.

1. ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ, ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ КРИМІНОЛОГІЇ

Кримінологія – це загальнотеоретична наука про злочинність, її причини та умови, що сприяють вчиненню злочинів, а також про заходи попередження злочинності.

Кримінологія – конкретна наука, заснована на узагальнених даних соціологічних досліджень. Оволодіння теоретичними основами кримінології повинно бути нерозривно пов'язано із використанням практичного матеріалу. Одним із основних напрямків удосконалення якості підготовки висококваліфікованих юристів є необхідність приділяти багато уваги навчанню здобувачів нашого навчального закладу вирішувати професійні завдання в різних ситуаціях, вивчати та аналізувати кримінальні провадження, а також вміти робити відповідні висновки по результатах проведених досліджень та узагальнень. Професійна діяльність юриста передбачає, перш за все, необхідність роботи з матеріалами слідчої та судової практики, даними соціологічних досліджень та правової статистики, передбачає вміння самостійно розробляти чіткі профілактичні рекомендації по попередженню злочинності.

Етимологічно поняття «кримінологія» означає вчення про злочин від латинського слова «сгime» (злочин) та грецького «logos» (вчення). Згодом це поняття набуло широкого значення і розуміється зараз як «наука про злочинність». У зарубіжній літературі, поряд з терміном «кримінологія»,

зустрічаються й інші – «кримінальна соціологія», «кримінальна біологія», «кримінальна етимологія», «соціологія злочинності», «кримінальна антропологія» тощо. У вітчизняній науці вживається лише термін «кримінологія».

Таким чином, вітчизняну кримінологію можна охарактеризувати як комплексну науку про злочинність, її детермінанти, стан, структуру і динаміку, особу злочинця і жертву злочинів, а також про засоби протидії злочинності та іншим, тісно пов'язаним з нею, антисоціальним явищам (які мають назву фонових – безробіття, проституція, безпритульність, захворювання на СНІД, ТБС, венеричні захворювання).

Розглянувши питання про елементи, які утворюють предмет кримінології, перейдемо до вивчення завдань, які стоять перед наукою кримінологією на сучасному етапі розвитку нашого суспільства.

Завданнями сучасної кримінології є:

- 1) комплексний аналіз процесів та явищ, з якими пов'язано існування злочинності та розробка на цій підставі прогресивних форм і методів попередження злочинності.
- 2) аналіз тенденцій і закономірностей злочинності, її показників, виявлення і наукове вивчення причин та умов злочинності;
- 3) встановлення осіб, здатних в силу їх поведінки, скоювати злочини, їх вивчення з метою проведення щодо них профілактичних заходів;
- 4) розробка та внесення пропозицій по удосконаленню діяльності правоохоронних органів та чинного законодавства України щодо протидії злочинності.

З цих завдань випливають наступні функції кримінології:

- 1) описова – кримінологія виявляє і фіксує певні факти соціальної дійсності, пов'язані із злочинністю, відображає їх властивості і ознаки, дає їх науковий опис;
- 2) пояснювальна – розкриваючи на основі емпіричних даних і теоретичних положень суть досліджуваних об'єктів, кримінологія дає їм наукове пояснення;
- 3) прогностична – вивчаючи закономірності розвитку кримінологічно значимих процесів та явищ, передбачає їх майбутній стан;
- 4) практично-перетворювальна – кримінологічні знання лише тоді мають цінність, коли вони слугують для суб'єктів попередження злочинності керівництвом до дій.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

1. Кримінологія – це соціально-правова наука, яка вивчає сутність, закономірності та форми прояву злочинності, її детермінанти, особу злочинця та інших категорій правопорушників, які можуть встати на злочинний шлях, а також систему попередження злочинності.

2. Предмет кримінології складається з п'яти елементів: злочинність як соціально-правове явище, особа злочинця, детермінанти злочинності, попередження злочинності; історія та теорії кримінології.

3. Завданнями кримінології є: комплексний аналіз процесів та явищ, з якими пов'язано існування злочинності та розробка на цій підставі прогресивних форм і методів попередження злочинності; аналіз тенденцій і закономірностей злочинності, її показників, виявлення і наукове вивчення причин та умов злочинності; встановлення осіб, здатних в силу їх поведінки, скоювати злочини, їх вивчення з метою проведення щодо них профілактичних заходів; розробка та внесення пропозицій по удосконаленню діяльності правоохоронних органів та чинного законодавства України щодо протидії злочинності.

4. Функціями кримінології є: описова, пояснювальна, прогностична, практично-перетворювальна.

2. МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ КРИМІНОЛОГІЇ.

Методологія розглядається як сукупність відправних положень і вимог теорії пізнання, вихідних філософсько-діалектичних законів та категорій і логічних принципів, способів і прийомів, якими наука користується при описі, вивченні і аналізі різних сторін об'єктивної дійсності, а також при пошуку нових знань.

Наукова достовірність досліджень та їх результатів значною мірою залежить від методологічної бази.

Залежно від структури і конкретики методологічного аналізу виділяються два рівні методології:

1. На першому, найбільш високому рівні знаходиться загальна методологія, яка полягає в реалізації загального підходу до вивчення об'єктів і явищ дійсності.

2. Другий рівень займає окрема (галузева, спеціальна) методологія конкретної наукової галузі.

У зв'язку з цим про методологію кримінологічної науки можна говорити як про одну з галузевих (спеціальних) методологій.

У науковому кримінологічному обігу нарівні з терміном “методологія” використовується й такий термін як “метод”.

Метод – це основні шляхи і способи збирання, оброблення зібраних даних про будь-яке явище. Він засновується на знаннях про об'єкт дослідження і полягає в діях дослідника, спрямованих на оволодіння інформацією про цей об'єкт.

Для збирання і оброблення кримінологічної інформації практикується застосування різних методів. Серед них виділяють наступні основні методи:

1. Соціологічний (анкетування, інтерв'ювання, вивчення документів, експеримент, метод експертних оцінок тощо). Вони дають змогу глибше пізнати соціальний аспект явищ, процес їх детермінації, зібрати емпіричний матеріал, що характеризує як стан і динаміку злочинності в цілому, так і окремих її видів, предметніше з'ясувати чинники злочинності та розробити заходи боротьби з нею.

2. Статистичний метод, дозволяє дослідити масив злочинів і за допомогою отриманих показників встановити закономірності і взаємозалежності їх розвитку, перейти від випадкового й одиничного до стійкого і закономірного, побачити якісні ознаки досліджуваного явища.

3. Історико-порівняльний допомагає вивчити тенденції розвитку злочинності, зміни її стану і структури за той чи інший період, без чого неможливо розробити ефективні заходи протидії їй.

4. Психологічні (наприклад, соціометрії, тестування) слугують для вивчення співвідношення об'єктивного і суб'єктивного в поведінці злочинця, процесу формування антисоціальних властивостей особи, виникнення злочинного наміру, мотивації злочинів тощо.

5. Системний аналіз дає змогу розглядати злочинність як феномен, для якого характерні певні зв'язки між складовими елементами, з одного боку, а з другого – між злочинністю та іншими соціальними явищами і процесами, які впливають на неї.

6. Математичний метод – за допомогою цього методу піддаються математичному аналізу статистичні закономірності.

Схема 6

Кожний метод передбачає певну процедуру. Вибір якої залежить від програми, цілей і завдань дослідження. Як правило, кримінологічні пошуки проводяться з поєднанням кількох методів, що значно розширює їх базу і підвищує результативність.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

1. Методологія розглядається як сукупність відправних положень і вимог теорії пізнання, вихідних філософсько-діалектичних законів та категорій і логічних принципів, способів і прийомів, якими наука користується при описі, вивченні і аналізі різних сторін об'єктивної дійсності, а також при пошуку нових

знань. Виділяють два рівні методології: на першому, найбільш високому рівні знаходиться загальна методологія, яка полягає в реалізації загального підходу до вивчення об'єктів і явищ дійсності; другий рівень займає окрема (галузева, спеціальна) методологія конкретної наукової галузі.

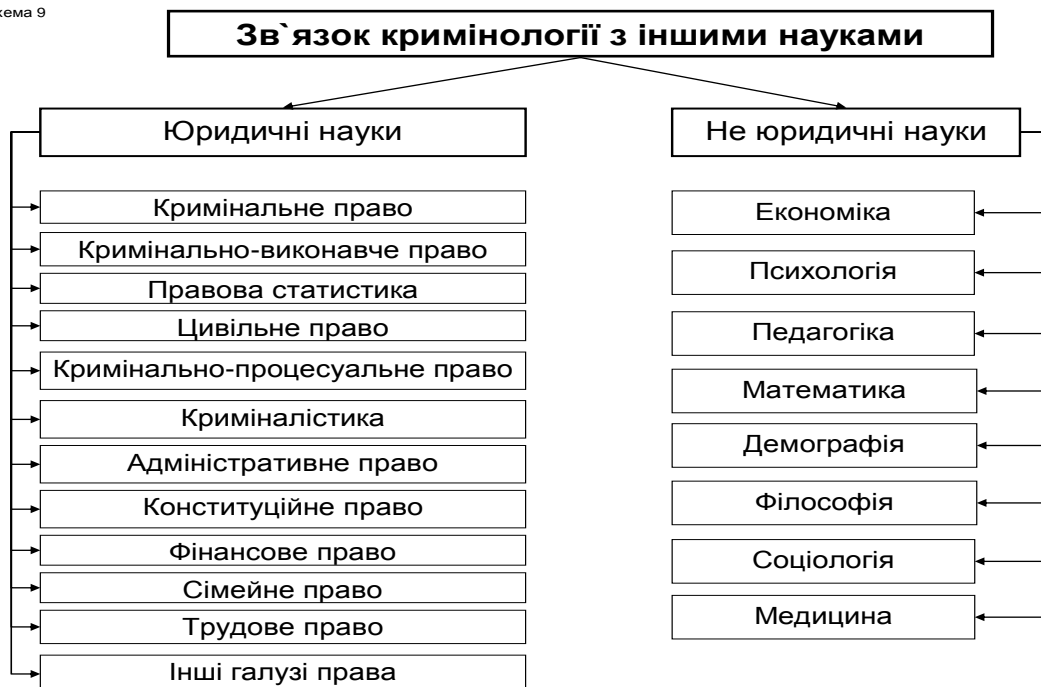
2. Метод – це основні шляхи і способи збирання, оброблення зібраних даних про будь-яке явище. Для збирання і оброблення кримінологічної інформації практикується застосування різних методів. Серед них виділяють наступні основні методи: соціологічний, статистичний, історико-порівняльний, психологічний, математичний та метод системного аналізу.

3. МІСЦЕ КРИМІНОЛОГІЇ СЕРЕД ІНШИХ НАУК.

Для розкриття суті кримінології важливо визначити не лише її предмет, методологію і методику, але й місце в системі наук. Кримінологія відрізняється від усіх інших юридичних наук тим, що більшість розроблюваних нею проблем носить комплексний характер і перебуває на стику філософії, політології, соціології, правознавства, психології, педагогіки, демографії, економіки, статистики тощо. Безперечне одне – кримінологія належить до класу суспільних наук.

Тісно пов'язані між собою кримінологія та практично всі юридичні науки, в особливості ті, які належать до так званого кримінального циклу.

Схема 9

Багато в чому схожі предмети та задачі кримінології з одного боку, та науки кримінального права з іншого. Такі кримінально-правові поняття як злочинність та її види, злочинці та їх категорії та інші, є початковими даними для кримінології, вони багато в чому визначають коло проблем, вивчаємих цією наукою. Багато норм кримінального права безпосередньо використовуються для юридичного обґрунтування конкретних заходів кримінологічної профілактики.

Кримінологія пов'язана з наукою кримінального процесу. Як ви знаєте, кримінально-процесуальний закон включає обставини, детермінуючі скоєння злочинів у предмет доказування по кримінальному провадженні; формує відповідний юридичний обов'язок прокуратури та суду; встановлює форми процесуального реагування на виявлені криміногенні фактори. Кримінально-процесуальні дії є одним з ефективних засобів отримання інформації про конкретні злочини, їх детермінанти, про особистість злочинця. Тому не випадково у кримінологічних дослідженнях знаходить широке використання вивчення матеріалів кримінальних проваджень.

Є у кримінології спільне і з криміналістикою, яка розробляє техніку, тактику та методику розслідування злочинів, використовуючи при цьому вчення кримінології про злочинність та її попередження. Положення кримінології враховуються у розробці криміналістичних теорій про слідчі версії, планування слідства і т.ін. Криміналістичні засоби попередження злочинності входять у загальний комплекс заходів попереджувального впливу на злочинність, її причин та умов.

Очевидним є взаємозв'язок кримінології і науки кримінально-виконавчого права, яка широко використовує висновки кримінології в процесі виправлення засуджених, попередження вчинення ними нових злочинів тощо. В свою чергу, кримінологія враховує пенітенціарний досвід для вирішення завдань боротьби із злочинністю.

Кримінологія тісно пов'язана з теорією та практикою оперативно-розшукової діяльності. Оперативно-розшукові заходи, для того, щоб вони були ефективними, повинні опиратись на повні, достовірні та точні знання про закономірності сучасної злочинності, її характерні тенденції, конкретні форми злочинних явищ, особливості та механізм індивідуальної протиправної поведінки та інше. Існують також оперативно-розшукові заходи, цілком підпорядковані інтересам попередження злочинності.

Зв'язок кримінології з адміністративним правом обумовлений, по-перше, значенням адміністративно-правових засобів боротьби з правопорушниками (заходи адміністративного стягнення, попередження і т.ін.), по друге, значенням адміністративно-правових норм у регулюванні діяльності суб'єктів кримінологічної профілактики.

Пов'язана кримінологія і з іншими юридичними науками: цивільним, трудовим, земельним, та іншими галузями права. Цей зв'язок обумовлений головним чином тим, що багато норм відповідних галузей законодавства використовуються для правового забезпечення заходів кримінологічної профілактики, включаються у її правові підстави.

Кримінологія тісно пов'язана з іншими науками, які не відносяться до юридичних наук.

Зв'язок кримінології з економічною наукою визнається перш за все тим, що частина явищ та процесів, детермінуючих злочинність знаходиться у сфері економіки. Має свої економічні характеристики і сама злочинність, її наслідки. Накінець, виділяються економічні заходи у комплексі засобів впливу на злочинність, її причини та умови.

Кримінологія має також тісний зв'язок із статистикою, особливо з кримінальною, яка є основним джерелом інформації про злочинність, заходи та результати боротьби з нею, а також про особистість злочинця. Поряд з цим кримінологія широко використовує дані та прийоми демографічної, економічної і соціально-культурної галузей статистики.

Кримінологія безпосередньо пов'язана з психологією, різними її галузями: загальною, соціальною, юридичною. Дані психологічної науки мають особливе значення для досліджень суб'єктивних причин і умов злочинності, особистості правопорушника, мотивації та механізму індивідуальної злочинності поведінки.

Пов'язана кримінологія і з педагогікою. З використанням положень та висновків педагогічної науки вивчаються детермінанти злочинності, пов'язані з недоліками виховання та навчання у сім'ї, школі та інших сферах соціального буття. Використовуючи досягнення педагогічної теорії і практики, кримінологія розробляє виховні заходи впливу на правопорушників та осіб, які можуть встати на злочинний шлях.

Зв'язок кримінології з філософією виявляється у тому, що закони і категорії останньої є обов'язковими для кримінологічних досліджень, дозволяють вірно розкрити суть і зміст злочинності, її зв'язки з іншими соціальними явищами.

Така наука як соціологія збагачує кримінологію безліччю емпіричних даних про суспільні явища та їх розвиток (міграція, урбанізація, соціальна активність людей, умови й спосіб їх життя і т.п.). Крім того, кримінологія широко застосовує методи соціології при проведенні досліджень (опитування, тестування, спостереження). У свою чергу, кримінологічні висновки збагачують соціологію, роблять її більш всеохоплюючою.

В останні роки тіснішає зв'язок кримінології з математикою і кібернетикою. Праці Г.А.Аванесова, Ю.Д.Блувштейна, С.Е.Віцина, А.Ф.Зелінського, В.В.Панкратова та інших довели можливість плідного співробітництва кримінології з цими науками. Математичні методи суттєво підвищують точність кримінологічних досліджень та їх висновків (наприклад, при визначенні рівня латентності злочинності, її прогнозуванні).

Отже, можна зробити остаточний висновок проте, що кримінологія є соціолого-правовою наукою, яка вивчає тенденції та закономірності злочинності, причини і обставини, що її обумовлюють, особу злочинця та систему заходів попередження, протидії та нейтралізації.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Кримінологія належить до класу суспільних наук. Вона відрізняється від усіх інших юридичних наук тим, що більшість розроблюваних нею проблем носить комплексний характер і перебуває на стику філософії, політології, соціології, правознавства, психології, педагогіки, демографії, економіки, статистики тощо.

4. СИСТЕМА КРИМІНОЛОГІЇ

Кримінологія, як і всяка наука, має свою систему, котра перебуває у

прямій залежності від її предмета і відображає його структуру. Особливістю наукових знань є їх логічно упорядкований і послідовний виклад.

Система кримінологічної науки – це розчленування, розділення єдиних кримінологічних знань на однорідні компактні частини (блоки), які внутрішньо узгоджені між собою.

Система кримінології базується на двох підставах: предметі дослідження і рівні узагальнення науково-практичної інформації.

За предметом дослідження кримінологія складається з чотирьох основних частин: а) вчення про злочинність; б) про детермінацію злочинів; в) про особу злочинця та жертву злочинів; г) про засоби протидії злочинності.

За рівнем узагальнення науково-практичної інформації кримінологія поділяється на Загальну і Особливу частини.

Загальна частина вивчає дає поняття кримінології як науки, її предмета, завдань, функцій, системи, методології і методики досліджень, історію розвитку кримінології та аналіз різних теорій, теоретичні проблеми злочинності, особи злочинця, детермінанти злочинності, віктимології, кримінологічного прогнозування та планування заходів протидії злочинності, попередження злочинності.

Особлива частина досліджує окремі види злочинності, їх детермінанти та заходи боротьби з ними. Це зокрема, такі види злочинності, як: організована, корупційна, рецидивна, професійна, економічна, агресивна, корислива, екологічна, необережна, пенітенціарна, жіноча, неповнолітніх та молоді, а також “фонові” явища – бродяжництво, пияцтво, наркоманія, проституція.

Весь масив злочинності в Особливій частині поділяється на кілька структурних різновидів за двома критеріями: по-перше, за особливістю антисоціальної спрямованості злочинного посягання та характером криміногенної мотивації злочинної поведінки винної особи (агресивна злочинність, корислива та корисливо-насильницька злочинність, економічна злочинність, екологічна злочинність, організована злочинність; по-друге, за особистістю контингенту злочинців (злочинність неповнолітніх та молоді, рецидивна злочинність, професійна злочинність, пенітенціарна злочинність, жіноча злочинність, військова злочинність, злочинність мігрантів).

Значення Особливої частини полягає в тому, що вона збирає і накопичує значний емпіричний матеріал про окремі прояви злочинності, виявляє різноманітні ознаки і властивості певних злочинців, уточнює причинно-наслідкові комплекси, які породжують, обумовлюють окремі види (групи) злочинів, конкретизує заходи боротьби з ними. З цього випливає висновок: завдання Особливої частини полягають у тому, щоб, з одного боку, забезпечувати загально кримінологічні теорії фактичними даними, а з другого – надавати правоохоронним органам конкретні рекомендації, які спрямовані на удосконалення їх діяльності з протидії злочинності.

Головне завдання Особливої частини кримінології полягає у вивченні кримінологічних понять та характеристик окремих видів і груп злочинів, а також у розробленні комплексних заходів з їх попередження. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що в предмет цієї частини кримінології входить:

- розчленування всієї маси злочинності на специфічні види і групи злочинів та опис їх кримінологічного поняття;
- з'ясування аналітичних кількісно-якісних характеристик цих видів і груп злочинів;
- виявлення факторів і причин, які обумовлюють їх вчинення;
- розробка рекомендацій та пропозицій з їх попередження.

Кримінологічна характеристика конкретного виду злочинності охоплює рівень, коефіцієнти, структуру та динаміку злочинів, описування особистості тих, хто їх вчиняє, мотиви і цілі їх злочинної поведінки. Кримінологічна характеристика в такому її розумінні містить у собі достатню інформацію про певний вид (групу) злочинів. Що ж до їх причин та умов, то вони лежать в іншій площині.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ

1. Система кримінологічної науки – це розчленування, розділення єдиних кримінологічних знань на однорідні компактні частини (блоки), які внутрішньо узгоджені між собою.

Система кримінології базується на двох підставах: предметі дослідження, яка складається з чотирьох основних частин (вчень про злочинність, про детермінацію злочинності, про особу злочинця та жертву злочинів, про засоби протидії злочинності) та рівні узагальнення науково-практичної інформації, яка складається з двох частин (Загальна та Особлива частини).

2. Загальна частина вивчає теоретичні проблеми злочинності як такої, дає поняття кримінології як науки, її предмета, завдань, функцій, системи, методології і методики досліджень, історію розвитку кримінології та аналіз різних теорій. Центральне місце в Загальній частині посідають також проблеми особи злочинця, детермінант злочинності, віктимології, кримінологічного прогнозування та протидії злочинності.

3. Особлива частина досліджує окремі види злочинності, їх детермінанти та заходи протидії їм. Це зокрема, такі види злочинності, як: організована, корупційна, рецидивна, професійна, економічна, агресивна, корислива, екологічна, необережна, пенітенціарна, жіноча, неповнолітніх та молоді, а також “фонові” явища – бродяжництво, пияцтво, наркоманія, проституція.

Головне завдання Особливої частини кримінології полягає у вивченні кримінологічних понять та характеристик окремих видів і груп злочинів, а також у розробленні комплексних заходів з їх попередження

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

1. Кримінологія – це соціально-правова наука, яка вивчає сутність, закономірності та форми прояву злочинності, її детермінанти, особу злочинця та інші категорії правопорушників, які можуть встати на злочинний шлях, а також систему попередження злочинності

2. Предмет кримінології складають чотири елемента: злочинність як соціально-правове явище; особа злочинця; причини та умови (детермінанти) злочинності; попередження злочинності.

3. Завданням кримінології є комплексний аналіз процесів та явищ, з якими пов'язано існування злочинності та розробка на цій підставі прогресивних форм і методів попередження злочинності; виявлення і наукове вивчення причин та умов злочинності, аналіз тенденцій і закономірностей злочинності, її стану, рівня, характеру та структури; встановлення осіб, здатних в силу їх поведінки, скоювати злочини, їх вивчення з метою проведення щодо них профілактичних заходів; розробка та внесення пропозицій по удосконаленню діяльності правоохоронних органів; вивчення передового досвіду зарубіжних держав; розробка та внесення пропозицій по удосконаленню кримінального законодавства та інші.

4. Функції кримінології: описова, пояснювальна, прогностична, практично-перетворювальна.

5. Методологія розглядається як сукупність відправних положень і вимог теорії пізнання, вихідних філософсько-діалектичних законів та категорій і логічних принципів, способів і прийомів, якими наука користується при описі, вивченні і аналізі різних сторін об'єктивної дійсності, а також при пошуку нових знань. Залежно від структури і конкретики методологічного аналізу виділяються два рівні методології: на першому, найбільш високому рівні знаходиться загальна методологія, яка полягає в реалізації загального підходу до вивчення об'єктів і явищ дійсності; другий рівень займає окрема (галузева, спеціальна) методологія конкретної наукової галузі.

6. Метод – це основні шляхи і способи збирання, оброблення зібраних даних про будь-яке явище. Він засновується на знаннях про об'єкт дослідження і полягає в діях дослідника, спрямованих на оволодіння інформацією про цей об'єкт. Для збирання і оброблення кримінологічної інформації практикується застосування різних методів, серед яких виділяють наступні основні методи: соціологічний, статистичний, історико-порівняльний, психологічний, математичний та метод системного аналізу.

7. Кримінологія відрізняється від усіх інших юридичних наук тим, що більшість розроблюваних нею проблем носить комплексний характер і перебуває на стику філософії, політології, соціології, правознавства, психології, педагогіки, демографії, економіки, статистики тощо.

8. Система кримінологічної науки – це розчленування, розділення єдиних кримінологічних знань на однорідні компактні частини (блоки), внутрішньо узгоджені між собою. За предметом дослідження кримінологія складається з чотирьох основних частин: а) вчення про злочинність; б) про детермінацію злочинів; в) про особу злочинців та жертву злочинів; г) про засоби протидії злочинності. За рівнем узагальнення науково-практичної інформації кримінологія поділяється на Загальну і Особливу частини.

Загальна частина вивчає поняття кримінології, її предмет, завдання, функції, систему, методологію та методи, історію розвитку кримінології та аналіз різних теорій, проблеми злочинності, особи злочинця, детермінанти

злочинності, віктимологію, кримінологічне прогнозування та планування заходів протидії злочинності, попередження злочинності тощо. Особлива частина досліджує окремі види злочинності, їх детермінанти та заходи протидії їм.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються лише базові, основоположні теоретичні поняття кримінології як комплексної науки. У зв'язку з цим, під час підготовки до семінарського заняття відпрацювати наступні питання:

1. Основні етапи розвитку кримінології.
2. Предмет кримінології та її методи
3. Розвиток кримінологічної науки в Україні та історичні витоки.
4. Місце кримінології серед інших наук.

ТЕМА 3. ЗЛОЧИННІСТЬ ТА ЇЇ ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

(2 години)

1. Поняття злочинності та її ознаки.
2. Види злочинності.
3. Показники злочинності.
4. Латентна злочинність.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. ВВР України. 1996. №30. Ст.141
2. Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2016 рік від 27 травня 2016 р. № 418-р. Кабінет міністрів України. Офіційний вісник України від 24.06.2016 № 47
3. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовт. 2014 № 1700-VII : за станом на 15 бер. 2016 р. Верховна Рада України. Офіційний вісник України. 2014. № 87. С. 156.

4. Улик О.Г. Злочинність в Україні: фактори, тенденції, протидія (2002-2014 рр.) : [монографія]; Держ. НДІ МВС України. Київ : ДНДІ МВС України, 2015. 362 с.

5. Леоненко Т.Є. Злочинність і релігія: кримінологічне дослідження : монографія. Запоріжжя : Кругозір, 2015. 699 с.

6. Юзікова Н.С. Суспільство і злочинність неповнолітніх у розрізі епох (від Давнини і Середньовіччя до ХХІ століття) : [монографія]; Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпропетровськ : Ліра, 2015. 327 с.

7. Андрушко А.В. Геронтологічна злочинність: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання : монографія за ред. д-ра юрид. наук, проф. В. М. Поповича. Ужгород : Ліра, 2011. 247 с.

8. Практика Європейського суду з прав людини у справах фізичних та юридичних осіб проти України // <https://www.echr.com.ua/rishennia-espl/>

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Сформувати у здобувачів систему знань щодо поняття злочинності, характеристиці ознак злочинності, визначенні видів злочинності та їх характеристики, визначенні кількісних та якісних показників злочинності, визначенні поняття латентності злочинності та аналізі видів латентності.

ВСТУП

Злочинність є однією з найгостріших проблем сучасного українського суспільства. Згідно з результатами опитувань громадської думки, проведених в останні десятиліття, люди багатьох країн ставлять її за значимістю на друге-третє місце після проблем економічного характеру.

Багато мислителів приділили увагу цій проблемі. Перші думки з цього приводу можна знайти вже у Аристотеля і Платона, які висловлювались щодо злочинності, розглядаючи філософські проблеми суспільного устрою, етики людської поведінки. З початком формування суспільства сучасного типу увага до проблеми злочинності значно зросла.

Сучасний погляд на це явище почав формуватися у ХІХ ст. із запровадженням регулярних статистичних спостережень злочинності. Перші кримінальні статистичні звіти були складені у Франції у 1826 р. і з того часу почали друкуватися.

1. Поняття злочинності та її ознаки

У радянській кримінології після її відродження визначенню злочинності не приділялося достатньої уваги. Так, у першому підручнику з кримінології (Кримінология / Под ред. А.А. Герцензона, И.И. Карпеца, В.Н. Кудрявцева. – М., 1966. – С.55-57) цьому питанню був присвячений невеличкий параграф. У ньому вказувалось, що “злочинність містить у собі всю сукупність конкретних злочинів, вчинених у певний період часу в даному суспільстві, але не є простою

сумою цих злочинів”. Далі розглядалися стан, структура та динаміка злочинності. Особливо підкреслювалось, що злочинність є явищем соціальним.

Найбільш серйозною працею в 60-х роках ХХ ст. про злочини і злочинність була монографія Н.Ф. Кузнецової “Преступление и преступность”. Злочинність, - на її думку, – це відносно масове, історично мінливе, соціальне, що має кримінально-правовий характер, явище класового суспільства, що складається з усієї сукупності злочинів, які вчиняються у певній державі у певний період часу. Основні положення цієї роботи дістали загальне визнання і відтворювалися у багатьох підручниках з кримінології.

Ряд авторів (Гілінський Я.І. та ін.) аналізували злочинність у більш широкому контексті, як вид поведінки, що відхиляється від встановлених суспільством соціальних норм. У деяких роботах злочинність пропонувалося розглядати як своєрідну систему (Аванесов В.А., Віцин С.Е., Долгова А.І.).

Для досліджень злочинності радянського періоду були характерні певні методологічні недоліки, які стримували розвиток наукових поглядів на цю проблему. Це, по-перше, ідеологічна забарвленість питання про злочинність, яка і досі не зникла повною мірою і продовжує обмежувати науковий пошук, знижує ступінь об’єктивності дослідження. По-друге, мало місце домінування юридичного підходу до розгляду злочинності при недостатньому застосуванні історичного, соціологічного, економічного та соціально-психологічного методів аналізу. По-третє, для значної кількості робіт характерним є загальнотеоретичний, умоглядний погляд на злочинність, явно недостатнє використання даних статистичного аналізу, результатів кримінологічних досліджень реального стану злочинності та окремих видів злочинів.

Сучасний кримінолог О.М. Джужа визначає злочинність як соціально обумовлене, історично мінливе, відносно масове, соціальне і правове явище, яке проявляє себе в сукупності суспільно небезпечних, кримінально-караних діянь і осіб, які їх скоїли, на окремій території (державі, регіоні, населений пункт) за певний період часу (Джужа О.М. «Кримінологія. Альбом схем (Загальна та Особлива частина)». – К.: НАВСУ, 1999).

Таким чином, злочинність – це мінливе, історично-перехідне, соціально-правове, відносно масове явище суспільного життя, що включає в себе сукупність всіх злочинів, вчинених на певній території (державі, регіоні) за відповідний період часу, і що характеризується кількісними та якісними показниками.

Злочинність є продуктом взаємодії певних типів середовища та особи, у зв’язку із чим можна виділити 2 її підструктури:

стійку злочинність, у походженні якої провідну роль відіграють особистісні характеристики (які це види злочинів ? – побутова злочинність (побутові вбивства, нанесення тілесних ушкоджень, хуліганства, зґвалтування);

ситуативну злочинність, яка визначається більш сильним впливом середовища, ніж особистісних характеристик та складною ситуацією злочинної поведінки (які це види злочинів ? – економічна злочинність, наркозлочинність, професійна злочинність (вбивства на замовлення), терористична злочинність).

Якщо говорити про злочинність, необхідно сказати і про організовану злочинність – це складна система організованих злочинних об'єднань, що ведуть широкомасштабну злочинну діяльність, створюють для такої діяльності найбільш сприятливі умови, використовуючи при цьому як власні структури з управлінськими та іншими функціями по обслуговуванню цих формувань, їх діяльності та зовнішньої взаємодії, так і державні структури (органи влади та місцевого самоврядування, правоохоронні органи) та інститути громадянського суспільства (політичні партії та об'єднання, політичні та громадські рухи, громадські та релігійні організації).

Вивчення злочинності. При кримінологічному вивченні злочинності виявляються:

1) ступінь її загальної поширеності та суспільної небезпечності в конкретних умовах місця і часу, з метою оцінки її стану і тенденцій розвитку, визначення напрямків протидії злочинності;

2) соціальні характеристики злочинності, що вказують на особливості її виникнення та функціонування (мотивація, соціальна спрямованість, соціально-групова, соціально-галузева, соціально-територіальна поширеність), з метою розробки конкретних попереджувальних заходів;

3) власні внутрішні характеристики злочинності (стійкість, активність, організованість) з метою удосконалення правоохоронної діяльності та заходів попередження рецидиву злочинів, та нейтралізація або протидія посиленню організованих начал в злочинності.

В процесі вивчення злочинності кримінологи отримують фактичні дані про саму злочинність, що відображаються в системі показників (загальна кількість злочинів, кількість виявлених злочинців та ін.). Нові відомості, отримані в ході кримінологічних досліджень, співвідносять і порівнюють з колишніми, отриманими раніше знаннями, уявленнями, гіпотезами, і таким чином відбувається оцінка злочинності.

При вивченні злочинності важливо забезпечити цілеспрямованість аналітичної діяльності, вірно визначити її завдання, сформулювати вихідні гіпотези, задати певний програмний характер і зберігати готовність до отримання нових, інколи несподіваних, не програмованих даних.

Приклади: 1) розкриття умисного вбивства молодої жінки може призвести до виявлення ознак серії умисних вбивств, пов'язаних з певною мотивацією – помста жінкам за те, що одна із жінок відмовила злочинцю у спілкуванні, вийти заміж, вступити у близькі стосунки; 2) злочини, вчинювані Анатолієм Чикатило; Сергієм Ткачем.

Злочинність, як і будь-яке явище суспільного життя, має певні ознаки:

1. Злочинність є правовим явищем, і найбільш небезпечним видом соціального відхилення. Це її основна ознака.

Об'єктивно необхідною основою існування суспільства є стандартизація людської поведінки, встановлення соціальних норм, що обмежують її різноманітність шляхом визначення видів поведінки, які є корисними для суспільства, схвалюються більшістю його членів і підтримуються ними, а також тих, які пов'язані із заподіянням шкоди членам суспільства,

засуджуються ним і тягнуть застосування покарання щодо осіб, які їх вчинили. Але в жодному суспільстві, як свідчить історія, ніколи не вдавалося досягти повної стандартизації людських вчинків і виключити вчинення антисуспільних діянь. В соціології така поведінка називається такою, що відхиляється від встановлених соціальних норм. Це найбільш загальне формулювання, яке включає різні види соціальних відхилень – аморальні вчинки, порушення правил співжиття в побуті, правопорушення і, нарешті, злочини. Таким чином, злочин є актом поведінки людини, що порушує встановлені в суспільстві соціальні норми. Такі діяння, взяті в сукупності, шкодять суспільним відносинам, що склалися, руйнують єдність суспільства. Порушення правових заборон, передбачених саме в кримінальному законодавстві дозволяє віднести певне діяння до злочину і включити його в загальний масив показників злочинності. Відповідно, порушення правових норм, що не віднесені до кримінально-правових, не відноситься до злочину та злочинності, і складає лише певний вид правопорушення.

2. Злочинність – це соціальне явище.

Злочинність являє собою передусім вчинення частиною членів суспільства діянь, які спричиняють шкоду суспільству. При чому ці діяння є найбільш небезпечними серед усіх видів людської поведінки. Обґрунтованим є характеризувати злочинність як соціальне явище, властиве будь-якому суспільству. Це випливає з походження злочинності, її чинників, сутності та наслідків. Наголошення на цьому не здається нам зайвим, оскільки в кримінології існував та й зараз існує досить потужний біологічний напрям, у рамках якого неодноразово висловлювалась ідея про біологічне походження злочинності.

Раніше вітчизняні кримінологи говорили про те, що злочинність притаманна лише класовому суспільству. Однак, як показав світовий досвід та досвід українського суспільства, і у безкласовому суспільстві вчинювалися злочини, від побутових до організованих та професійних. З часу створення безкласового суспільства у 1917 р. в суспільстві вчинялися злочини різними категоріями громадян: від декласованих, підданих експропріації (з більш високим освітнім рівнем), колишніх революціонерів, військовослужбовців, чиновників, до суто кримінальних злочинців (крадіїв, грабіжників, розбійників, хуліганів, вбивць, каторжників).

3. Злочинність за своєю суттю – явище шкідливе, що приносить шкоду як суспільству в цілому, так і конкретним його членам. Шкода, від вчинення злочинів може бути, як ви знаєте, матеріальна та фізична. А в цілому, можна виділяти і моральну шкоду, оскільки будь-який злочин негативно впливає на свідомість людини: один буде перебувати у стані страху, стресу, депресії, а інший вирішити – якщо іншим можна, то чому мені не можна, і вирішить вчинити аналогічний злочин. Крім того, злочинець, який потрапив в місце позбавлення волі піддається негативному впливу з боку оточення – таких же засуджених, і у нього може сформуватися бажання помститися жертві чи її родичам за призначене покарання.

4. Злочинність – історично зумовлене й історично мінливе явище. Вона виникла на певному етапі розвитку людського суспільства.

5. Злочинність є відносно масовим явищем. Це означає, що абсолютна більшість актів поведінки в суспільстві є соціально-позитивними або соціально-нейтральними. Соціальні відхилення позитивного характеру (героїчні вчинки, випадки самопожертви, спасіння на пожежах, потопаючих), і соціальні відхилення негативного характеру, в тому числі злочини, становлять дуже невеликий відсоток актів людської поведінки. Тим не менше, вони поширені в сучасному українському суспільстві та істотно впливають на його життя. Визначити і обґрунтувати якісь кількісні параметри злочинності, які є “нормальними” для суспільства, наука в даний час не може. Рівень злочинності є дуже різним залежно від низки економічних, соціальних, політико-правових, культурно-історичних та соціально-психологічних факторів, що діють в кожній країні.

6. Злочинність має кримінально-правовий характер – оскільки лише порушення кримінального закону складає статистичні показники злочинності.

7. Злочинність гальмує соціальний розвиток суспільства – кошти, які могли б бути витрачені на розвиток освіти, медицини, виплату стипендії чи пенсій, та в цілому на соціальну сферу – витрачаються на утримання правоохоронних структур, утримання ув'язнених в СІЗО та засуджених в тюрмах та колоніях.

8. Злочинність призводить до дезорганізації соціальних структур – злочини. Вчинені на підприємствах, в установах, організаціях порушують їх роботу, перешкоджають розвитку виробництва; викрадення новітніх наукових розробок, промислових зразків – вимагає посилення системи охорони та безпеки, а в цілому – не на розвиток виробництва, а на його захист.

9. Злочинність порушує суспільний спокій, викликає почуття страху у людей – більшість населення адекватно реагує на вчинювані злочини. Але вчинення злочину відносно родича, сусіда, колеги – викликає почуття страху, що я можу стати наступною жертвою. А це призводить до підвищення емоційної напруги у суспільстві, намаганням громадян захистити себе та своїх рідних будь-якими способами (придбанням зброї – законно чи незаконно, обладнанням сигналізації, будівництвом високих парканів).

10. Злочинність породжує недовіру до держави та її правоохоронних органів – громадяни, спостерігаючи нестабільність в економіці, політиці, реальному житті пересічного громадянина перестали довіряти правоохоронцям. Високий рівень корупційності, за політизованість правоохоронців та державних чиновників призводить до формування недовіри у населення, небажання допомагати у виявленні та розкритті злочинів та пошуку злочинців. Це суттєво зменшує можливості правоохоронних органів у розкритті злочинів та використання можливостей негласного апарату.

Треба розрізняти злочинність у масштабі всієї держави або територіального підрозділу (область, місто, район, дільниця). Її необхідно обмежувати й у часі, прив'язувати до певного відрізка, періоду часу (рік, п'ятиріччя, 10, 15, 25 років і далі).

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Таким чином, злочинність – це мінливе, історично-перехідне, соціально-правове, відносно масове явище суспільного життя, що включає в себе сукупність всіх злочинів, вчинених на певній території (державі, регіоні) за відповідний період часу, і що характеризується кількісними та якісними показниками. Злочинність характеризується певною сукупністю ознак і є: найбільш небезпечним видом відхилення у соціальній поведінці особи; є соціально-правовим явищем, має певні негативні наслідки для жертви та злочинця, історично зумовлене й історично мінливе, масове явище, що має часову та територіальну поширеність.

2. ВИДИ ЗЛОЧИННОСТІ

Злочинність класифікується за різними підставами. Класифікація злочинності допомагає, по-перше, конкретизувати вивчення багатьох кримінологічних проблем, а по-друге, є важливою для вирішення практичних завдань протидії злочинності загалом та окремим її різновидам.

1. За кількістю вчинених злочинів розрізняють первинну злочинність - сукупність злочинів, вчинених вперше та рецидивну злочинність - сукупність повторних злочинів. В якості особливого її різновиду останнім часом виділяється професійна злочинність - сукупність злочинів, що вчиняються постійно, на професійній основі, з певною спеціалізацією і є для злочинця основним джерелом прибутку.

2. За статтю виділяють злочинність чоловіків і злочинність жінок.

3. За віком – виділяється злочинність дорослих і неповнолітніх. Також можна розрізняти злочинність малолітніх (делінквентна поведінка осіб віком до 14 років), злочинність молоді (від 18 до 28-35 років) та осіб інших вікових груп. Виділяється останнім часом і злочинність осіб зрілого віку (36-50 років) і геронтологічна злочинність – злочинність осіб похилого віку.

4. За національністю – виділяється етнічна злочинність.

5. За віросповіданням – виділяється злочинність екстреміського характеру, релігійного сепаратизму (військові конфлікти в Афганістані, Чечні, Ізраїлі та Секторі Газа, Індії та Пакистані).

6. За сімейним становищем злочинців.

7. За мотивацією діянь виокремлюють корисливу, агресивну та агресивно-корисливу злочинність, корисливо-насильницьку та інші.

8. За територіальною поширеністю виділяють злочинність у містах та злочинність у сільській місцевості (міська та сільська злочинність).

9. За формою вини злочинність поділяють на умисну та необережну.

10. За сферами суспільного життя класифікують злочинність на політичну, економічну, службову, вуличну, озброєну, екологічну, корупційну, організовану, терористичну, злочинність військовослужбовців, правоохоронців, злочинність працівників пенітенціарної системи тощо.

11. За статусом злочинців – виділяють злочинність службову, корупційну (білокомірцеву), злочинність голубих комірців (чиновників середньої ланки, менеджерів).

Можна назвати види злочинності і за розділами Особливої частини Кримінального кодексу України (проти життя та здоров'я особи, статеві злочини, злочини проти громадського порядку та громадської безпеки та інші).

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Злочинність як складне явище можна охарактеризувати за допомогою виділення певних її ознак та сфер вчинення злочинів і класифікувати за різними підставами: за кількістю вчинених злочинів, статтю, віком, мотивацією, територіальною поширеністю, формою вини, сферами суспільного життя тощо. Класифікація злочинності допомагає: 1) конкретизувати вивчення багатьох кримінологічних проблем, 2) є важливою для вирішення практичних завдань протидії злочинності загалом та окремим її різновидам. Для протидії кожному виду злочинності створюються відповідні правоохоронні структури та підрозділи у їх складі).

3. ПОКАЗНИКИ ЗЛОЧИННОСТІ

Злочинність як соціальне явище має низку ознак, які відсутні у злочині, як індивідуальному акті поведінки. Ці ознаки відображаються рядом показників. Найчастіше у науковій та практичній діяльності ОВС використовуються такі показники злочинності, як її рівень, коефіцієнти, динаміка, структура, географія. При поглиблених кримінологічних дослідженнях застосовуються додаткові показники: “ціна злочинності”, латентність злочинів та інші.

Всі показники злочинності тісно пов'язані між собою. Зміна хоч одного з них в цілому, або в окремій частині веде до зміни характеристик злочинності взагалі.

Показники злочинності поділяються на кількісні та якісні.

Кількісні показники злочинності.

1. Стан злочинності — це число скоєних злочинів і осіб, що їх скоїли, на певній території за визначений період часу.

За територіальною ознакою стан злочинності в державі, наприклад, може бути поданий, як сукупність обласних показників, в області - через суму районних і так далі. По тимчасовій ознаці стан може визначатися за місяць, квартал, півріччя, рік і так далі.

Оцінюючи стан злочинності в тому чи іншому часовому інтервалі і у порівняльних поняттях “вище” і “нижче”, “більше” і “менше”, ми розглядаємо її як явище, яке послідовно змінюється на протязі певного часу, тобто в якості процесу.

Розглядання злочинності в якості процесу передбачає обов'язкове встановлення, стоїть чи ні за кожною кількісною зміною злочинності якісна зміна. Основою для визначення стану злочинності є кримінальна статистика.

При оцінці стану злочинності за кримінальною статистикою необхідно мати на увазі:

– що в загальній кількості вчинених злочинів повинні бути враховані дані про кількість осіб, засуджених судами до різних видів покарань (як пов'язаних

із позбавленням волі, так і не пов'язані з позбавленням волі – штрафи, громадські або виправні роботи);

– про кількість всіх осіб, переданих на виправлення до спеціальних установ пенітенціарної системи;

– кримінальні справи, припинені провадженням внаслідок недоказаності участі обвинувачених у вчиненні злочинів;

– дані про нерозкриті злочини;

– кількість злочинів та осіб, які їх вчинили, і які залишилися поза обліком і реєстрацією.

2. Рівень (коефіцієнт) злочинності - визначається із кількості злочинів, вчинених на тій чи іншій території з урахуванням числа мешканців за певний період часу на задане число мешканців, наприклад, на 1, 10 чи 100 тисяч. Розраховуються коефіцієнти злочинів та злочинців.

Коефіцієнт злочинів розраховується по формулі:

$K = (K_z \times \text{задане число мешканців}) : Ч_n$, де –

“K” - коефіцієнт злочинності;

“K_з” – кількість злочинів;

“Ч_н” – чисельність населення

Коефіцієнти дозволяють порівняти інтенсивність злочинності у різних адміністративно-територіальних одиницях з різною кількістю населення, а також у різні періоди в одному й тому ж районі, області з урахуванням кількості населення.

Коефіцієнт інтенсивності злочинності розраховується за формулою:

$K_{із} = (K_z : Ч_n) \times ЗОЧ_n$, де –

“K_{із}” – коефіцієнт інтенсивності злочинності;

“K_з” – кількість злочинів;

“Ч_н” – чисельність населення;

“ЗОЧ_н” – заздалегідь обумовлена чисельність населення, з розрахунку на яку визначається коефіцієнт.

Коефіцієнт злочинної активності населення (коефіцієнт злочинців) розраховується за формулою:

$K_{зан} = (K_{зл} : Ч_n) \times ЗОЧ_n$, де –

“K_{зан}” – коефіцієнт злочинної активності населення;

“K_{зл}” – кількість злочинців;

“Ч_н” – чисельність населення;

“ЗОЧ_н” – заздалегідь обумовлена чисельність населення, з розрахунку на яку визначається коефіцієнт.

У разі визначення кількості злочинів сумуються наступні дані:

- про злочини, провадження по справах яких закінчилося складанням обвинувального висновку;

- про злочини осіб, звільнених від кримінальної відповідальності за різними підставами;

- про нерозкриті злочини або злочини, що розслідуються, відносно яких отримані повідомлення у встановленому законом порядку.

3. Динаміка злочинності - це зміни показників злочинності (стану, рівня, структури) за певний період часу. Показники злочинності повинні аналізуватись у русі, тобто динаміці. На динаміку злочинності як соціально-правове явище, впливають дві групи факторів:

1) це причини і умови злочинності, демографічна структура населення та інші соціальні процеси і явища, які впливають на злочинність;

2) зміни кримінального законодавства, розширюючи або звужуючи сферу злочинного.

Вивчення злочинності в динаміці має такі види:

поточний, коли співставляються і порівнюються показники про злочинність за рік з даними за попередні роки;

систематический, при якому злочинність аналізується послідовно по роках, і при цьому виділяються певні періоди часу (5, 10, 20 років і більше) або аналіз злочинності проводиться по етапах розвитку суспільства (зміна політичної влади, економічні реформи, зміна законодавства, декриміналізація);

аналіз сезонних коливань злочинності (якщо у ньому є необхідність).

При вивченні злочинності в динаміці розраховуються темпи її приросту. Приріст злочинності – це загальний термін, що застосовується як у випадку збільшення показників злочинності (позитивний приріст), так і у випадку зниження показників злочинності (негативний приріст).

Аналіз динаміки злочинності в науково-практичному відношенні і для правоохоронної діяльності має наступні цілі:

1) надати уявлення про зміну показників за попередній (минулий) період, виявити тенденції та закономірності цих змін – як змінювалися показники умисних вбивств на протязі року та попередніх років;

2) на цій основі здійснити прогноз про майбутній можливий характер злочинності в близькому майбутньому, що являється підставою необхідного оптимального кримінологічного планування заходів протидії їй. Найбільш ефективними і виправданими є прогнози на 1-3 роки;

3) вирішити питання про необхідну зміну кількості та якості персоналу правоохоронних органів, що обслуговують територію або про створення нових підрозділів чи виділення окремих ліній роботи (у 1980-роках в підрозділах карного розшуку був умовний розподіл оперуповноважених за лініями роботи: корисливі злочини (крадіжки, грабежі, розбої, вимагання), злочини проти особи (вбивства, тілесні пошкодження, зґвалтування, мужолозтво), незаконний обіг наркотиків (виготовлення та збут), квартирні крадіжки, угони автотранспорту та крадіжки із автомобілів.

Якісні показники злочинності.

1. Структура злочинності розкриває її внутрішній зміст, співвідношення груп або окремих видів злочинів в загальній їх кількості за певний період часу на визначеній території, викреслених по різних групуючих ознаках: кримінально-правових, кримінологічних, соціально-демографічних та інших.

Основні показники структури злочинності:

1. Співвідношення злочинів за ступенем їх тяжкості.

2. Співвідношення умисних та необережних злочинів.

3. Співвідношення злочинів, класифікація яких дана в Особливій частині Кримінального кодексу України.

4. 8-10 найбільш розповсюджених злочинів (умисні вбивства, тілесні ушкодження, зґвалтування, крадіжки, грабежі, розбої, хуліганство, незаконний збут наркотиків, незаконний обіг зброї).

5. Частка злочинності неповнолітніх та молоді.

6. Частка рецидивної та професійної злочинності.

7. Частка групової та організованої злочинності.

8. Співвідношення жіночої та чоловічої злочинності.

Приватним випадком структури злочинності є її географія злочинності – це розподіл злочинності за видами розселення людей по різних регіонах. Наприклад: на Півдні чи Сході України рівень злочинності, пов'язаної з незаконним обігом наркотичних засобів вищий, ніж в Західних регіонах; в промислових регіонах та містах рівень економічних злочинів вищий, ніж в сільськогосподарських. В містах розташування великих промислових підприємств більші показники викрадень майна із цих підприємств та збуту викраденого.

Територіальні різниці злочинності тісно пов'язані з рівнем соціально-економічного розвитку, з національними традиціями населення конкретних регіонів, їх звичаями, станом культурно-виховної роботи, організацією побуту і дозвілля та іншими факторами. Слід відмітити, що в обласних центрах вчиняється майже половина усіх злочинів по області, а в містах – до 70% на відміну від сільських районів.

2. Характер злочинності визначається кількістю найбільш небезпечних злочинів, і характеристикою особистості тих, хто вчинив ці злочини. З точки зору цього показника серед злочинності виділяють кримінальний професіоналізм, організованість, ситуаційний характер та інші характеристики.

Кримінальний професіоналізм – це антигромадська діяльність особливого типу, яка характеризується наступними рисами: наявністю у злочинців відповідних спеціальних знань та навичок, необхідних для заняття злочинною діяльністю; відповідною кримінальною спеціалізацією цих осіб, що проявляється у вчиненні однотипних злочинів; систематичним характером злочинної діяльності цих осіб; тим, що злочинна діяльність є основним джерелом прибутку. Час від часу професійна злочинність змінюється, пристосовується до нових умов, але антигромадська сутність її є сталою, а суспільна небезпечність зростає (кіллери по усуненню політичних конкурентів, конкурентів по бізнесу; висока технічна оснащеність, якісна зброя).

Організована злочинність характеризується наступними рисами: плануванням злочинної діяльності; відносно стійким кримінальним зв'язком між членами групи та розподілом злочинних ролей (організатор, керівники груп, групи биків, виконавці тощо); кооперацією між членами різних злочинних груп; наявністю специфічних правил, норм поведінки, у тому числі взаємовідносини між членами групи; розробкою заходів захисту від виявлення їх злочинної діяльності та покарання за вчинені злочини; вербування до злочинної діяльності представників влади та правоохоронних органів тощо.

У зв'язку з тим можливо зробити висновок, що характер злочинності виявляється через структуру злочинності.

Кількісно-якісні показники злочинності були б не повними без віктимологічного аналізу. Багато злочинів обумовлені негативною поведінкою самих потерпілих. Але цей показник вимагає спеціального розгляду в окремій темі.

3. В числі показників, які характеризують злочинність, слід вказати на її наслідки – майнову, моральну, фізичну та іншу шкоду, яка завдається злочинами суспільним відносинам.

Майнова (матеріальна) шкода визначається в грошовому обчисленні, а шкода від агресивних посягань визначається в кількості випадків смерті; каліцтва; кількості робочих днів, пропущених у зв'язку з втратою працездатності потерпілими; в розмірах витрат на лікування та виплату по лікарняних листках тощо.

Питання щодо ціни злочинності вимагає розглядати не тільки пряму шкоду від протиправних посягань, але і побічну шкоду від злочинності, яка обчислюється за витратами суспільства, держави на протидію злочинності в цілому: утримання правоохоронних органів, навчання правоохоронців, забезпечення правоохоронців новітніми технічними засобами, кошти на утримування в місцях позбавлення волі затриманих, підозрюваних, обвинувачених, підсудних, засуджених, кошти на лікування потерпілих та відшкодування їм витрат від шкоди, заподіяної злочинами, витрати на роботу судів та адвокатів.

Отже, ціна злочинності дає уявлення про обсяг і характер прямої і непрямой шкоди, яка заподіюється злочинністю суспільству.

Характеристика злочинності буде неповною без урахування її латентної частини, без цього неможливо визначити реальний стан злочинності у суспільстві.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Злочинність як соціальне явище має низку ознак, які відсутні у злочині, як індивідуальному акті поведінки. Ці ознаки відображаються рядом показників. Найчастіше у науковій та практичній діяльності використовуються такі показники злочинності, як її рівень, коефіцієнти, динаміка, структура, географія. При поглиблених кримінологічних дослідженнях застосовуються додаткові показники: "ціна злочинності", латентність злочинності та інше.

4. ЛАТЕНТНА ЗЛОЧИННІСТЬ

Кримінальна статистика лише приблизно відображає стан злочинності, оскільки значна частина її не реєструється. Це так звана латентна, тобто прихована злочинність.

Латентна злочинність – це частина фактичної злочинності, що не отримала відображення в кримінальній статистиці та не потрапила в поле діяльності державних правоохоронних органів. Це сукупність злочинних діянь, що були реально вчинені, але не стали відомі органам кримінального

судочинства і, відповідно, не відображаються в офіційній статистиці правоохоронних органів.

Латентність поділяється на види: і буває природною, штучною та пограничною.

1. Під природною латентністю – розуміється сукупність тих випадків, коли злочин був вчинений, але він залишився невідомим правоохоронним органам (кишенькові крадіжки, зґвалтування, хуліганство у побуті, насильство в сім'ї).

2. Штучна латентність – має місце тоді, коли факт злочину відомий, але з різних причин він не поставлений на облік правоохоронними органами (потерпілий повідомив про вчинену крадіжку курки чи свині з домоволодіння, але внаслідок її невеликого розміру і небажання правоохоронних органів погіршувати показники злочинів, він не реєструється; небажання правоохоронців розслідувати окремі категорії складно доказуваних справ – зґвалтувань, примушування до вступу у статевий зв'язок, або фактичне приховування більш тяжких злочинів і кваліфікація їх за менш тяжкими статтями – умисне вбивство перекваліфікується на тяжкі тілесні ушкодження, що потягли смерть потерпілого, тілесні ушкодження – на побої, викрадення транспортного засобу – на угон).

3. Гранична латентність – це коли злочин відбувся, але потерпілий не усвідомлює цього (кишенькова крадіжка).

У зарубіжній кримінології вирізняють такі види латентної злочинності:

- 1) злочини, які залишаються нікому невідомими;
- 2) антисуспільні дії, що по суті є злочинними, але не визнаються такими (частина підліткової злочинності);
- 3) невиявлені злочини, вчинені рецидивістами чи професійними злочинцями.

Проміжкову категорію становлять так звані напівприховані злочини або «сіра злочинність», тобто діяння, зареєстровані правоохоронними органами, але не розкриті або такі, що розкриті, однак підозрювані звільняються від відповідальності за недостатністю доказів вини.

Точних даних про розміри латентної злочинності немає. Тому стан латентної злочинності можна розрахувати за формулою:

$$Л.з. = Нз. + Нр.з. + Зв.,$$

де Нз. – незареєстровані злочини; Нр.з. – нерозкриті злочини; Зв. – злочини, по яких не винесені обвинувачувальні вироки (але вони розкриті).

Існує також загальна формула обчислення латентної злочинності:

$$З. л. = З ф. - З вр.,$$

де З ф. – злочинність фактична; З вр. – злочинність врахована, а також обчислення її рівня:

$$p = \frac{З.вр.}{З.ф.}.$$

Для встановлення рівня латентної злочинності використовують загальні і спеціальні методи кримінології (Тема 1).

До загальних відносяться: виявлення громадської думки про стан латентної злочинності; експертна оцінка спеціалістів; вивчення документів правоохоронних органів, фінансово-ревізійного контролю, медичних закладів тощо.

Спеціальними методами можна назвати оперативно-розшукові заходи, аналіз динамічних рядів злочинів; дослідження періоду від їх вчинення до розкриття і запровадження санкцій; екстраполяцію; системно-структурний аналіз тощо.

Можна виокремити види злочинів, які найчастіше залишаються невиявленими, і навпаки.

Низький рівень латентності мають очевидні злочини, внаслідок чого інформація про них швидко розповсюджується (вбивства, розбої, грабежі).

Середній рівень латентності мають злочини, вчинення яких не настільки очевидне (крадіжки, хуліганство, зґвалтування). Потерпілі не звертаються у правоохоронні органи за захистом порушених прав, але і не приховують факт злочину (незначний збиток, невіра у можливість знайти злочинця чи доказати його вину тощо).

Високий рівень латентності мають злочини, вчинення яких у більшості випадків відоме лише злочинцю і потерпілому, причому останній часто зацікавлений у приховуванні злочину з різних мотивів (шахрайство, давання та одержання хабара, вимагання, ухилення від сплати податків). Такі злочини, з огляду на їх неочевидність і практично “нульову” активність потерпілого, залишаються невідомими.

Латентна злочинність залишається поза соціальним контролем і тому є особливо небезпечною, адже має такі негативні наслідки:

а) викривляє уявлення про фактичні розміри злочинності, її кількісні та якісні показники;

б) питання попередження латентної злочинності не враховуються і не плануються правоохоронними структурами;

в) якщо при розкритих злочинах заподіяні збитки певною мірою відшкодовуються, то у прихованих – цього не робиться;

г) відчуття безкарності заохочує осіб продовжувати злочинну діяльність і сприяє зростанню злочинності, особливо рецидивної;

д) латентна злочинність, оскільки вона все ж «помічається» оточуючими, руйнує їх моральні засади, що сприяє становленню інших осіб на злочинний шлях;

е) зменшує ступінь достовірності прогнозів злочинності та визначення найбільш ефективних напрямків попередження злочинності в цілому і латентної її частки;

є) заважає реалізації кримінально-правового принципу невідворотності відповідальності та покарання;

ж) підриває авторитет правоохоронних органів та держави в цілому;

з) знижує активність громадян у попередженні злочинів.

Як частина загальної злочинності, латентна злочинність містить у собі всі її ознаки, обумовлені тими ж соціальними чинниками та спричиняє матеріальну

і моральну шкоду суспільству. Існують об'єктивні і суб'єктивні фактори латентної злочинності. Об'єктивні відносяться до обставин, за яких вчиняються злочини (недоліки у звітності і контролі, що перешкоджають розкриттю злочинів; відсутність письмових і речових доказів). До суб'єктивних факторів належать небезпечність особи, яка вчинила злочин; небажання потерпілого повідомляти про злочин; недоліки у роботі правоохоронних органів тощо.

Отже, латентну злочинність необхідно виявляти для того, щоб:

- а) володіти інформацією про реальний стан злочинності на певній території;
- б) визначити справжню структуру злочинності;
- в) мати чіткіше уявлення про тенденції її розвитку;
- г) встановити реальний розмір шкоди, заподіяної державі та громадянам;
- д) у повному обсязі виявляти чинники злочинності та розробляти методи їх усунення чи нейтралізації;
- е) точніше визначати заходи протидії злочинності як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ

1. Під латентною злочинністю розуміють сукупність злочинних діянь, що були реально скоєні, але не стали відомі органам кримінального судочинства і, відповідно, не відображаються в офіційній статистиці.

2. Розрізняють латентність трьох видів: природну, штучну та граничну.

3. Виділяють три рівня латентної злочинності: високолатентна, середньолатентна та низьколатентна.

4. Існують об'єктивні і суб'єктивні фактори латентної злочинності. Об'єктивні відносяться до обставин, за яких скоюються злочини

До суб'єктивних факторів належать небезпечність особи, яка скоїла злочин; небажання потерпілого повідомляти про злочин; недоліки у роботі правоохоронних органів тощо.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

1. Злочинність – це мінливе, історично-перехідне, соціально-правове, відносно масове явище суспільного життя, що включає в себе сукупність всіх злочинів, вчинених на певній території (державі, регіоні) за відповідний період часу, і що характеризується кількісними та якісними показниками.

2. Злочинність характеризується наступними ознаками: найбільш небезпечний видом соціального відхилення; соціально-правове, негативне, історично зумовлене й історично мінливе, масове явище, має часову та територіальну поширеність.

3. Злочинність класифікується за різними підставами: за кількістю вчинених злочинів, статтю, віком, мотивацією, територіальною поширеністю, формою вини, сферами суспільного життя тощо. Класифікація злочинності допомагає, по-перше, конкретизувати вивчення багатьох кримінологічних проблем, а по-друге, є важливою для вирішення практичних завдань протидії злочинності загалом та окремим її різновидам.

4. Злочинність як соціальне явище має низку ознак, які відсутні у злочині, як індивідуальному акті поведінки. Ці ознаки відображаються рядом показників. Найчастіше у науковій та практичній діяльності використовуються такі показники злочинності, як її рівень, коефіцієнти, динаміка, структура, географія. При поглиблених кримінологічних дослідженнях застосовуються додаткові показники: "ціна злочинності", латентність злочинності та інше.

5. Під латентною злочинністю розуміють сукупність злочинних діянь, що були реально скоєні, але не стали відомі органам кримінального судочинства і, відповідно, не відображаються в офіційній статистиці.

Розрізняють латентність трьох видів: природну, штучну та пограничну.

Виділяють три рівня латентної злочинності: високолатентна, середньолатентна та низьколатентна.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Відпрацювати наступні питання:

1. Поняття злочинності та її основні ознаки.
2. Види злочинності.
3. Основні показники злочинності.
4. Латентна злочинність та її види.

ТЕМА № 4. ДЕТЕРМІНАЦІЯ СУЧАСНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ. ЗАРУБІЖНІ КОНЦЕПЦІЇ ПРИЧИН ЗЛОЧИННОСТІ. ФОНОВІ ЯВИЩА ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЗЛОЧИННІСТЬ (2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ

1. Поняття кримінологічної детермінації.
2. Класифікація причин та умов злочинності.
3. Загальні чинники сучасної злочинності в Україні.
4. Поняття "фонових" явищ в кримінології.
5. Кримінологічна характеристика окремих фонових явищ.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

- 1 Конституція України. ВВР України. 1996. №30. Ст.141.
2. Денисов С.Ф. Детермінанти злочинності і моделі кримінологічної превенції злочинів молоді : монографія; Класич. приват. ун-т. Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2010. 396 с.
3. Вознюк А.А. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій : монографія; Нац. акад. внутр. справ. Київ : НАВС, 2015. 191 с.
4. Батиргарєєва В.С.. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності осіб без визначеного місця проживання в Україні :

монографія; Нац. акад. прав. наук України, НДІ вивч. проблем злочинності ім. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2015. 260.

5. Шепетько С.А. Вплив організованої злочинності на соціально-економічну ситуацію в Україні : [монографія] С. А. Шепетько, О. М. Юрченко ; Міжвідом. н.-д. центр з проблем боротьби з орг. злочинністю при Раді нац. безпеки і оборони України. Київ : МП Леся, 2015. 251 с.

6. Практика Європейського суду з прав людини у справах фізичних та юридичних осіб проти України // <https://www.echr.com.ua/rishennia-espl/>

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Сформувати систему знань про детермінанти злочинності, з'ясувати поняття кримінологічної детермінації; визначенні поняття „причини злочинності” та їх класифікації, поняття „умови злочинності” та їх класифікації, характеристики загальних чинників злочинності в Україні, усвідомити специфіку детермінаційного комплексу різних видів злочинності. Сформувати у здобувачів систему теоретичних знань та практичних навичок щодо фонових явищ. Допомогти усвідомити слухачам вплив фонових явищ на злочинність, та з'ясувати, основні напрямки та заходи запобігання фоновим явищам.

ВСТУП

Проблема детермінант злочинності займає одне з центральних міст у кримінології. Вона існує протягом тисячоліть, тобто значно раніше виникнення самої науки кримінології.

В минулому, та й зараз, названі проблеми не знайшли свого остаточного вирішення. Вони, як і раніше, залишаються дискусійними. Існує багато висловлювань, теорій і концепцій про те, що ж визначає й обумовлює існування і відтворення злочинності. Подібне становище є наслідком різних методологічних підходів і посилок, з яких виходять автори та прихильники цих теорій та концепцій. Тому, проблеми детермінації злочинності становлять найбільш складний розділ кримінологічних знань.

Коли розглядається поняття детермінант злочинності через спектр філософського вчення про причинність, то поряд із поняттям причини, яка викликає певний наслідок, неодмінно стоїть поняття умови, яка сама цього наслідку не викликає, але сприяє причині “виконати свою справу”. Терміни “причина” й “умова” законодавець не застосовує, але визначає, що при призначенні покарання враховуються ступінь тяжкості вчиненого злочину, особа винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання (ст.65 КК України). Вони використовуються і кримінологією, хоча поряд з ними існує таке поняття як “детермінанти”, яке охоплює обидва вказані терміни. В цьому немає нічого дивного, адже причини і умови – складові елементами процесу детермінації, який, крім них, включає ще наслідок. Більш того, відштовхуючись від філософської суті цих понять, треба зауважити, що в кримінології між ними важко провести чітке розмежування. Так, відсутність потрібного досвіду і

кваліфікованих фахівців, які б змогли організувати на високому рівні процес роздержавлення майна в Україні, були умовами злочинних проявів у ході приватизації. Але вони могли бути одночасно і причинами цих проявів, штовхнувши певних осіб на злочини.

З'ясування сутності злочинності та її детермінантів буде неповним без урахування інших негативних суспільних явищ, що тісно пов'язані з нею. Ці явища досить різноманітні, але всі вони сприяють існуванню злочинності, її поширенню, втягненню нових членів у злочинну діяльність, криміналізації суспільства в цілому тощо. Тобто, існування одного негативного явища викликає інше, або обумовлює і взаємодіє з ним. Негативні явища ніби обрамовують злочинність, тому їх ще називають "фоновими". До них належать: наркоманія, токсикоманія, алкоголізм, проституція, ведення паразитичного способу життя (ухилення від соціальної корисної діяльності, бродяжництво, жебрацтво), безробіття, економічні та політичні кризи, тощо.

Зазначимо, що за окремі з цих видів антисоціальної поведінки встановлена юридична відповідальність. В їх основі лежить аморальність, бажання жити всупереч інтересам переважної більшості членів українського суспільства. Деяка частина названих проявів може мати в силу несприятливого збігу обставин: жебрацтво як безвихідна ситуація; наркоманія як наслідок ін'єкцій під час тяжкої хвороби; зараження венеричною хворобою через донорську кров тощо.

1. ПОНЯТТЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ

При розв'язанні поставленої проблеми слід виходити з тієї безперечної обставини, що злочинність об'єктивно пов'язана з багатьма економічними, соціальними, суспільно-психологічними, організаційно-управлінськими, демографічними та іншими явищами і процесами, які в своїй сукупності (одні більшою мірою, інші - меншою) детермінують її.

Детермінувати (від лат. *determinare* – визначити) означає обумовлювати, прирікати, опосередковувати, викликати. Детермінізм включає усі зв'язки, які виражають залежність об'єктів, явищ, її існування та змінювання від будь-яких інших обставин. Існують різні види соціальної, в тому числі і криміногенної, детермінації.

Кримінологічна детермінація злочинної діяльності як один із видів соціальної детермінації, є різновидом універсального зв'язку криміногенних явищ.

Криміногенна детермінація виражається у двох основних видах – спричиненні (генетичний зв'язок - причина - наслідок) та обумовленні (зв'язок сприяння, створення сприятливих умов для формування та реалізації причин) злочинності.

До системи кримінологічної детермінації входять такі детермінанти, як: причини, умови, кореляція (кореляційна залежність), системно-структурний зв'язок, зв'язок станів тощо.

Причини та умови злочинності – це система негативних для відповідної суспільно-економічної формації та даної держави соціальних явищ, які детермінують злочинність як свій наслідок.

Причинами називають такі явища (або сукупність взаємозв'язаних явищ), які породжують, викликають інші явища – можливі їх наслідки. Причинність у суспільстві має соціальний, об'єктивний характер, тобто вона притаманна самим явищам дійсності.

Специфіка причинного зв'язку – це зв'язок коли одне явище породжує інше явище. Причини злочинності мають множинний характер, тому повинна бути комплексність при підході до причинності.

Умови – це обставини, які: а) сприяють; б) перешкоджають реалізації причини та слідства; в) або створюють певний фон (колорит реалізації, який може бути природним, національним тощо).

Фактори – також поділяються на: а) криміногенні; б) антикриміногенні; в) фонові. Як комплекс причин, існує і комплекс умов.

Злочинність ми аналізуємо в плані існування двох кримінологічних принципів: а) системний підхід; б) принцип розвитку (не обов'язково це процеси еволюційні, вони можуть бути інволюційними).

Причини злочинності:

- соціально-психологічні обставини, що безпосередньо породжують і відтворюють злочинність та злочини як свій закономірний наслідок;
- основа та сутність наслідку;
- вихідний і визначальний елемент взаємозв'язку негативних соціальних явищ.

Умови злочинності:

- явища, котрі безпосередньо не породжують злочинності (наслідку), але слугують певними обставинами, що сприяють її виникненню та існуванню;
- певним способом впливають на розвиток причинного зв'язку;
- сприяють або не перешкоджають породженню злочинності.

З огляду на це, під причинами злочинності слід розуміти ту сукупність соціальних явищ і процесів, які її породжують, обумовлюють її існування та відтворення у суспільстві.

Умови – є другим після причин видом детермінант, їх зв'язок з причиною та наслідком називають обумовленням.

До умов злочинності належать ті обставини, які самі по собі не породжують безпосередньо дане явище, але супроводжують його причини, забезпечують їх певний розвиток, необхідний для виникнення наслідку. Кримінологія зараховує до умов злочинності ті об'єктивні обставини, що супроводжують її причини та взаємодіють з ними і тим самим сприяють виникненню і поширенню злочинних проявів у суспільстві.

Здебільшого це недоліки у функціонуванні господарського та державного механізму, охороні правопорядку, державного чи приватного майна, обліку матеріальних цінностей тощо. Це можуть бути і упущення в діяльності державної адміністрації, правоохоронних та контролюючих органів, судів,

прогалини у законодавстві. Вони об'єктивно сприяють існуванню злочинності, хоча прямо її не породжують.

Під кореляцією мається на увазі синхронна залежність декількох масових явищ між собою. Подібна кореляційна залежність щодо предмета кримінології має місце, наприклад, між рівнем і структурою злочинності, з одного боку, і деякими соціально-демографічними процесами – з іншого, між рівнем злочинності і порою року.

Системно-структурний зв'язок означає зв'язок однієї соціальної системи з елементами іншої, більш високого рівня системи. Так, злочинність пов'язана з елементами системи, що аналізується. Вона стикається і опосередковується іншими видами правопорушень – дисциплінарними, адміністративними, цивільно-правовими деліктами.

Зв'язок станів – це опосередкування одного стану даної системи іншим. Коли ми говоримо про злочинність, то подібний зв'язок вбачається між окремими її частинами, яка характеризується їх антисоціальною спрямованістю (наприклад, між первинною і рецидивною, між злочинністю неповнолітніх і злочинності взагалі та інше).

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

1. До системи кримінологічної детермінації входять такі детермінанти, як: причини, умови, кореляція (кореляційна залежність), системно-структурний зв'язок, зв'язок станів, причини, умови тощо.

2. Під причинами злочинності слід розуміти ту сукупність соціальних явищ і процесів, які її породжують, обумовлюють її існування та відтворення у суспільстві.

3. До умов злочинності належать ті обставини, які самі по собі не породжують безпосередньо дане явище, але супроводжують його причини, забезпечують їх певний розвиток, необхідний для виникнення наслідку.

4. Під кореляцією мається на увазі синхронна залежність декількох масових явищ між собою.

5. Системно-структурний зв'язок означає зв'язок однієї соціальної системи з елементами іншої, більш високого рівня системи.

6. Зв'язок станів – це опосередкування одного стану даної системи іншим.

2. КЛАСИФІКАЦІЯ ПРИЧИН ТА УМОВ ЗЛОЧИННОСТІ

Для того, щоб розібратись в різноманітності причин і умов злочинності, повніше виявляти їх в практичній роботі та цілеспрямовано здійснювати необхідні заходи щодо їх усунення і нейтралізації, необхідна належна їх диференціація і класифікація.

Класифікація причин і умов злочинності проводиться за різними критеріям: за механізмом їх дії; за соціальною природою; за рівнем їх дії (функціонування); за змістом; за суттю; по часовій та просторовій розповсюдженості.

Класифікація причин та умов злочинності:

За механізмом дії:

- негативні соціальні явища і процеси, що детермінують всю злочинність в цілому (економічна та політична криза, падіння рівня моральності, освіченості населення; безробіття; проституція; наркоманія, алкоголізм; бездоглядність дітей;

2) За соціальною природою:

- об'єктивні криміногенні детермінанти – існують незалежно від волі та свідомості людей (історично-обумовлений рівень розвитку виробничих сил; стихійні лиха та явища природи), що не можуть бути усунені негайно;

- піддаються лише нейтралізації, блокуванню, звуженню, або перешкоджанню їх розвитку та криміногенному впливу (відставання свідомості населення від буття; індивідуальної свідомості від суспільної; суперечності соціального розвитку);

- суб'єктивні криміногенні детермінанти – цілком залежать від волі та свідомості людей;

- результат недоліків діяльності людини у різних сферах (господарській, культурно-виховній, правозастосовчій, правоохоронній, політичній, освітній, управлінській, ...);

Але тут слід враховувати умовність поділення явищ на об'єктивні і суб'єктивні, тому що у „чистому” вигляді абсолютно об'єктивних або суб'єктивних явищ у суспільстві не існує. Більшість з них носять об'єктивно-суб'єктивний характер з переважністю об'єктивного або суб'єктивного. Так, в явищах чи процесах, які не залежать від діяльності людей, переважають елементи об'єктивного, а в тих, що залежать від поведінки людей – суб'єктивного характеру, наприклад, недоліки в організаційно-управлінській діяльності.

3) За рівнем дії:

- причини та умови злочинності в цілому (макрорівень);

- причини та умови різних груп злочинів (мікрорівень);

- причини та умови окремих видів злочинів (мікрорівень);

4) За змістом:

- економічні;

- політичні;

- ідеологічні;

- правові;

- організаційно-управлінські;

- технічні;

- соціально-психологічні;

- індивідуально-психологічні;

- культурно-виховні;

Детермінанти злочинності залежно від їх рівня дії поділяються на:

1) чинники злочинності в цілому;

2) чинники окремих видів злочинності; 3) чинники конкретних злочинів.

Інший вид рівневого підходу передбачає виявлення причин і умов злочинності (в цілому або окремих структурних її підрозділів)

на рівні усього суспільства (макрорівень),

окремих його соціальних груп і сфер соціального життя,

і на рівні окремого індивіда (мікрорівень).

Ці рівні взаємопов'язані, але зміст причин і умов злочинності на кожному з них не однаковий.

На загальносоціальному рівні виявляються найбільш загальні причини і умови, з якими пов'язано саме існування злочинності за даних історичних умов.

На рівні соціальних груп фіксуються причини і умови, які характерні для цих груп і колективів.

На індивідуальному рівні мова йде про причини й умови конкретного злочину скоєного конкретною особою, тут багато індивідуального, суб'єктивного, ситуаційного, іноді випадкового (особливості особистості й життєвий досвід, зв'язки, знайомства тощо).

Разом з тим, загальносоціальні причини й умови злочинності трансформуються в індивідуальні, а найбільш типові індивідуальні причини і умови „складаються” в загальносоціальні.

Рівневий підхід до аналізу причин і умов злочинності відповідає діалектичному закону співвідношення загального, окремого і одиничного.

Вивчення причин і умов на загальносоціальному і груповому рівнях має науково-пізнавальне значення та слугує практиці для розробки і організації системи соціальної профілактики злочинності в рамках всієї держави, окремих її регіонів, соціальних груп і колективів. Виявлення причин і умов конкретного злочину (індивідуальний рівень) підпорядковується безпосередньо практичним завданням – правильному вирішенню кожної конкретної справи, індивідуалізації відповідальності правопорушника та усуненню обставин, які сприяють вчиненню ним даного злочину.

За змістом криміногенні детермінанти прийнято підрозділяти на економічні, політичні, ідеологічні, соціально-психологічні, культурно-виховні, організаційно-управлінські.

В якості економічних умов злочинності можуть виступати такі, як; не відповідність між рівнем розвитку суспільного виробництва і постійно зростаючими потребами членів суспільства; розбіжності між формами праці, умовами життя, різними прошарками населення, безробіття, товарний дефіцит, інфляція та ін.

Разом з тим, слід мати на увазі, що, як правило, дія економічних факторів носить опосередкований характер. Ці фактори не детермінують безпосередньо злочинні діяння, вони впливають або преломлюються крізь структуру особистості злочинця.

Недоліки в ідеологічній сфері (в ідейно-виховній роботі, функціонуванні засобів масової інформації та ін.) також впливають на існування злочинності.

Слід підкреслити, що всі детермінанти злочинності проявляють себе у подібній якості через психологію, свідомість людей, формуючи, підтримуючи або посилюючи антисоціальні погляди, прагнення. Тому злочинність завжди пов'язана із соціально-психологічними детермінантами, які є необхідними і у відомому розумінні головними. Суттєвою особливістю соціально-психологічних детермінант є те, що вони з одного боку являються похідними від соціальних умов, а з іншого – мають відому самостійність і стійкість. Індивідуальна свідомість, свідомість окремих груп населення обумовлюється тими ідеями, поглядами, звичками, які склалися як багатовіковий досвід людей, який передається із покоління в покоління. Це, безумовно, не можна не

враховувати у причинному комплексі детермінант злочинності. Індивідуалістична, приватновласницька психологія ще продовжує зберігати свій шкідливий вплив і, як правило, лежить в основі мотивації антигромадської поведінки.

Недоліки і прорахування в організаційно-управлінській сфері можуть викликати причини й умови, які сприяють вчиненню злочинів. Мова йде про недоліки у підборі кадрів, поганій організації обліку й контролю, проявах бюрократизму і протекціонізму, недоліки у правоохоронній діяльності і т.ін.

За суттю детермінанти злочинності поділяються на соціальні і біологічні. Правильний підхід до аналізу соціального і біологічного у причинах злочинності дозволяє виявити взаємозв'язки біологічного, психологічного і соціального у процесі вивчення злочинності, її причин, особистості злочинця і розробці засобів попередження злочинності.

Будь-яка людина, в тому числі і злочинець, виступає в реальному житті як цілісна істота, яка проявляє себе у єдності біологічних, психологічних і соціальних характеристик.

Аналізуючи співвідношення соціального і біологічного у вивченні злочинності, її причин, вчені звертають увагу на те, що врахування біологічних детермінант може визначити характер організації і проведення профілактичної роботи. Це дає можливість враховувати різну схильність людей в тій чи іншій ситуації і на цій підставі диференційовано організовувати індивідуально-профілактичну діяльність.

Причини та умови злочинності розрізняються також по часовій і просторовій розповсюдженості. Потрібно розрізняти причини та умови, які діють відносно постійно і тимчасово (наприклад, у зв'язку з будь-якими одноразовими обставинами або пригодами) на всій території держави, окремих її регіонів і специфічних зон (міська та сільська місцевість, портові міста, курортні зони і т.п.), а також, які мають місцевий локальний характер.

Вказані обставини суттєві для організації протидії злочинності, розробки та здійснення відповідних профілактичних заходів, в тому числі і органами внутрішніх справ.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

1. Класифікація причин і умов злочинності проводиться за різними критеріям: за механізмом їх дії; за соціальною природою; за рівнем їх дії (функціонування); за змістом; за суттю; по часовій та просторовій розповсюдженості.

2. За механізму дії негативні соціальні явища і процеси, які детермінують злочинність поділяються на причини і умови, а останні, в свою чергу, поділяються на дві групи: 1) умови, що сприяють виникненню (формуванню) причин; 2) умови забезпечення реалізації результативного процесу вчинення злочинів.

3. Детермінанти злочинності залежно від їх рівня дії поділяються на: 1) чинники злочинності в цілому; 2) чинники окремих видів злочинності; 3) чинники конкретних злочинів.

4. За соціальною природою криміногенні детермінанти поділяються на об'єктивні, об'єктивно-суб'єктивні і суб'єктивні.

5. За змістом криміногенні детермінанти прийнято підрозділяти на економічні, політичні, ідеологічні, соціально-психологічні, культурно-виховні, організаційно-управлінські.

6. За суттю детермінанти злочинності поділяються на соціальні і біологічні.

7. По часовій і просторовій розповсюдженості причини та умови розрізняють на постійні і тимчасові на всій території держави, окремих її регіонів і специфічних зон (міська та сільська місцевість, портові міста, курортні зони і т.п.), а також, які мають місцевий локальний характер.

3. ЗАГАЛЬНІ ЧИННИКИ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Загальні чинники злочинності криються у суспільних протиріччях, які існують як “по вертикалі”, так і “по горизонталі”. Від початку свого існування й до сьогодні людству властива злочинність як соціальний феномен, обумовлений об'єктивною реальністю, тому є справедливим вислів: кожне суспільство має таку злочинність і злочинців, яких воно заслуговує. І якщо відійти від нормативного розуміння злочинності (наявність держави і права як інститутів, що визначають, які діяння є злочинами, а які ні), то можна сказати, що так звана “вічна злочинність”, тобто посягання на власність і людину, існувала ще при первіснообщинному ладі і згідно із звичаями каралися стратою або вигнанням з племені, що було рівнозначно смерті. Ці “вічні” посягання складають ядро і сучасної злочинності, не дивлячись на зміни суспільно-економічних формацій.

Розглянемо загальні детермінанти злочинності, які діють у різних сферах нашого суспільства.

Економічні чинники злочинності. Цивілізовані ринкові відносини мають базуватися на рівній конкуренції усіх їх суб'єктів, а держава повинна сприяти такій конкуренції, створюючи відповідні умови. На жаль, Україна визнана корумпованою країною з оцінкою 2,6 бала за 10-бальною шкалою. Такий висновок зробила спеціалізована міжнародна організація “Трансперенсі інтернейшнл”. Такому стану речей сприяли надзвичайно велике втручання держави у економіку, недосконала система оподаткування, величезні витрати на утримання органів державної влади, недосконале законодавство у сфері економіки. Все це призвело до масового ухилення від сплати податків, формування тіньового сектору економіки (до 60 %), вкрай низького рівня забезпечення тих, хто працює в бюджетній сфері. Звідси корумпованість чиновницького апарату.

Корупційна діяльність, в свою чергу, “бумерангом” впливає на погіршення економічного становища в Україні “Трансперенсі інтернейшнл” вважає корупцію основним чинником економічного занепаду України. Корумпована номенклатура не зацікавлена в реальному здійсненні економічної та адміністративної реформ.

Ще один важливий чинник злочинності – це спад суспільного виробництва і безробіття, яке набуло в Україні загрозливого стану. Як стверджують міжнародні експерти, допустимий рівень безробіття у суспільстві не повинен перевищувати 10 % населення у соціально активному віці. Вищі показники загрожують соціальній стабільності у державі.

Соціальні чинники злочинності. Найважливіший з них – майнова нерівність членів суспільства. Вона була й буде у будь-якому суспільстві. Але за наявності малого прошарку багатих людей, і переважної кількості бідних, можливості досягнення достойного рівня життя для останніх стають ще більш проблематичними. Така ситуація завжди створювала велику соціальну напругу. Тому протиріччя між благами, які є стандартними у суспільстві, і можливостями їх досягнення виступають корінними чинниками злочинності.

Вважається, що стабільність у суспільстві піддається серйозному випробуванню, коли різниця між рівнем життя багатих і бідних прошарків населення перевищує 10-кратну величину. В Україні ця різниця сягає 20 і більше разів. Розшарування в українському суспільстві призвело до появи незначного відсотка дуже багатих людей, тоді як понад 60 % перебувають за межею бідності. За соціологічними даними, суспільство криміналізується, якщо в ньому за межею бідності знаходиться більше 10 % населення. Так званий середній клас, якщо він переважає у суспільстві, є запорукою його стабільності.

Особливо гостро переносить труднощі та частина молоді, яка є безробітною, не бачить свого достойного місця у житті. Старі ціннісні орієнтації багато в чому стали непривабливими: робота вчителя, науковця, робітника, військового тощо. Нові ж види бізнесу далеко не кожному по плечу (звичайно, йдеться про чесний бізнес, а не ділків тіньових структур). Втрата життєвих перспектив, зневіра, бажання не бути гіршим за тих, хто “зверху”, штовхають багатьох на злочинний шлях, до наркотиків і алкоголю.

Треба мати на увазі, що радянська влада постійно пропагувала людям ідеї соціальної рівності. Хоча такої рівності не було і тоді, але загальна “скромність у житті” згладжувала її, і сьогодні багатьом важко примиритись з різкими контрастами дійсності. Тим більше, що чимало людей небезпідставно вважає, що сучасні скоробагатки в більшості нажили свої капітали далеко не законним способом. Ось чому, посягаючи на власність багатців, особа може не відчувати докорів сумління, бо вважає, що чинить те, що раніше робили власники майна (“грабуї награвовані”).

З іншого боку, частина “нових українців”, відчуючи тиск криміналітету, іде на зрощування з ним, бере участь у злочинних угрупованнях, пов’язаних з контрабандою підакцизних товарів, фіктивним підприємництвом, шахрайством з фінансовими ресурсами тощо. Не будучи впевненими у своєму майбутньому, пам’ятаючи, що життя бізнесмена “прекрасне, але коротке”, вони намагаються перевести накопичені кошти на рахунки закордонних банків, тим самим ще більше послаблюючи вітчизняну економіку.

Істотним криміногенним фактором сьогодні в Україні є нелегальна міграція. Чимало мігрантів створюють етнічні злочинні угруповання, які займаються наркобізнесом, захопленням заручників з метою викупу,

розбійними нападами, шахрайством тощо. Велика частина мігрантів спрямовує свій погляд на “благословенний” Захід, нелегально перетинаючи державний кордон України, втягує у злочинну діяльність місцевих жителів, які займаються підпільною переправкою вказаних осіб. Боротьба з нелегальною міграцією поки що проблематична через відкритість кордонів, відсутність ефективного законодавства.

На стан злочинності негативно впливає урбанізація і внутрішня міграція населення. У великих містах осідають не лише закордонні мігранти, але й вихідці з сільської місцевості, які далеко не завжди знаходять своє місце серед законослухняних громадян. Відсутність житла і засобів до існування штовхає деяких з них в обійми злочинності, а труднощі соціального контролю, в тому числі з боку правоохоронних органів, ускладнюють виявлення злочинців з числа “переміщених осіб”.

Нерівноправне становище жінки в нашому суспільстві теж слугує одним із соціальних чинників злочинності. Побутові злочини та їх характер прямо пов’язані з економічною ситуацією в країні чи регіоні. У “виконанні” бідних ці злочини стають більш жорстокими. В їх основі лежать такі якості особи, як агресивність, що доходить до садизму, бажання принизити людину, відчуті свою зверхність, помститись комусь за реальні чи уявні гріхи. Побутові злочини, як правило, обтяжуються алкогольним чи наркотичним сп’янінням.

Науково-технічний прогрес теж може мати криміногенні властивості. Саме така ситуація простежується з комп’ютерними злочинами, а також злочинністю, пов’язаною з обігом радіоактивних матеріалів та забрудненням навколишнього природного середовища. Це свідчення того, що суспільство не завжди встигає адаптуватися до нових умов, що виникають у зв’язку з швидкими темпами науково-технічного прогресу. Злочинці широко використовують досягнення НТР для модернізації старих способів вчинення злочинів (наприклад, комп’ютерів для виготовлення фальшивих грошей, документів тощо).

Політичні чинники злочинності. Історія людства характеризується постійною боротьбою за владу, оскільки вона дає можливість розпоряджатися матеріальними багатствами та людьми. Тільки в останній період (і то далеко не всюди, і не завжди) вона стала набирати цивілізованих форм. Нерідко ж політична боротьба супроводжується протиправною діяльністю. Всі диктатори вели жорстоку боротьбу за владу, а досягши її – за те, щоб утриматись при ній, знищуючи своїх ворогів як справжніх, так і уявних. Політична злочинність “верхів” і тих, хто безпосередньо виконує їх накази, нерозривно пов’язана з суто кримінальною злочинністю.

Однак, важливим політичним чинником злочинності в Україні є конфлікти, непорозуміння між різними гілками влади, особливо законодавчою і виконавчою, нерозвиненість судової влади. При цьому парадокс полягає в тому, що політики в ажіотажі, викликаному тими чи іншими амбіціями, ніби не помічають (чи не хочуть помічати), що самі стимулюють злочинність, з якою потім закликають боротися. Представники опозиції до існуючої влади завжди спекулюють на цьому питанні.

Отже, між політичними суперечками і злочинністю існує прямий зв'язок. І не лише у вигляді особливої групи злочинів, визначених у кримінальному законодавстві як злочини проти держави, але й як криміногенного фактора, що обумовлює зіткнення, які призводять до скоєння звичайних злочинів – убивств, грабежів, розбоїв, розкрадань тощо. При цьому виконавці цих злочинів можуть бути втягнуті у ситуації, коли вони не усвідомлюють глибинних політичних мотивів своїх діянь.

Політична нестабільність загострює економічну і соціальну ситуацію в суспільстві, підриває міжнаціональні та міжрелігійні відносини, приводить до утворення незаконних озброєних формувань, активізації бандитизму, тероризму, посягань на майно юридичних і фізичних осіб. Передвиборча боротьба може спричиняти і масові безпорядки та інші злочини проти громадської безпеки.

Криміногенність політичних та етнічних конфліктів полягає також у тому, що до цієї боротьби примикають у своїх корисливих цілях представники злочинного світу, аби проникнути в органи державної влади і легалізувати своє становище чи лобіювати інтереси кримінальних структур.

Вседозволеність для “верхів” та їх розбещеність відзвучом відлунюються у широких масах населення, стимулюючи таку ж поведінку пересічних громадян за принципом: якщо їм можна, то чому не дозволено нам.

Ідеологічні чинники злочинності. Значною мірою є похідними від тих проблем, які ми розглянули вище, але в свою чергу вони впливають на економічну, соціальну і політичну ситуацію, відносячись до духовної сфери життя суспільства.

Держава має не лише декларувати, але й виховувати духовність народу, що включає в себе, отримання повноцінної освіти та професії, прищеплення загальної культури, моральних цінностей, вироблених людством, тобто всього того, що робить особу громадянином, активним учасником соціальних процесів. На рівень духовності суспільства впливають усі його протиріччя і проблеми.

І, врешті-решт, саме від культури, духовності людини залежить, буде її діяльність суспільно корисна чи злочинна. Важливу роль в цьому відіграє і правова культура громадян. Демонстрування неповаги до закону, прав людини з боку окремих чиновників, непродуманість деяких законів, загострює у населення неповагу до правових норм і до влади, породжує, особливо у молоді, цинізм і аморальність. Характерним прикладом може бути ставлення до виконання вимог податкового законодавства.

Треба мати на увазі і те, що в умовах переходу до ринкової економіки держава не фінансує (або фінансує дуже обмежено) культурну сферу життя. Тому низькопробні твори мистецтва – кінофільми, естрада, книги, часописи захопили ринок. Так званий шоу-бізнес, теж значною мірою криміналізований, адже справжнього мистецтва там нема або воно відходить на другий план перед усілякими “технологіями розкрутки” поп-дів, “крутих” рок-ансамблів, на виступах яких часто розповсюджуються наркотичні засоби і психотропні речовини.

Індустрія відпочинку, додержуючись гасла: “продається все, що купується”, пропонує далеко не культурні розваги, все це не сприяє підвищенню духовності суспільства, а навпаки, призводить до спустошеності, насамперед молоді, яка її некритично сприймає. До того ж масова культура, як правило, не має національного забарвлення, а саме українська культура є основою духовності народу, виховання кращих рис людини, почуття патріотизму. В силу сказаного далеко відійшли від спілкування з широким глядачем театри, філармонії, колективи народної творчості, навіть звичайні кінотеатри, різко скоротилася мережа клубів. Кращі солісти і колективи стали елітарними, інші ж змушені вести боротьбу за виживання.

Заради прибутків насаджується психологія вседозволеності, сексуальної свободи. Скажімо, статеве життя широко демонструється на екранах і в книжковій продукції під приводом того, що це є невід’ємною частиною людського буття. Напоказ виставляються всілякі збочення. Широко рекламується професія повії, дискутується доцільність її легалізації. Порнографія, хоча формально і визнана предметом злочинної діяльності, фактично широко розповсюджена, в тому числі серед підлітків. Між тим західні кримінологи вже давно довели, що існує тісний зв’язок між порнографією і злочинністю, і не лише сексуальною.

Другим криміногенним фактором, що впливає з масової культури, є пропаганда відвертого насильства, жорстокості, знуцання з людини, підступності, як норм поведінки. Особливо негативно це впливає на підростаюче покоління. Адже йому прищеплюються ідеали суспільства, в якому фактично немає місця вічним цінностям, які завжди були пріоритетними в Україні: благородство, доброта, повага до людини. Водночас формується сексуально-агресивна мотивація, зростає захворюваність на СНІД та венеричні недуги.

Пряме відношення до стимулювання злочинності мають пияцтво і наркоманія, яким суспільство протистоїть у нерівній боротьбі, адже асигнування на неї не відповідають ступеню загрози наркотизації країни. Більше того, лунають голоси, що вживання “слабких” наркотиків не згубне для здоров’я людини, що потрібно дозволити їх легальне розповсюдження і це, мовляв, може збити хвилю поширення “важких” наркотиків, хоча практика інших країн, де проводилися такі експерименти, не дає підстав для позитивних висновків.

Таким чином, пропагування негативних стереотипів поведінки, яке фактично заповонило всі засоби масової інформації, призводить до їх засвоєння нестійкими людьми, які і “втілюють” їх потім у життя. Куди складніше формувати високу духовність, благородство, повагу до людини. У битві добра зі злом, активному ствердженні моральних засад суспільства на переломному етапі його розвитку чільне місце має належати інтелігенції, передусім юридичним і творчим її колам. Але тут треба констатувати, що кількість закладів, які готують юристів в Україні (а їх близько двохсот) далеко не завжди відповідають їх якості. Деякі з них, не маючи достатнього числа кваліфікованих

фахівців, готують майбутніх юристів на низькому рівні, що не забезпечує виконання ними своїх професійних обов'язків.

Звичайно, ми розглянули далеко не всі економічні, соціальні, політичні й ідеологічні чинники, які детермінують сучасну злочинність в Україні. Як вважають деякі кримінологи, їх налічується кілька сотень. Всі вони тісно переплітаються, взаємодіють і видозмінюються залежно від кількісних та якісних змін в умовах існування суспільства. Тому для налагодження ефективної боротьби із злочинністю необхідно криміногенним факторам протиставити антикриміногенні, тобто зі знаком "плюс" для прогресивного розвитку усіх сторін суспільного життя.

Доречно зазначити, що роль правоохоронних органів у цьому процесі далеко не головна, ось чому питати тільки з них про стан злочинності в країні, по меншій мірі, некоректно, а по суті – безглуздо.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Загальні чинники злочинності криються у суспільних протиріччях, які існують як "по вертикалі", так і "по горизонталі". Від початку свого існування й до сьогодні людству властива злочинність як соціальний феномен.

До загальних детермінантів злочинності в Україні відносяться: економічні, соціальні, політичні, ідеологічні та інші чинники.

4. ПОНЯТТЯ ФОНОВИХ ЯВИЩ

З'ясування сутності сучасної української злочинності та її детермінантів є неповним без урахування інших негативних суспільних явищ, що тісно пов'язані з нею. Ці явища досить різноманітні, але всі вони сприяють існуванню злочинності і, навпаки. Тобто, одне обумовлює і взаємодіє з іншим. Негативні явища ніби обрамовують злочинність, тому їх ще називають "фоновими". До них належать: наркоманія, токсикоманія, алкоголізм, проституція і ведення паразитичного способу життя (ухилення від соціальної корисної діяльності, бродяжництво, жебрацтво).

Зазначимо, що за окремі із цих видів антисоціальної поведінки встановлена юридична відповідальність. В їх основі лежить аморальність, бажання жити всупереч інтересам суспільства. Деяка частина названих проявів може мати в силу несприятливого збігу обставин: жебрацтво як безвихідна ситуація; наркоманія як наслідок ін'єкцій під час тяжкої хвороби; зараження венеричною хворобою через донорську кров тощо. Але ці винятки не змінюють загальної криміногенної ролі "фонових" явищ, яка виявляється у наступному:

- 1) ведення паразитичного способу життя вимагає певних коштів, які найлегше здобути протиправним або й злочинним шляхом;
- 2) стан наркотичного чи алкогольного сп'яніння послаблює самоконтроль особи, що полегшує вчинення злочину;
- 3) аморальність призводить до підвищеного ризику стати жертвою злочину, тобто до високої віктимності;
- 4) самі по собі злочинними є незаконні операції з наркотиками, фальшування спиртних напоїв, утримання пригонів для вживання наркотиків

чи розпусти, звідництво й інші форми антисоціальної поведінки.

Таким чином, фонові явища можна визначити як сукупність аморальних проявів, що суперечать загальноприйнятим нормам поведінки, і які органічно взаємопов'язані зі злочинністю, оскільки детермінують одне одного і тягнуть за собою соціальну деградацію особи (а зрештою — і всього суспільства).

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, суспільна небезпечність "фонових" явищ полягає в тому, що: ведення паразитичного способу життя вимагає певних коштів, які найлегше здобути злочинним шляхом; стан наркотичного чи алкогольного сп'яніння послаблює самоконтроль особи, що полегшує вчинення злочину; аморальність призводить до підвищеного ризику стати жертвою злочину, тобто до високої віктимності; власне злочинними є незаконні операції з наркотиками, фальшування спиртних напоїв, утримання пригонів для вживання наркотиків або розпусти, звідництво й інші форми антисоціальної поведінки.

Отже, можна зробити висновок, що фонові явища - це сукупність аморальних проявів, які суперечать загальноприйнятим нормам поведінки, та які органічно взаємопов'язані зі злочинністю, оскільки детермінують одне одного й тягнуть за собою соціальну деградацію особи (а зрештою - й усього суспільства)

5. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ФОНОВИХ ЯВИЩ

Наркоманія - це хворобливий потяг до наркотичних засобів. Поряд з наркотиками, останнім часом все більше поширюється не-медичне вживання психотропних і сильнодіючих речовин, хворобливий потяг до яких називається токсикоманією.

У лютому 1995 р. були прийняті два закони: "Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів" і "Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними", що створили надійну правову базу для боротьби з наркоманією і токсикоманією. У цих законах наводиться поняття наркоманії як хворобливого психічного стану, зумовленого зловживанням наркотичними засобами, і такого, що характеризується психічною або фізичною залежністю від них. Наркоман — це особа, якій медичним закладом у визначеному порядку встановлено діагноз "наркоманія". Аналогічним є поняття "токсикоман" і "токсикоманія".

Перелік наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів затверджується Кабінетом Міністрів України за поданням Міністерства охорони здоров'я і публікується в офіційних виданнях (Додаток 1).

Обіг деяких наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів дозволяється лише в медичних, науково-дослідних або навчальних цілях. Він здійснюється підприємствами державної і комунальної форм власності за наявності у них відповідних ліцензій. Реалізація громадянам наркотичних чи психотропних речовин може проводитися тільки за рецептом лікаря через аптечні заклади, у яких є дозвіл на цей вид діяльності.

До найпоширеніших наркотиків належать: анаша, гашиш, марихуана, морфій, героїн, кокаїн. Все більшого розповсюдження набувають наркотики на синтетичній основі - ЛСД: амфетаміни, мета-мфетаміни тощо, що за своїм впливом конкурують з наркотиками, виготовленими з природної сировини. Наймодніший метамфетамін - екстазі - має до 40 різновидів. Серед сильнодіючих засобів токсикоманії вживають лікарські препарати, які належать до снотворних або транквілізаторів - седуксен, реланіум, клофелін, нозепам, похідні барбітурової кислоти. Крім того, вони використовують хімічні речовини й реактиви - ефіри, ацетон, діхлоретан, хлороформ, бензин, антифриз, толуол, а також побутові хімічні засоби - плямовивідники, туалетну воду, клеї, розчинники фарб, рідини для чистки одягу, аерозолі тощо.

Наркотичні й психотропні речовини вживаються шляхом їх введення в організм за допомогою шприца, паління, ковтання, нюхання. Сенсація вживання цих речовин полягає у тому, що вони викликають ейфорію, яка на деякий час наділяє людину незвичайними почуттями, аж до бачення галюцинацій. Після цього настає стан протрації (наркотичного сну), а потім збудження змінюється пригніченням центральної нервової системи (синдром абстиненції). За короткий термін вживання наркотиків (інколи - кількох тижнів) особа стає хворою на наркоманію.

Небезпека цієї хвороби полягає в тому, що вона дуже швидко й безповоротно руйнує фізичне і моральне здоров'я людини. Смерть здебільшого настає через кілька років інтенсивного вживання наркотиків, але їй передують повна деградація особи (відмова від соціально корисної праці, психічна нестійкість, порушення у статевій сфері, втрата пам'яті, тероризування рідних і знайомих тощо). Звідси і випливає нерозривний зв'язок наркоманії зі злочинністю, який проявляється у:

1) злочинах, вчинених під безпосереднім впливом наркотиків на організм людини: убивства, тілесні ушкодження, зґвалтування, хуліганство тощо;

2) вчиненні злочинів з метою заволодіння грошима або речами для придбання наркотиків. Сьогодні частка таких злочинів становить понад 10 % від усієї сукупності крадіжок, розбоїв, грабежів і вимагання;

3) протиправних діях, пов'язаних із виготовленням та збутом наркотиків, найнебезпечніші з яких відносяться до наркобізнесу і мають ознаки організованої злочинності.

Крім того, немедичне вживання наркотиків призводить до численних самогубств, побутового й виробничого травматизму, смертей від передозування вживаних засобів (так званий "золотий постріл"). Практично всі наркомани, які вживають опіати, хворі на гепатит, значна кількість — на СНІД і венеричні хвороби.

Сьогодні у світі зареєстровано майже 100 млн наркоманів. В Україні їх офіційно налічується близько 90 тис.; за день на облік ставиться до 50 осіб. 90 % наркоманів - це особи віком до 30 років. Зазначимо, що за оцінками експертів, реальна кількість наркоманів в Україні сягає 1 млн осіб. На жаль, прогнози щодо розвитку наркоманії не втішні, оскільки спостерігаються такі тенденції:

1) наркоманія омолоджується та фемінізується. Соціологічні опитування показують, що значна частина студентів і учнів середніх навчальних закладів так чи інакше причетна до вживання наркотиків;

2) зростає питома вага тяжких форм наркоманії, у тому числі полінаркоманії;

3) виник ринок "важких" наркотиків (героїн, кокаїн);

4) з'являються нові види токсикоманії серед неповнолітніх і молоді (вдихання парів оргрозчинників, групові форми вживання психоактивних препаратів тощо);

5) поширюється немедичне вживання наркотиків у всіх соціальних групах (робітники, службовці, безробітні та, навіть, бізнесмени);

6) основна маса наркоманів і наркоділків (близько трьох четвертей) - це особи, які полишили суспільне корисну працю і прагнуть заробити на людській біді.

Чим це можна пояснити? В глобальному плані ХХ століття - час небачених потрясінь у соціальній сфері. Дві світові війни, що не мали аналогів в історії людства, кровопролитні революції, мільйони жертв репресій. Це один бік проблеми. Другий - страх перед зброєю масового знищення, поширенням невиліковних хвороб, організованою злочинністю тощо. Ці та низка інших чинників зумовили те, що частина людей втратила психологічну стійкість, забажала бути подалі від лякаючої дійсності, знаходячи порятунком у наркотизмі чи алкоголізмі. В Україні до того ж наклалася глибока соціально-економічна криза на зламі ХХ і ХХІ століть.

Серед різних категорій населення виникли духовна порожнеча, крах особистих сподівань (фрустрація). У молоді, яка краще адаптується до сучасних умов, водночас відсутні життєві плани через невизначеність у багатьох питаннях близького і далекого майбутнього. Все це відбувається на фоні різкого зниження життєвого рівня переважної більшості громадян. Як наслідок, маємо низьку загальну культуру населення і, передусім, молоді. Звідси - споживацьке ставлення до життя, незацікавленість у духовному зростанні, потяг до так званої масової культури, що ігнорує моральні цінності, насаджує порнографію і насильство. Саморуйнуюча поведінка (в тому числі вживання наркотиків) є невід'ємним елементом цієї субкультури. Сказане зумовлює конформізм, нездатність подолати вплив референтної групи, де вживають наркотики, легковажність в оцінці ситуації, прагнення до миттєвої утіхи, "все спробувати у житті".

Варто зазначити, що проблема наркоманії довгий час у нас замовчувалася. Домінував погляд, що вона можлива лише в капіталістичних країнах, тому й не було дієвих заходів антинаркотичної пропаганди, не створено громадської думки, що засуджувала б вживання наркотиків. Та й зараз не маємо належних засобів боротьби з наркоманією, насамперед у міністерствах охорони здоров'я та внутрішніх справ. Не вистачає кваліфікованих лікарів-наркологів і психіатрів, спеціалістів з протидії наркобізнесу. Методи лікування в ЛТП, що функціонували донедавна в системі МВС, були неефективні. Реально виліковувалися лише кілька відсотків з тих,

хто там перебував.

Негативним чинником є і те, що Україна має велику сировинну базу наркотиків. А можливість здобути злочинним шляхом доходи, які чесною працею заробити не можна, штовхає сільських мешканців на культивування снотворного маку. Щорічно в Україні виявляється і ліквідується його посівів на площі 1300 км². Щодоби реєструється понад 100 злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів. Як показують дослідження, злочинцями в основному є особи у віці до 30 років, серед яких майже 90 % - безробітні. Споживачами є особи без певних занять - 80,9 %; робітники - 12,7 %; учні профтехучилищ і шкіл - 1,9 %; студенти - 1,7 %; інші - 2,8 %. Щодоби з нелегального обігу вилучається понад 100 кг наркотиків і наркотичної сировини, але (за світовим досвідом) це не більше 1/10 її реальної маси.

Важливо зауважити, що жодний вид злочинної діяльності не може зрівнятися з наркобізнесом за рівнем прибутків. Ось чому криміналітет невинно активізується і в Україні.

Попередження наркоманії і наркобізнесу. За ініціативою України ООН оголосила останнє десятиріччя XX століття "Десятирічкою боротьби з наркоманією". Світове співтовариство здійснює боротьбу з поширенням наркотиків у таких напрямках:

1. Широка профілактична діяльність, спрямована на недопущення втягнення молоді у вживання наркотиків. З цією метою застосовуються найновіші досягнення медицини, психіатрії, педагогіки, залучається широка громадськість. Вважається, що цей напрямок мусить бути пріоритетним у кожній державі.

2. Силова боротьба з наркобізнесом із залученням спеціалізованих установ, військової техніки, фахово підготовлених працівників, контроль за відмиванням "брудних" грошей, захоплення наркокур'єрів і вихід через них на лідерів наркокартелів.

3. "Лібералізація" наркотичної проблеми, тобто перехід до легальної реалізації наркотиків через аптеки та інші торговельні заклади (йдеться щодо "легких" наркотиків). Це дає можливість контролювати ринок збуту наркотиків та проводити повний облік лікування наркоманів. Але практика показує, що депеналізація споживання наркотиків (Голландія, Швеція) не призводить до бажаних результатів. У наркоманів лишається потяг до "важких" наркотиків. На наш погляд, такий напрямок боротьби з наркоманією не може бути прийнятним для України, хоча в Києві, Одесі та деяких інших містах у рамках проекту ВООЗ здійснюється видача наркоманам шприців, презервативів, дезрозчину тощо.

В Україні існує також міжвідомчий банк даних осіб, причетних до незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, створено єдиний реєстр хворих на наркоманію. У системі МВС функціонує Управління по боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів. Воно має свої підрозділи у всіх територіальних і транспортних підрозділах внутрішніх справ. Спецпідрозділи по боротьбі з міжнародною контрабандою наркотиків діють і в СБУ. Згідно з прийнятим у лютому 1995 року Законом, у системі охорони здо-

ров'я створюються спеціалізовані закриті лікувальні заклади (для неповнолітніх у віці 16-18 років - лікувально-виховні заклади) Для примусового лікування хворих на наркоманію.

В числі економічних заходів профілактики є розробка нових зразків техніки для збирання наркотичних культур з метою зменшення втрат врожаю, виведення сортів конопель без канабіноїдних сполучень і снотворного маку з низьким вмістом алкалоїдів, зменшення площ посівів коноплі, збільшення плантацій для їх кращої охорони.

Важливим культурно-виховним заходом профілактики наркоманії є організація дозвілля молоді. Місцевій владі треба активніше створювати за місцем проживання і при навчальних закладах школи здоров'я, спортивні секції та інші гуртки, розширювати мережу клубів за інтересами, бібліотек, музичних і художніх шкіл, вирішити питання про їх відвідування на пільгових умовах.

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України "Про обов'язковий профілактичний наркологічний огляд і порядок його проведення" здійснюється огляд осіб із груп ризику. Але в цілому форми надання допомоги хворим на наркоманію у медичних закладах як загального, так і закритого типу потребують удосконалення. Тут доцільно запозичити зарубіжні методи реабілітації наркоманів (за прикладами кооперативу Родольфо в Італії, общини Леві Петруса в Швеції, Делансі-стріт у США). Правда, дещо вже робиться в цьому плані у Львові та Одесі. Фахівці розробили антинаркотичні програми для учнів та батьків.

Серед правових заходів боротьби з наркоманією велике значення мають названі вище закони, що стали серйозним кроком уперед! в регулюванні проблем, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків. Ці закони відповідають міжнародним стандартам і водночас враховують нинішню ситуацію в Україні. Прийняття Закону "Про обов'язкове лікування хворих на алкоголізм та наркоманію" дасть змогу значно покращити наркотичну ситуацію шляхом активізації профілактичних заходів. Серйозно посилена кримінально-правова;

боротьба з незаконним обігом наркотиків. До Кримінального кодексу введена низка спеціальних норм про відповідальність за контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів; незаконне їх виготовлення та збут тощо.

Органи внутрішніх справ у своїй профілактичній роботі аналізують дані, що характеризують як злочинців, так і споживачів наркотиків, фактори, які обумовлюють порушення антинаркоманійного законодавства. Збиранням таких відомостей мають займатися всі служби міліції. Відповідна інформація має надходити і від органів: охорони здоров'я, освіти, керівників трудових колективів, громада касті.

Індивідуальна профілактика наркоманії здійснюється щодо осіб, які зловживають наркотиками і в діях яких відсутні ознаки злочину, але, виходячи з їхньої антисуспільної поведінки, є імовірність його вчинення. Наркомани "прогресують" поступово і зазвичай проходять такі стадії:

1) нездорового інтересу до наркотиків, їх виготовлення і споживання (група відносного ризику);

2) перебування у середовищі наркоманів, схвалення їх поведінки, разові прийоми наркотиків (група підвищеного ризику);

3) вживання наркотиків більш-менш постійно, але ознаки наркоманії ще відсутні (група тих, хто зловживає наркотиками);

4) формування хворобливої психічної і фізичної залежності від наркотиків (група хворих на наркоманію).

Очевидно, що починати профілактику необхідно з представників групи відносного ризику, оскільки вона буде найбільш ефективною.

Профілактика має проводитись за планом з урахуванням рекомендацій лікаря-нарколога або з його безпосередньою участю. Щодо виявлених наркоманів, то першочерговим заходом мусить бути їх направлення на лікування з подальшою профілактикою. Роботу з особами, які перебувають на профілактичному обліку, треба проводити диференційовано, враховуючи їх позитивні та негативні якості. При цьому методи виховання мають поєднуватися із медичним і правовим впливом. Індивідуально-профілактичні заходи передбачають:

1. Нагляд за поведінкою і способом життя особи, яка профілактується, реагування на її правопорушення, пов'язані з наркотиками.

2. Вживання оперативно-профілактичних заходів щодо осіб з найближчого оточення профілактованого, які провокують його на вживання наркотиків чи інших одурманюючих засобів або вчинення злочинів.

Запобігання наркоманії потребує ретельного аналізу оперативної обстановки на території, де мають місце нелегальний обіг наркотиків та їх немедичне вживання. Вивчаються чинники, що обумовлюють порушення антинаркоманійного законодавства та особи, які його порушують. Особливу увагу слід звернути на роботу з батьками, які мають підлітків з ознаками вживання наркотиків (сліди уколів на тілі, поява шприців, різке схуднення, блиск очей, постійне ковтання слини тощо).

Варто регулярно здійснювати оперативні відпрацювання підприємств і організацій, діяльність яких пов'язана з виробництвом чи використанням наркотичних засобів, хімічних реагентів, де можливе виготовлення синтетичних наркотиків, а також жилого сектора, гуртожитків, місць дозвілля, де ймовірно немедичне вживання наркотиків.

ВИСНОВКИ ДО П'ЯТОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, із всього вищенаведеного можна зробити висновок, що боротьба з наркоманією є однією із самих складних проблем сучасного суспільства, розв'язанню та фінансуванню якої повинно надаватися першочергове значення на суспільному рівні.

У цілому, проведений інформаційно-аналітичний огляд свідчить про різке омолоджування осіб, які залучаються до наркоманії та токсикоманії.

Заохочення до лікування від наркоманії, як альтернатива примусовому, засвідчує демократію у сфері кримінально-правових відносин в суспільстві.

Взаємозв'язок, взаємопроникання наркоманії та злочину є слідством суспільно-економічного розвитку спільноти на сучасному етапі.

Потребує зміни відношення суспільства, його державних і громадських організацій до проблеми наркоманії та токсикоманії, щоб об'єднати зусилля всіх громадян в енергійному протистоянні цьому лиху.

Необхідно забезпечити взаємодію всіх державних структур і суспільних організацій, діяльність яких безпосередньо пов'язана не тільки з боротьбою, але й профілактикою наркоманій, токсикоманії, полінаркоманій та інших станів залежності, лікуванням й реабілітацією наркологічних хворих.

ВИСНОВКИ ПО ТЕМІ:

1. До системи кримінологічної детермінації входять такі детермінанти, як: причини, умови, кореляція (кореляційна залежність), системно-структурний зв'язок, зв'язок станів, причини, умови тощо.

Під причинами злочинності слід розуміти ту сукупність соціальних явищ і процесів, які її породжують, обумовлюють її існування та відтворення у суспільстві.

До умов злочинності належать ті обставини, які самі по собі не породжують безпосередньо дане явище, але супроводжують його причини, забезпечують їх певний розвиток, необхідний для виникнення наслідку.

Під кореляцією мається на увазі синхронна залежність декількох масових явищ між собою.

Системно-структурний зв'язок означає зв'язок однієї соціальної системи з елементами іншої, більш високого рівня системи.

Зв'язок станів – це опосередкування одного стану даної системи іншим.

2. Класифікація причин і умов злочинності проводиться за різними критеріям: за механізмом їх дії; за соціальною природою; за рівнем їх дії (функціонування); за змістом; за суттю; по часовій та просторовій розповсюдженості.

3. До загальних детермінантів злочинності в Україні відносяться: економічні, соціальні, політичні, ідеологічні та інші чинники.

Суспільна небезпечність "фонових" явищ полягає в тому, що: • ведення паразитичного способу життя вимагає певних коштів, які найлегше здобути злочинним шляхом; стан наркотичного чи алкогольного сп'яніння послаблює самоконтроль особи, що полегшує скоєння злочину; • аморальність призводить до підвищеного ризику стати жертвою злочину, тобто до високої віктимності; власне злочинними є незаконні операції з наркотиками, фальшування спиртних напоїв, утримання притонів для вживання наркотиків або розпусти, звідництво й інші форми антисоціальної поведінки.

Отже, можна зробити висновок, що "фонові" явища - це сукупність аморальних проявів, які суперечать загальноприйнятим нормам поведінки, та які органічно взаємопов'язані зі злочинністю, оскільки детермінують одне одного й тягнуть за собою соціальну деградацію особи (а зрештою - й усього суспільства).

Зв'язок наркоманії зі злочинністю полягає не лише у стані наркотичного сп'яніння, супроводжуваному зниженням рівня усвідомлення дійсності та

самоконтролю, розвитку наркозалежності і відтак постійної потреби у грошах, тому, що будь-які самовільні дії у сфері наркообігу є кримінально караними, формуванні наркотичної субкультури, але ще й у тому, що ринок наркотиків, до якого має відношення будь-який наркоман, своєю чергою пов'язаний із іншими, найбільш небезпечними формами злочинності, передовсім організованою, транснаціональною, оскільки для різних видів наркотиків характерні свої країни-експортери та окремі шляхи міжнародного транспортування.

Вочевидь, чільне місце поміж усіма профілактичними заходами, спрямованими на розірвання взаємозв'язків між злочинністю та фоновими явищами, повинна посідати диференційована виховна робота з населенням усіх соціальних прошарків і вікових груп. Підсистеми усіх нині існуючих форм виховання потребують перегляду, удосконалення, активізації та заохочення, передовсім шкільного.

Отже, фонові явища – це соціальні явища, пов'язані з повторюваною поведінкою та/або усталеним фактичним суспільно-правовим станом особи, за яких можливо спрогнозувати найвищу (особливу) ступінь імовірності вчинення особами діянь, що містять ознаки злочину. На тенденціях сучасного розвитку й аналізу фонових явищ позначаються такі суспільні умови, як криміналізація суспільної свідомості та заглиблення у стан маргінальності. Основними формами фонових явищ в Україні, які було розглянуто у статті, визнаємо безпритульність, бездомність, виховання у дитячих будинках, інтернатах, неповних та інших неблагополучних сім'ях, безнаглядність та утворення неформальних підліткових груп анти - чи асоціальної спрямованості, адиктивну поведінку (залежність від наркотичних, алкогольних, токсичних, фармакологічних речовин, Інтернет-адикцію, комп'ютерний психоз тощо), психічні захворювання, статеві збочення і проституцію.

Найбільш багатообіцяючим напрямком окремих розробок за тематикою „фонові явища і злочинність” видаються детальніші дослідження нових стилів поведінки за умов інформаційного суспільства, визначення методів попередження комп'ютерної та Інтернет-залежності, особливо серед молоді, вироблення рекомендацій щодо боротьби з насильством у сім'ї і порушеннями прав дитини, мінімізації негативного впливу неблагополучних сімей та можливості введення в Україні такої системи соціального захисту, за якої кожна людина мала би можливість реалізувати своє право на ізольоване житло, яке відповідало би її честі та гідності.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

1. Поняття кримінологічної детермінації.
2. Класифікація причин та умов злочинності.
3. Загальні чинники злочинності в Україні.
4. Поняття «фонових» явищ, їх співвідношення та відмінність від злочинів.
6. Відображення показників «фонових» явищ у офіційній статистиці Національної поліції
7. Поняття наркоманії, наркобізнесу, стан наркоситуації в Україні.

8. Поняття сутенерства та втягнення у заняття проституцією.
9. Взаємозв'язок наркоманії, проституції з іншими злочинами.

**Тема 5. КРИМІНОЛОГІЧНЕ ВЧЕННЯ ПРО ОСОБУ ЗЛОЧИНЦЯ.
ПРОБЛЕМИ ВІКТИМОЛОГІЇ ТА СУЇЦИДУ.
МЕХАНІЗМ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ ТА РОЛЬ
ЖЕРТВИ У ВЧИНЕННІ ЗЛОЧИНУ.
(2 години)**

ПЛАН ЛЕКЦІЇ

1. Поняття особи злочинця.
2. Структура особи злочинця. Співвідношення соціального і біологічного в особі злочинця.
3. Класифікація і типологія злочинців.
4. Вплив соціального на механізм індивідуальної злочинної поведінки.
5. Психологічні ознаки, як фактор впливу на індивідуальну злочинну поведінку. Мотивація злочинної діяльності.
6. Конкретна життєва ситуація як обставина вчинення злочину.
7. Роль жертви у кримінологічному механізмі злочину.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. ВВР України. 1996. №30. Ст.141.
2. Кримінологія : підручник [Голіна В. В. та ін.] ; за ред. проф. В. В. Голіни, Б. М. Головкина ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2014. - 439 с.
3. Т. В. Корнякова, Н. С. Юзікова. Кримінологія : курс лекцій; Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпропетровськ : Ліра, 2014. 243 с.
4. Чернєй В.В. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання злочинам у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні : монографія; Нац. акад. внутр. справ. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 454 с.
5. Іванов Ю.Ф., О. М. Джу́жа. Кримінологія : навч. посіб.; Київ. нац. ун-т внутр. справ. Вид. 2-е, допов. та перероб. К. : Видавець Паливода А. В., 2008. 292 с.
6. Кримінологія (загальна частина) : навч. посіб. [Блага А. В. та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. акад. НАПрН України О. М. Бандурки ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х. : [Вид-во ХНУВС], 2011. 240 с.
7. Яворська В.Г. Кримінологічна віктимологія : навч. посіб.; Укоопспілка, Львів. комерц. акад. Львів : Вид-во Львів. комерц. акад., 2014. 191 с.

8. Щербакова А.В. Механізм індивідуальної злочинної поведінки особи, яка вчиняє бандитизм: характеристика та протидія : монографія; Кримінол. асоц. України. Харків : Панов, 2015. 235.
9. Джужа О.М. Основні напрями удосконалення віктимологічного запобігання правопорушенням в Україні: монографія; Нац. акад. внутр. справ. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 301 с.
10. Практика Європейського суду з прав людини у справах фізичних та юридичних осіб проти України // <https://www.echr.com.ua/rishennia-espl/>

МЕТА ЛЕКЦІЇ

Сформувати понятійний апарат щодо понять «особи злочинця», «криміногенна особа», «пост криміногенна особа» та ін., відмежування поняття особи злочинця від суб'єкта злочину, визначення рівнів вивчення особи злочинця, характеристика основних кримінологічних ознак особи злочинця, проведення аналізу співвідношення соціального і біологічного в особі злочинця, визначенні поняття «класифікація злочинців» та класифікувати злочинців та понятті «типологія злочинців» і типів злочинців; з'ясування понятійного апарату щодо поняття «жертва злочину», відмежування поняття жертви злочину від потерпілого, постраждалого від злочину, визначення рівнів вивчення особи жертви, характеристика основних кримінологічних ознак жертви злочину, визначенні поняття «класифікація жертви злочину» та класифікувати жертв злочинів і ситуацій вчинення злочину, особливостей механізму взаємодії жертви злочину та особи злочинця.

Сформувати понятійний апарат щодо понять «механізм індивідуальної злочинної поведінки», «вплив соціального на індивідуальну злочинну поведінку», «пост криміногенна особа» та ін., відмежування поняття особи злочинця від суб'єкта злочину, визначення рівнів вивчення особи злочинця, характеристика основних кримінологічних ознак особи злочинця, проведення аналізу співвідношення соціального і біологічного в особі злочинця, визначенні поняття «класифікація злочинців» та класифікувати злочинців та понятті «типологія злочинців» і типів злочинців; з'ясування понятійного апарату щодо поняття «жертва злочину», відмежування поняття жертви злочину від потерпілого, постраждалого від злочину, визначення рівнів вивчення особи жертви, характеристика основних кримінологічних ознак жертви злочину, визначенні поняття «класифікація жертви злочину» та класифікувати жертв злочинів і ситуацій вчинення злочину, особливостей механізму взаємодії жертви злочину та особи злочинця.

ВСТУП

Однією із основних складових предмета науки кримінології є вчення про особу злочинця. Без нього не можливо до кінця з'ясувати всі інші кримінологічні проблеми, будь-то детермінанти злочинності чи організація боротьби з нею.

З одного боку, детермінанти злочинності пов'язані з об'єктивними соціальними явищами, які негативно впливають на моральне формування

людей і проявляються в індивідуалістичних, антисуспільних поглядах, звичках, позиціях, що лежать в основі злочинної поведінки, а з іншого – з обставинами, які сприяють реалізації прояву подібних поглядів, звичок і позицій у конкретному злочині. Здавалось би, зазначені явища та обставини незалежні від людини, яка вчинила злочин, і є зовнішніми стосовно неї, але свого криміногенного значення вони набувають, формуючи особу злочинця і таким чином трансформуючись у внутрішні детермінанти злочину.

В однакових умовах різні люди ведуть себе по-різному – одні дотримуються закону, інші його порушують. Це дає підстави вважати, що особи, які обрали антисуспільний варіант поведінки, чинять так внаслідок певних їх властивостей, що обумовили саме цей вибір. Тому дуже важливим напрямом науки кримінології є вивчення осіб, які вчинили злочини.

Значна увага в кримінології приділяється проблемам віктимології та суїциду. У кримінологічних дослідженнях минулого головна увага приділялась поведінці злочинця, а потерпілий від злочину в основному фігурував як учасник кримінального процесу. Разом з тим, взаємозв'язок злочинця і потерпілого має важливе кримінологічне значення. Серед осіб, що стикаються зі злочинами, є насамперед їх жертви. Тож ігнорувати їх роль у механізмі злочинної поведінки було б помилково.

Вчені давно помітили певну залежність характеру суспільне небезпечного діяння винної особи від поведінки потерпілого. Уважне вивчення цього явища надало можливість виробити найбільш ефективні заходи попередження злочинності.

У зв'язку з поширенням віктимологічних досліджень була створена Міжнародна віктимологічна наукова спілка в Мюнстері (ФРН), яка починаючи з 1973 року провела вже ряд міжнародних симпозіумів.

Початок вивчення проблем віктимології в колишньому СРСР відносять на кінець 60-х рр. У 1972 році вийшла робота “Віктимологія і віктимність”, автором якої є засновник цієї науки в СРСР Лев Вульфівич Франк. Значний вклад в розвиток даної науки зробили Ривман Д.В., Рибальська В.Я., Полубінський В.Н., Мінська В.С. та інші видатні вчені.

Однією із основних складових предмета науки кримінології є вчення про особу злочинця. Однак без розкриття суті механізму індивідуальної злочинної поведінки не можливо до кінця з'ясувати всі інші кримінологічні проблеми, будь-то детермінанти злочинності чи організація боротьби з нею.

З одного боку, детермінанти злочинності пов'язані з об'єктивними соціальними явищами, які негативно впливають на моральне формування людей і проявляються в індивідуалістичних, антисуспільних поглядах, звичках, позиціях, що лежать в основі злочинної поведінки, а з іншого – з обставинами, які сприяють реалізації прояву подібних поглядів, звичок і позицій у конкретному злочині. Здавалось би, зазначені явища та обставини незалежні від людини, яка вчинила злочин, і є зовнішніми стосовно неї, але свого криміногенного значення вони набувають, формуючи особу злочинця і таким чином трансформуючись у внутрішні детермінанти злочину.

В однакових умовах різні люди ведуть себе по-різному – одні дотримуються закону, інші його порушують. Це дає підстави вважати, що особи, які обрали антисуспільний варіант поведінки, чинять так внаслідок певних їх властивостей, що обумовили саме цей вибір. Тому дуже важливим напрямом науки кримінології є вивчення механізму індивідуальної злочинної поведінки.

Значна увага в кримінології приділяється проблемам віктимології та ролі жертви у вчиненні злочину. У кримінологічних дослідженнях минулого головна увага приділялась поведінці злочинця, а потерпілий від злочину в основному фігурував як учасник кримінального процесу. Разом з тим, взаємозв'язок злочинця і потерпілого має важливе кримінологічне значення. Серед осіб, що стикаються зі злочинами, є насамперед їх жертви. Тож ігнорувати їх роль у механізмі злочинної поведінки було б помилково.

Вчені давно помітили певну залежність характеру суспільне небезпечного діяння винної особи від поведінки потерпілого. Уважне вивчення цього явища надало можливість виробити найбільш ефективні заходи попередження злочинності.

У зв'язку з поширенням віктимологічних досліджень була створена Міжнародна віктимологічна наукова спілка в Мюнстері (ФРН), яка починаючи з 1973 року провела вже ряд міжнародних симпозіумів.

1. ПОНЯТТЯ ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ

Зміст поняття особи злочинця поєднує в собі соціологічне поняття особи і юридичне поняття злочинця, тому проблема особи злочинця має вирішуватись на основі загальносоціологічного вчення про особу.

Поняття “людина” включає нерозривну єдність різних сторін її суті: соціальної, психологічної, біологічної. У понятті “особа” фіксується лише специфічно соціальні ознаки. Особа – це соціальна сутність людини, те, ким вона стала у процесі соціалізації, своєї діяльності в суспільстві. Соціальні якості конкретної особи пов'язані з рівнем її свідомості, змістом внутрішнього духовного світу. Обумовлена соціальним середовищем і попереднім досвідом свідомість стає активним елементом особи, визначаючи у конкретних випадках вибір нею тієї чи іншої соціальної позиції, лінії і форми поведінки. Таке розуміння особи передбачає діалектичну єдність соціального і психологічного, їх взаємну обумовленість.

Як особи люди нерівнозначні і нерівноцінні. Одні з них дієво допомагають суспільному прогресові, інші, навпаки, перешкоджають йому: ухиляються від суспільно корисної праці, стають порушниками громадського порядку або займають антисоціальну позицію. Ознаки особи можуть бути не лише позитивними, а й негативними. Саме останні характерні для особи злочинця. Таким чином, застосовуючи поняття “особа злочинця”, треба мати на увазі саме соціальну суть людини, яка вчинила злочин, тобто порушила кримінальний закон.

Вивчення особи злочинця у кримінології підпорядковано виявленню закономірностей злочинної поведінки, злочинності як масового явища, їх

детермінації є розробці науково обґрунтованих рекомендацій щодо боротьби зі злочинністю.

Особа наділена неповторними ознаками і якостями, які відображають індивідуальний життєвий досвід людини, її буття, обумовлені конкретним змістом її сімейних, виробничих, побутових та інших відносин і зв'язків, тим мікросередовищем, у якому вона живе. Людину як особу формує вся сукупність економічних, політичних, ідеологічних, моральних, правових, побутових, культурних, естетичних та інших умов, які становлять зміст громадського та індивідуального буття, їх відображення у суспільній та індивідуальній свідомості. Викладене має важливе значення для правильного розуміння особи злочинця, є основою для розкриття “механізму” формування подібних осіб, вказує на можливі джерела негативних моральних якостей та антигромадських поглядів.

Людина не народжується особою, а стає нею у процесі свого розвитку, входження в соціальне середовище, засвоєння навколишньої дійсності, ідей, поглядів, норм моралі і звичок, поведінки, властивих соціуму, до якого вона належить. Процес, протягом якого особа розвивається і змінюється, отримуючи конкретне соціальне обличчя, називається соціалізацією. Дефектом соціалізації є особа злочинця, яка формується поступово. Більшість кримінологів вважає, що немає людей, приречених на вчинення злочинів, злочинцями вони стають внаслідок дефектів їх соціалізації.

Оскільки поняття “особа злочинця” має соціально-правовий характер і поєднує загальносоціальне поняття “особа” і юридичне поняття “злочинець”, то вчинення злочину виявляє в особі тільки її антисуспільну спрямованість, але не розкриває повністю її соціальної сутності. Правильне судження про людину в цілому можливе лише на підставі усіх її ознак і проявів як особи. Тільки тому сукупність та співвідношення соціально-позитивних і соціально-негативних якостей дають повне уявлення про осіб, які вчинили злочини. Особі злочинця також притаманна певна система морально-психологічних переконань, властивостей, установок, інтелектуальних, емоційних і вольових якостей. Морально-психологічні особливості особи злочинця перебувають у діалектичному зв'язку з її соціальними властивостями, а тому мають розглядатися у їх єдності.

Виходячи з наведеного, можна сказати, що особа злочинця – це сукупність соціально значимих властивостей, ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні кримінального закону, в поєднанні з іншими (неособистими) умовами та обставинами, що впливають на її злочинну поведінку.

Більшість кримінологів розглядають особу злочинця як особу людини, котра вчинила злочин. Іншої точки зору дотримувався А.Ф. Зелінський, який вважав, що про особу злочинця можна говорити лише по відношенню до людини, винної в злочинній діяльності, тобто яка вчинила систему умисних цілеспрямованих дій, передбачених кримінальним законом, спрямованих на реалізацію загального для них мотиву. В інших випадках можна говорити лише про осіб, що вчинили злочини. Тому А.Ф. Зелінський дав таке визначення

поняттю “особа злочинця” – це сукупність соціально-демографічних, психологічних і моральних характеристик, тією чи іншою мірою типово властивим людям, винним у злочинній діяльності певного типу.

Одним з найбільш складних і важливих теоретичних питань кримінального права і кримінології є відмінність понять “суб’єкт злочину” і “особа злочинця”, що, на перший погляд, схожі, але по своїй суті і змісту різні. Разом з тим ототожнення цих понять неминуче приводить до методологічної помилки, що підстерігає кожного дослідника при їх вивченні. Тому істотним і необхідним моментом з позиції теорії є розмежування чи відмінність цих понять друг від друга.

“Суб’єкт злочину” як кримінально-правове поняття за своїм змістом більш конкретно стосовно поняття “особа злочинця”, тому що обмежено законодавчими ознаками (фізична особа, осудність і вік), що мають кримінально-правове значення для особи, що вчинило злочинне діяння. Таким чином, “особа злочинця”, як більш широке поняття ніж “суб’єкт злочину”, охоплює, крім ознак суб’єкта злочину, ще і всілякі характеристики й особливості, що лежать за межами складу, які обов’язково враховуються судом при призначенні покарання за вчинене суспільно небезпечне діяння. При цьому досліджується особа злочинця в її взаємодії із соціальним середовищем і поряд із соціально-демографічними даними. Для повної кримінологічної характеристики особи злочинця, необхідно володіти інформацією щодо кримінально-правової характеристики, яка містить у собі сукупність зведень про спрямованість злочинної поведінки, мотивах і цілях злочину, минулих судимостях, рецидиву, виконанні одночасно декількох злочинів тощо.

Вивчення особи злочинця повинно будуватися на твердій правовій підставі, тобто повинні вивчатися особистості тих, хто по закону вважається суб’єктом злочину. Тому, дана категорія має часові рамки: з моменту скоєння злочину, винесення обвинувального вироку судом і до відбуття кримінального покарання та погашення (зняття) судимості. Після відбуття покарання та погашення (зняття) судимості людина вже не є злочинцем, і тому не може розглядатися як особа злочинця. Але кримінологів більше цікавить генезис особи злочинця, тобто процес її становлення і розвитку, який розкриває детермінанти її формування. Такий інтерес зникає, коли дана особа перестає бути антисоціально орієнтованою. Таким чином, антисуспільні властивості, які характеризують особу злочинця, існують до злочину і обумовлюють його вчинення, проте визнання конкретної особи злочинцем можливе лише після та у зв’язку з вчиненням нею злочину.

Вивчення особи злочинця повинно здійснюватися на трьох основних рівнях, виходячи з діалектичної єдності: загального, особливого і одиничного.

На першому рівні - розглядається загальне поняття особи злочинця, її основні ознаки і риси.

На другому рівні - окремі категорії і типи злочинців розглядаються відповідно окремим видам злочинів.

На третьому рівні - вивчення одиничного, тобто особу конкретного злочинця, його індивідуальних рис, що має першочергове значення для індивідуальної профілактики.

Вчення про особу злочинця має як науково-пізнавальне, так і практичне значення, конкретизуючи у собі проблеми детермінації злочинності та боротьбі з нею. Так, кримінологічні дані про особу злочинця допомагають правильно вирішити питання про її звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, про заміну покарання примусовими заходами виховного характеру, передачу справи до товариського суду чи передачу винного на поруки. Відомості про особу злочинця відіграють важливу роль при провадженні попереднього слідства, виявленні причин і умов вчинення злочину та застосуванні заходів щодо їх усунення.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

1. Зміст поняття особи злочинця поєднує в собі соціологічне поняття особи і юридичне поняття злочинця, тому проблема особи злочинця має вирішуватись на основі загальносоціологічного вчення про особу.

2. Особа злочинця – це сукупність соціально значимих властивостей, ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні кримінального закону, в поєднанні з іншими (неособистими) умовами та обставинами, що впливають на її злочинну поведінку.

3. Слід відрізнити поняття „особи злочинця” від поняття „суб’єкт злочину”. “Особа злочинця”, як більш широке поняття ніж “суб’єкт злочину”, охоплює, крім ознак суб’єкта злочину, ще і всілякі характеристики й особливості, що лежать за межами складу, але обов’язково враховуються судом при винесенні вироку за вчинене суспільно небезпечне діяння. При цьому досліджується особа злочинця в її взаємодії із соціальним середовищем і поряд із соціально-демографічними даними.

4. Вивчення особи злочинця повинно здійснюватися на трьох основних рівнях, виходячи з діалектичної єдності: загального, особливого і одиничного.

5. Вчення про особу злочинця має як науково-пізнавальне, так і практичне значення, конкретизуючи у собі проблеми детермінації злочинності та протидії ній.

2. СТРУКТУРА ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ. СПІВВІДНОШЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО І БІОЛОГІЧНОГО В ОСОБІ ЗЛОЧИНЦЯ

У вивченні особи злочинця кримінологією важливе місце відводиться структурі особи злочинця, яка являє собою сукупність її соціально-значних якостей, які склалися в процесі різноманітних взаємодій з іншими людьми. Кримінологічний аналіз особи передбачає і максимальне врахування психологічних особливостей та біологічно обумовлених якостей, які в свою чергу, детермінують поведінку людини, в тому числі і злочинну. Це зовсім не означає психологолізацію чи біологолізацію причин вчинення злочинів, але потрібно враховувати і те, що вони здійснюють значний вплив на злочинну

поведінку. Отже, особі злочинця притамана система ознак, властивостей, якостей, що визначають її як людину, яка вчинила злочин.

Вітчизняні кримінологи поділяють основні ознаки особи злочинця на такі основні групи:

- соціально-демографічні;
- кримінально-правові;
- соціально-рольові;
- морально-психологічні характеристики.

Соціально-демографічні ознаки - це стать, вік, місце народження і проживання, громадянство, соціальний стан і рід занять, освіта, сімейний стан, належність до міського або сільського населення, матеріальне забезпечення, житлові умови та інші відомості демографічного характеру. Ці ознаки властиві будь-якій особі і самі по собі не мають кримінологічного значення. Проте у статистичній звітності стосовно осіб, які вчинили злочини, соціально-демографічні ознаки дають важливу інформацію, без якої неможлива повна кримінологічна характеристика особи злочинців.

Зіставляючи, наприклад, частку чоловічого і жіночого населення, втягнутого в орбіту злочинності, дослідники доходять висновку, що співвідношення між жіночою і чоловічою злочинністю становить у середньому 1:8. Співвідношення різних вікових груп у масі злочинності показує, що найбільша кримінальна активність належить особам віком 25-29 років, потім йдуть 18-24-річні. Взагалі поширеність злочинності серед осіб, які мають сім'ю, нижча, ніж серед холостяків і розлучених. У більшості випадків, які показують спостереження, сім'я стимулює позитивну поведінку. Аналіз злочинності за останні роки свідчить про підвищення кількості злочинців за рахунок осіб без певних занять, безробітних і мігрантів.

З наведених прикладів видно, що соціально-демографічні ознаки дають істотну інформацію про особу злочинців, котра може бути використана як у наукових, так і в прикладних цілях, зокрема при розробці та реалізації заходів профілактики.

Кримінально-правова характеристика особи злочинця - це дані не лише про склад вчиненого злочину, а й про спрямованість і мотивацію злочинної поведінки, про одиничний чи груповий характер злочинної діяльності, форму співучасті, інтенсивність злочинної діяльності, наявність судимостей та інше. Ця група ознак виражає якості, властиві саме особі злочинця, а не будь-якій іншій особі, наприклад, аморальній, порушникові трудової дисципліни чи законослухняній людині.

Соціальні ролі і статус - це реальні соціальні функції індивіда, які обумовлені його станом в системі суспільних відносин, належність до соціальних груп, взаємовідносини і взаємодії з іншими людьми, установами, організаціями в різних сферах суспільного життя.

Кожна людина виступає носієм багатьох різноманітних соціальних ролей:

- у виробничій сфері: кваліфікований робітник, учень, керівник, передовик та інше;

- у сфері сімейних відносин: холостяк або голова сім'ї, одна дитина в сім'ї, непрацездатні батьки, зять або невістка та інше.

Сукупність соціальних ролей характеризує індивіда як особу. Кожна соціальна роль пов'язана з статусом людини, з деякими її правилами і обов'язками. Суспільство в цілому, і безпосереднє оточення, встановлюють для людини приписи певної поведінки. Не виконання рольових приписів, нездатність їх виконувати можуть викликати конфлікт, в тому числі і такий, який приводить до вчинення злочину.

Поширеними ознаками осіб, які вчиняють злочини, є низька престижність їхніх соціальних ролей, відчуженість від навчальних чи трудових колективів і разом з тим орієнтування на неформальні групи з антисуспільними формами поведінки, завищені претензії, для задоволення яких доводиться ігнорувати правові норми.

Внутрішній зміст особи злочинця розкривають морально-психологічні особливості.

Моральні якості і психологічні особливості у своїй сукупності відповідають на питання: чому індивід вчинив злочин?

До моральних якостей можна віднести: ставлення до різних соціальних і моральних цінностей (праця, сім'я, діти, громадяне, власна персона та інше), рівень, характер і соціальна значимість потреб та способів їх задоволення.

До інтелектуальних якостей слід віднести рівень розвитку, обсяг знань, життєвий досвід, широта поглядів та інше.

Емоційні якості - це темперамент, динамічність почуттів, ступінь емоційного збудження, сила і темп реакції на різноманітні зовнішні подразники, ситуації тощо.

Вольові якості - це вміння свідомо регулювати свою діяльність, здатність приймати рішення, досягати поставленої мети тощо.

Розглянуті нами ознаки, що характеризують особу злочинця, перебувають у взаємозв'язку і взаємозалежності.

Особі злочинця характерні: антигромадська спрямованість поглядів, інтересів, потреб, звичок, які і виступають причиною вчинення конкретного злочину. Тому кримінологію особливо цікавлять як моральні якості, цінності орієнтації, так і психологічні особливості особи.

Вибір злочинної поведінки визначається своєрідністю особи людини, у структурі якої у визначених пропорціях поєднуються соціальні і біологічні початки.

Однією з важливих і значних проблем вивчення особи злочинця є проблема співвідношення соціального і біологічного у злочинній поведінці. Оцінка ролі біологічних факторів часто являє собою той рубіж, який поділяє різні кримінологічні теорії. Вивчення питання про співвідношення соціального і біологічного в особі злочинця потребує багатобічного підходу з використанням досягнень філософії, соціології, психології, біології, кримінології та інших наук.

Питання про роль біологічних якостей людини у злочинній поведінки ставилося ще на перших етапах розвитку кримінологічної науки, і взагалі, в антропологічних теоріях італійського вченого Чезарія Ломброзо.

Радянська кримінологія виходила з того, що злочинність і конкретні злочини в будь-якому суспільстві носять соціальний характер і в зв'язку з цим був висунутий лозунг – “злочинцями не народжуються - злочинцями становляться”. Цією обставиною ігнорувався індивідуальний підхід до з'ясування причин і умов кожного конкретного злочину. Обвинувачувались при цьому, в першу чергу, сім'я, школа, оточення у виробничій сфері і сфері досугу. Особливості особи злочинця, його психофізичні якості були поставлені на другий план і розглядалися як необов'язкові, факультативні.

Позиція більшості сучасних вітчизняних кримінологів ґрунтується на тому, що загалом злочинна поведінка у будь-якому суспільстві має соціальний характер і соціальну обумовленість. Пояснення її тільки чи переважно біологічними властивостями особи суперечить усій історії злочинності, та боротьба з нею ведеться соціально-економічними, правовими та іншими засобами, а не біологічними. Говорити про біологічні заходи впливу на сучасному рівні розвитку генетики не доводиться ще й тому, що ця наука не озброїла нас твердою можливістю корегувати поведінку людини. Але розшифрування її генетичного коду вселяє певні надії.

Біологічна природа людини склалася задовго до виникнення самого поняття злочину і впродовж усього історичного періоду не зазнала істотних змін, тоді як у соціальному плані людина змінюється значно швидше залежно від трансформації суспільного життя. Разом з тим, від біологічних особливостей людини теж залежить, що вона засвоїть від середовища, в якому перебуває і розвивається. Тому біологічне виступає ніби підґрунтям у формуванні особи та її взаємин у системі суспільних відносин.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Вітчизняні кримінологи поділяють основні ознаки особи злочинця на такі основні групи: соціально-демографічні; кримінально-правові; соціально-рольові; морально-психологічні характеристики.

Таким чином, соціальне і біологічне в особі не виключають одне одного, а перебувають у тісному взаємозв'язку. Цілісність людини, яка поряд з соціальними якостями наділена природними силами живої істоти, ґрунтується на діалектичній взаємодії соціального і біологічного. Ці загальнотеоретичні положення повністю стосуються і особи злочинця. Тому завданням кримінологічних досліджень є визначення суті та рівня взаємодії соціального і біологічного в особі злочинця, розкриття її психофізіологічних властивостей, які проявляються саме у злочинній поведінці.

3. КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ТИПОЛОГІЯ ЗЛОЧИНЦІВ

Всі особи, які вчинили злочини, відрізняються один від одного за демографічними, психологічними та іншими ознаками з одного боку, а з іншого - вони за тими ж ознаками схожі між собою і утворюють стійкі групи. Ця

проблема розв'язується за допомогою розподілу злочинців на окремі групи і типи, що досягається за допомогою класифікації та типології.

Під класифікацією розуміється розподіл статистичної сукупності на групи за певними чіткими ознаками. У рамках класифікації фактично вивчається не особа у комплексі її характеристик, а контингенти злочинців.

Класифікація злочинців може бути побудована на різних підставах, серед яких слід визначити дві великі групи ознак:

- 1) соціологічні (соціально-демографічні);
- 2) кримінально-правові.

До першої групи ознак належать соціально-демографічні ознаки, що характеризують особу:

а) стать (чоловіки і жінки). Виборкові кримінологічні дослідження свідчать про те, що серед злочинців значна кількість чоловіків (до 90%). Але серед деяких видів злочинів доля жінок вище ніж у злочинності в цілому, наприклад, серед притягнених за обман покупців та замовників тощо;

б) вік (неповнолітні з 14 до 18 років, молодіжного віку 18-24, 25-29 (деякі автори визначають молодіжний вік до 35 років), особи зрілого віку 30-39 і 40-49, особи похилого віку - 50 і старші). Ця характеристика злочинців дозволяє зробити висновки про криміногенну активність і особливості злочинної поведінки представників різних груп. Дані досліджень свідчать про те, що переважну більшість злочинів вчиняють особи віком від 16 до 40 років (70-75%), а середній вік злочинців близько 30 років. Найбільш значною є група, яка вбирає осіб віком від 16 до 29 років, далі йдуть особи віком від 30 до 39 років, а потім злочинна активність спадає і найменша доля серед злочинців падає на осіб віком старіше 60 років. Основна маса таких злочинів як вбивства, нанесення тілесних ушкоджень, крадіжки, пограбування, розбої, хуліганства, згвалтування вчиняється особами віком до 30 років. Матеріали досліджень, які проводились у місцях позбавлення волі вказують на те, що вік осіб, які відбувають покарання, в основному складає 16-39 років;

в) соціальне становище (робітники, службовці, фермери, учні, пенсіонери, безробітні, одружені тощо). Вивчення злочинців показує, що, наприклад, близько 50% злочинців на момент вчинення злочину не знаходилась у шлюбі, існує й інша закономірність: із зростанням кількості засуджень, збільшується кількість осіб, які не знаходяться у шлюбі. Виборкові дослідження показують, що більшість злочинців були повністю працездатні, лише незначна їх частка мала обмежену працездатність.

Разом із цим, подібна класифікація не відображає розбіжностей у кримінологічній характеристиці осіб, які вчинили злочини.

Крім цього, до даної групи ознак належить: рівень освіти, матеріальної забезпеченості, місце проживання, громадянство та інше.

До другої групи (кримінально-правові ознаки) відносяться наступні:

- а) за видами вчинених злочинів. В цьому плані виділяють “хуліганів”, “вбивць”, “зłodіїв”, “хабарників” тощо;
- б) характер і ступінь тяжкості вчиненого злочину;
- в) вчинення злочину вперше чи рецидив злочинів;

- г) вчинення злочину у групі;
- д) форма вини (умисна чи необережна);
- є) тривалість злочинної діяльності тощо.

Окрему групу складають ознаки, які характеризують стан здоров'я злочинця. У зв'язку з цим можуть бути викреслені здорові, а також особи, які страждають фізичними або психічними розладами.

Крім того, класифікація особи злочинця може бути здійснена і за іншими критеріями: суспільна небезпечність, характер, мета (спрямованість), мотив вчинення злочину, за кількістю учасників (одноособово чи у складі групи), вид співучасті, ступінь криміногенної зараженості особи злочинця,

Типологія є більш глибоким розподілом злочинців на категорії за ознаками, які причинно пов'язані із його злочинною поведінкою. У науковій літературі зазначається, що типологія передбачає вищий рівень пізнання. При цьому умовно виділяють ознаки-прояви й ознаки-причини, які забезпечують змістовний характер розподілу. В основі типології обов'язково лежать істотні ознаки явищ.

Проблема типології особи злочинця може бути вирішена з врахуванням положень про соціальну типологію особи, про яку можливо говорити лише в тих випадках, якщо вони відрізняється будь-якою ознакою, якої нема у представників інших соціальних типів. Такою ознакою і є суспільна небезпека особи. В основу кримінологічної типології можна покласти суб'єктивні, внутрішні причини злочинної поведінки. Досягнення у психології говорять про те, що основним стимулом діяльності є мотив. Мотив - явище суб'єктивне, яке пов'язане з індивідуальними особливостями і установками особи. З урахуванням зазначеного можуть бути викреслені окремі типи особи злочинця, наприклад за мотивом: особистого збагачення (користі), із хуліганських спонукань, ревності, помсти, по сексуальним мотивам тощо.

Підставами (критеріями) побудови типології злочинців є:

- характер антисуспільної спрямованості особи злочинців та зміст мотивації їх злочинної поведінки (під мотивацією розуміємо процес формування мотивів злочинної поведінки, їх оформлення і розвитку, а також реалізацію їх у фактичному злочинному посяганні);
- ступінь глибини антисуспільної спрямованості особи злочинців і стійкість їх криміногенної мотивації.

За першим критерієм усіх злочинців слід поділяти на такі чотири типи:

1) злочинці з негативно-зневажливим ставленням до людини та її найголовніших благ (життя, здоров'я, честі, гідності, особистої недоторканності, спокою тощо). Подібне ставлення лежить в основі умисних агресивно-насильницьких злочинів (вбивств, тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтувань тощо, а також більшості випадків хуліганства);

2) злочинці з корисливо-егоїстичною мотивацією, яка пов'язана з ігноруванням принципу розподілу соціальної справедливості і чесної праці. В цій групі необхідно розрізняти типи злочинів: з одного боку, осіб, які вчиняють службово-корисливі злочини (розкрадання шляхом зловживання службовим становищем, хабарництво, обман покупців), а з іншого - осіб, які вчиняють

крадіжки, пограбування, розбійні напади. Серед них може бути викреслена група тих, хто вчиняє шахрайство, вимагання тощо;

3) злочинці з індивідуально-анархічним ставленням до різних соціальних інститутів, до своїх громадських, сімейних, службових та інших обов'язків. Подібні антисоціальні риси визначають вчинення ряду господарських злочинів, злочинів проти порядку управління, правосуддя, військових злочинів тощо;

4) злочинці з легковажно-безвідповідальне ставленням до встановлених соціальних приписів, цінностей, своїх обов'язків, які виявляються у різних необережних злочинах.

Зазначені вище види антисоціальної спрямованості дозволяють класифікувати осіб, які вчинили злочини, але не вичерпують всіх існуючих варіантів і крім того вони не завжди виступають у "чистому вигляді".

За другим типологічним критерієм, тобто залежно від ступеня глибини антисуспільної спрямованості особи злочинців та стійкості їх криміногенної мотивації, у перелічених вище трьох перших типах слід виділити:

1) особливо-злісні - це неодноразово засуджені особи за умисні злочини, стійка злочинна діяльність яких носить характер активної опозиції суспільству, його цінностям і нормам, вони наполегливо втягують у злочинну діяльність інших осіб. В першу чергу - це злочинці, які вчиняють систематично тяжкі і особливо тяжкі злочини (сюди належать й усі ті, які вчиняють злочини у складі організованих груп і злочинних організацій). Для цієї категорії характерно те, що сприятливі умови для вчинення злочинів вони активно утворюють самі;

2) злісні злочинці - це особи, які скоїли декілька умисних злочинів і знаходяться в стійкій опозиції до суспільства (для деяких з них скоєння злочину стало професією). Як і особливо-злісні злочинці, цей тип злочинців стійкий у своїх установках і протиправній поведінці;

3) нестійкі злочинці - особи, які вчинили умисні злочини (буває і багаторазово) не завдяки стійкості антигромадських установок і уяв, а у зв'язку з їх участю в деяких групах негативної спрямованості; ведення ними життя на межі соціально-нормального і антигромадського. Вони відрізняються частковою криміногенною забрудненістю, в якій знаходяться в сукупності риси особи злочинця і особи законослухняних громадян. В більшості випадків вони вчиняють злочини, як правило, в нетверезому стані, дрібні розкрадання і крадіжки, хуліганства, рідше - пограбування, розбої, деякі насильницькі злочини;

4) ситуаційні злочинці - особи, громадська небезпека яких незначно висловлена у їх поведінці, але вона таки виявляється і існує у відповідних ситуаціях. Злочини вони скоюють завдяки особистих психологічних особливостей, які штовхають їх у жорстку залежність від ситуації. До числа ситуаційних злочинців належить значна частка насильницьких злочинців, осіб, які скоїли корисливі злочини, наприклад, перебуваючи в складному матеріальному становищі;

5) випадкові злочинці - особи, які вперше скоїли злочини, що суперечать їх загальній соціально-позитивній спрямованості, яка характеризується попередньою морально-позитивною поведінкою (для них скоєння злочину не є

домінуючою лінією поведінки, не закономірний результат криміногенної взаємодії особистості і середовища, а скоріше прикрий (хоча і винний) епізод їх життя).

Отже, типологія фіксує не просто те, що найчастіше трапляється, а закономірне, що є логічним результатом соціального розвитку особи. Вона поглиблює наші знання про злочинців, що сприяє вирішенню загальних завдань боротьби зі злочинністю, зокрема підвищенню ефективності індивідуальної профілактики злочинів та ресоціалізації засуджених.

Для успішного ведення індивідуальної профілактики злочинів необхідно знати ті всі індивідуальні особливості і в першу чергу - мотиви, які можуть стимулювати злочинні дії даної особи, і тому повинні стати об'єктом виховного впливу.

І на закінчення необхідно визначити, що будь-яка типологія має умовний і суб'єктивний характер.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Під класифікацією розуміється розподіл статистичної сукупності на групи за певними чіткими ознаками. Класифікація злочинців може бути побудована на різних підставах, серед яких слід визначити дві великі групи ознак: соціологічні (соціально-демографічні) і правові.

В основу кримінологічної типології можна покласти суб'єктивні, внутрішні причини злочинної поведінки. Типологія може бути побудована по характеру антигромадської спрямованості та ціннісних орієнтацій: 1) негативно-зневажливе ставлення до людини та її найголовніших благ; 2) корисливо-егоїстична мотивація, яка пов'язана з ігноруванням принципу розподілу соціальної справедливості і чесної праці; 3) індивідуально-анархічне ставлення до різних соціальних інститутів, до своїх громадянських, сімейних, службових та інших обов'язків; 4) легковажно-безвідповідальне ставлення до встановлених соціальних приписів, цінностей, своїх обов'язків, які виявляються в різних необережних злочинах.

Показниками глибини, стійкості, злісності антисоціальної спрямованості особи злочинця служить сукупність таких факторів як тяжкість скоєного злочину, обставини його вчинення і, взагалі, роль в цій ситуації, поведінка, що передувала злочину. У зв'язку з цим виділяють наступні типи злочинців: 1) особливо-злісні; 2) злісні злочинці; 3) нестійкі злочинці; 4) ситуаційні злочинці; 5) випадкові злочинці.

Вивчення особи злочинця має за мету використання отриманих даних для проведення загальної та індивідуальної профілактики.

4. ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОГО НА МЕХАНІЗМ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ

Злочин є системою, яка підпорядковується дії певних закономірностей. Вони різні за суттю, вихідними засадами, динамікою формування і функціонування. Зазначаючи впливу з боку окремих факторів соціального середовища, психологічних підструктур особистості, її мотиваційної сфери

тощо, вони динамічно трансформуються і впливають на інші елементи механізму індивідуальної злочинної поведінки.

Механізм конкретного злочину є відкритою системою, як і всі системи, що існують у реальному світі. *Отже, на розвиток взаємодії його елементів, що приводить до злочинного результату, впливає значна кількість факторів. Однак вплив цих факторів неоднаковий, що дозволяє виділяти основні і другорядні фактори, а головне – об'єктивні та суб'єктивні ознаки. Злочинна поведінка завжди вивчається в двох аспектах: як об'єкт соціальних зв'язків і впливів і як форма втілення активної, цілеспрямованої, перетворюючої діяльності індивіда із психологією, що сформувалася.*

Вплив соціального на генезис і механізм злочинної поведінки досить значний, і дані ознаки є об'єктивними по суті. Це соціально значимі властивості, що впливають у поєднанні із зовнішніми умовами (ситуацією) на злочинну поведінку, тому кримінологічне їх вивчення повинно бути вичерпним дослідженням усієї складної проблеми людини та її діяльності. Виникає завдання вичленовування кола тих ознак (характеристик), що дозволять виявити найближчі до злочину причинні зв'язки і причинні відносини. Для їх поглибленого аналізу і складання подальшого прогнозу та програми профілактичного впливу необхідно використовувати дослідження фахівців у таких областях наукового знання, як психологія, соціологія, психіатрія, педагогіка тощо.

За основу ж варто брати шість основних груп ознак: соціально-демографічні; кримінально-правові; соціальні прояви в різних сферах життєдіяльності, або соціальні зв'язки; моральні властивості; психологічні та фізіобіологічні.

Істотну роль у механізмі індивідуальної злочинної поведінки відіграють соціальні прояви або *соціальні зв'язки (позиції)*, адже в наш час відзначається підвищена значимість соціального статусу в різних життєвих ситуаціях. Людина займає певні позиції і виконує певні ролі, кожна з яких має свій зміст (сценарій ролі). Без урахування соціальної ролі в індивідуальній профілактиці злочинів зникає вплив соціальних зв'язків і позицій, отже, зменшується вірогідність досягнення цілей корекції.

Соціальна позиція – своєрідний вузол зв'язків у соціальних відносинах, а роль – зміст вимог, які висуваються до особи, що займає дану позицію. Варто мати на увазі, що для людини важлива значимість соціальної позиції й очікуваних норм поведінки, оцінка особистості, що залежить від умов виконання нею ролі. Її тривале виконання завжди накладає певний відбиток, розвиває одні якості, блокуючи інші.

Позиція особи впливає на вибір соціальних ролей та на їх творче виконання. При цьому існує конфлікт об'єктивний, коли дійсний зміст ролі суперечить ситуації, та суб'єктивний, коли особа сприймає роль в якості суперечливої та не може з нею погодитись.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Отже, вплив соціального на генезис і механізм злочинної поведінки досить значний, і дані ознаки є об'єктивними по суті. Це соціально значимі

властивості, що впливають у поєднанні із зовнішніми умовами (ситуацією) на злочинну поведінку, тому кримінологічне їх вивчення повинно бути вичерпним дослідженням усієї складної проблеми людини та її діяльності. Виникає завдання вичленовування кола тих ознак (характеристик), що дозволять виявити найближчі до злочину причинні зв'язки і причинні відносини. Для їх поглибленого аналізу і складання подальшого прогнозу та програми профілактичного впливу необхідно використовувати дослідження фахівців у таких областях наукового знання, як психологія, соціологія, психіатрія, педагогіка тощо.

5. ПСИХОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ, ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА ІНДИВІДУАЛЬНУ ЗЛОЧИННУ ПОВЕДІНКУ. МОТИВАЦІЯ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Психологічні ознаки – одні з найбільш важливих факторів, що впливають на вчинення індивідом суспільно небезпечних дій тому, що вибір способу дії здійснюється з урахуванням психологічних особливостей і психічної специфіки злочинця. Це проявляється в рисах характеру, вольових і емоційних якостях, ціннісно-нормативних характеристиках свідомості, у потребнісно-мотиваційній сфері злочинної поведінки, стані злочинця в момент скоєння злочину і механізмі наступної злочинної поведінки.

Риси характеру в психологічній літературі визначаються як стійкі, повторювані в різних ситуаціях особливості поведінки індивіда. Обов'язковими властивостями є ступінь їх виразності в різних людей, здатність прояву в будь-яких ситуаціях і потенційній здатності до вимірювання за допомогою спеціально розроблених для цього методик. *Розрізняють позитивні й негативні риси характеру, які, в решті-решт, і визначають різні профілі особистості.*

На злочинну поведінку значний вплив спричиняють *психічні аномалії*, які, з одного боку, *істотно ускладнюють засвоєння суб'єктом моральних і правових норм, а з іншого боку – перешкоджають адекватному сприйняттю й оцінці життєвих ситуацій, що складаються.* Самі по собі ці аномалії не виступають як мотиви злочинів, але значно впливають на поведінку та спосіб життя.

Вольові ознаки – свідома саморегуляція суб'єктом своєї діяльності і поведінки, що забезпечує подолання труднощів при досягненні мети, створені суб'єктом додаткові спонукання до зовнішніх або внутрішніх дій, які володіють недостатньою мотивацією. Вольові дії в індивіда виконують дві взаємозалежні функції – спонукальну, що забезпечує активність, і гальмівну, що проявляється в її стримуванні. Остання спостерігається в ситуаціях вибору рівних по значимості мотивів і цілей, що породжують боротьбу мотивів при відсутності в суб'єкта актуальної потреби в дії при наявності зовнішніх і внутрішніх перешкод.

Моційні властивості – психічне відображення у формі безпосереднього упередженого переживання життєвого змісту явищ і ситуацій, обумовленого відношення їх об'єктивних властивостей до потреб суб'єкта. Найпростішими формами емоцій є так звані емоційні відчуття, тобто безпосередні переживання,

що супроводжують життєво важливі впливи і спонукають людину до їх збереження або усунення.

Сфера потреб та мотивації має велике значення в механізмі злочинної поведінки і містить у собі два поняття. Перше – потреби, що є джерелами розумової і поведінкової активності людини та відображають її природні властивості, що прямо залежать від соціальних характеристик, сформованих у суспільстві. Інтереси або емоційно фарбовані потреби, значною мірою залежать від системи ціннісних орієнтацій особи, інших змістовних характеристик її свідомості, а також соціального середовища, у якому формувалась, діє або до якого прагне людина. Потреби й інтереси впливають на мотиваційну сферу особистості. Під мотиваційною сферою особистості розуміють сукупність мотивів і цілей, що формуються і розвиваються протягом життя людини.

До потреб безпосередньо примикає система спонукальних факторів: переконання, погляди, прагнення, інтереси, ідеали. В основі людської активності поряд з потребами перебуває категорія інтересу, що є відбиттям соціальних та індивідуально-психологічних зв'язків особистості. Інтерес як соціально-психологічна категорія об'єктивно обумовлена і суб'єктивно детермінована. Об'єктом інтересу є потреби людини, обумовлені її соціальним станом і властивостями самої особистості.

Потреби й інтереси, проходячи через свідомість, стають активною спонукальною силою, що формує мотиваційний процес. Мотивації, що не виходить із потреб, не існує. Разом з тим потреба, що не стала мотивацією, цілком можлива, вона нерідко формується в організмі і психіці індивіда. Так, потреба організму у вітамінах, не усвідомлена людиною, не стає мотивацією. У злочинній поведінці мотиви можуть проявлятися у різних поєднаннях і типах ситуацій. Ціннісно- нормативні характеристики свідомості особистості вказують на найбільш значимі для неї об'єкти, що цінуються нею. Як правило, говорять про ієрархію ціннісних орієнтацій, що відображає певну перевагу одних цінностей над іншими.

Важливе значення має також *стійкість орієнтації, її інтенсивність*. Кримінологічні дослідження свідчать, що в системі ціннісних орієнтацій окремих груп злочинців перше місце займають індивідуальні або кланово-егоїстичні орієнтації. Вище за все в таких випадках цінуються особисте матеріальне благополуччя, необмежений прояв свого "Я", створення для цього найбільш комфортних умов або клановий, груповий егоїстичний інтерес. Керуючись вимогами системного підходу до вивчення соціально-правових феноменів, а також виходячи з того, що механізм за визначенням є системою, робимо висновок, що в його структурі цілком можливо виділити кілька елементів і етапів.

До основних елементів механізму індивідуальної злочинної поведінки варто віднести:

*умови морального формування особистості,
мотивацію,
конкретну життєву ситуацію,*

*прийняття рішення про вчинення злочину
і сам процес його вчинення (акт поведінки).*

Названі елементи можна розділити на дві групи:

елементи психологічної структури поведінки (мотивація і прийняття рішення про вчинення акту поведінки)

і продукти взаємодії об'єктивного і суб'єктивного в індивідуальній поведінці (умови морального формування особистості, конкретна життєва ситуація і акт поведінки).

Що стосується взаємодії названих елементів механізму індивідуальної злочинної поведінки, то у більшості випадків головна роль у структурі названої системи відводиться *мотивації*, що розглядається як внутрішній стрижень генезису названого механізму. Причому мотивація розглядається як процес і як сукупність мотивуючих факторів. Прийняттю рішення про вчинення акту поведінки *відводиться прогностична і спонукальна функції*, що спричиняють визначальний вплив на обрану модель поведінки.

Об'єктивні соціальні умови формування особистості, до яких відносяться спосіб життя і мікросередовище (соціальні групи), є визначальним чинником у структуруванні рис характеру, світогляду, навичок та іншого досвіду, які в результаті визначають структуру особистості та її зміст. Конкретна життєва ситуація містить у собі властивості взаємодії особистості й соціального середовища та особливості суб'єктивного відображення об'єктивної дійсності.

Соціальна поведінка індивіда формується в органічному зв'язку із соціальною дійсністю і залежно від сформованої в певний момент життєвої ситуації лінія поведінки може повернути в ту або іншу сторону. Не слід гіперболізувати, так само як і зменшувати, значення об'єктивних умов, що визначають людську поведінку, адже вони перебувають у постійній взаємодії з психологією, світоглядом, інтересами індивіда.

Складовою механізму злочинної поведінки є мотивація вчинення злочину, що відбиває для кожного індивіда його потреби й інтереси, які реалізуються в конкретизованому мотиві вчинення злочину.

Мотивація – це процес внутрішньої детермінації дій. Мотиваційний процес може мати вигляд сукупності послідовних етапів: актуалізація певної потреби; вибір способу й засобів для задоволення потреби; виникнення мотиву поведінки; формування мети дії; планування діяльності (у разі вчинення умисного злочину); прийняття рішення; реалізація рішення.

Злочин, як і будь-який вчинок, є актом свідомої вольової діяльності людини. Кожний такий акт пов'язаний із задоволенням певної людської потреби. Отже, джерелом активності людини є її потреби. Система індивідуальних потреб людини відбиває ціннісну орієнтацію особи і її соціальну позицію.

Потреби людей найрізноманітніші від найпростіших і життєво необхідних біологічних та фізичних потреб до складних соціальних потреб матеріального й духовного характеру.

Усвідомлена людиною потреба актуалізується, тобто визнається нею як така, що є суттєвою, значущою і підлягає задоволенню. Така потреба набуває

значення інтересу. Інтерес є безпосередньою суб'єктивною причиною конкретного вчинку або певної лінії поведінки.

Розбіжності між індивідуальним і суспільним інтересами, їх суперечливість і надання переваги індивідуальному інтересу, а не суспільному, що закріплений і охороняється правом, утворюють конфлікт, який може призвести до злочину. Це зумовлює необхідність покладання на кожну людину обов'язку регулювати свої потреби та інтереси, задовольняти їх тільки дозволеними способами й засобами і відмовлятися від таких потреб та інтересів, задоволення яких суперечить суспільним інтересам.

Отже, безпосередньою психологічною причиною окремого злочину є прагнення особи задовольнити свої потреби всупереч суспільним інтересам.

За соціальним змістом потреби можуть бути:

- життєво необхідними, що забезпечують умови існування людини (їжа, тепло і та ін.);
- нормальними, соціально схваленими (здобуття знань, спілкування, належні побутові умови);
- деформованими, збоченими за рахунок гіпертрофованих життєво необхідних нормальних потреб;
- збоченими антисоціальними, задоволення яких суперечить як суспільним інтересам, так і інтересам особи — пияцтво, наркоманія.

Найнебезпечнішими з позицій соціальності є антисоціальні збочені потреби. Проте їх задоволення в загальному масиві всіх злочинів становить 10-12 %. У більшості випадків злочинність діяння пов'язана не із змістом потреби, а з характером, способом і засобами її задоволення.

Щоб задовольнити певну потребу, особа усвідомлює власні можливості для цього, а також оцінює, що може сприяти чи перешкоджати цьому і ставить перед собою конкретну мету, для досягнення якої вибирає певні способи й засоби. Упродовж процесу, що відбувається з моменту актуалізації потреби до моменту здійснення конкретного вчинку, особа приймає певне рішення: задовольнити свою потребу або утриматися від цього, як саме її задовольнити, а також якими способами й засобами. Можливість такого вибору визначається наявністю різних варіантів поведінки.

ВИСНОВКИ З П'ЯТОГО ПИТАННЯ

Отже в основі індивідуальної злочинної поведінки в причинній площині лежать як ситуація, так і негативні психологічні деформації, що прийняли форму суспільно небезпечної установки особистості. Зовнішні фактори діють опосередковано, через риси характеру, вольові й емоційні якості, ціннісно-нормативні характеристики свідомості, мотиваційну сферу та сферу потреб. Умовою переходу зовнішніх факторів у внутрішні є різноманітні форми діяльності людини, кожна з яких відображається у внутрішньому світі людини. Таким чином, конкретна життєва ситуація хоча і є однією з основних детермінант поведінки, опосередковується психологічними структурами особистості. Результатом взаємодії і розвитку всіх вищеназваних елементів є конкретний акт поведінки – злочин. Будучи, по суті, процесом зміни

зовнішнього середовища, цей акт представляє собою складне психофізіологічне явище, в якому сконцентровані всі психічні і фізичні потенції індивіда.

Для мотивації злочинної діяльності вибір способу і засобів задоволення актуальної потреби має виключно важливе значення. Наприклад, у особи виникла і актуалізувалася потреба мати автомобіль. Але злочинна мотивація з цього не починається. Автомобіль можна купити за власні або позичені кошти, взяти в оренду тощо. Проте можна придбати автомобіль і злочинним шляхом – крадіжкою, пограбуванням, шахрайством тощо. Якщо особа вибирає останній варіант задоволення потреби, то й виникає кримінальний мотив.

6. КОНКРЕТНА ЖИТТЄВА СИТУАЦІЯ ЯК ОБСТАВИНА ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ

Злочинець під час вчинення злочину завжди діє у певній "кримінальній" ситуації. Однак до цієї ситуації він немовби вносить власні особистісні якості, які є результатом формування його як особи.

Отже, **конкретна життєва ситуація** – це сукупність зовнішніх для суб'єкта обставин, що безпосередньо передують злочину і взаємодіють з особистісними якостями суб'єкта, що вчинив злочин.

Ситуації, що передують злочину, виходячи з їх змісту, поділяються на *криміногенні* (такі, що створюють об'єктивні передумови злочину) і *некриміногенні* (нейтральні або такі, що навіть створюють перешкоди для злочину).

Криміногенна ситуація має певний об'єктивний зміст і тому в ній існують обставини, що реально впливають на особу. Разом з цим ситуація має також суб'єктивний зміст – певну оцінку ситуації, яка залежить виключно від суб'єкта і не обов'язково збігається з її об'єктивним змістом. В цій оцінці виявляється результат формування особи і саме цим можна пояснити, що один суб'єкт у певній ситуації вчиняє злочин, а інший відмовляється від його вчинення. Поява мотиву і прийняття рішення про вчинення протизаконного діяння здійснюються під впливом ситуації (зовнішніх умов), що є в даний конкретний момент. Причому, в одних випадках злочинець сам навмисно створює умови для здійснення свого наміру, а в інших випадках обставини можуть суттєво обмежувати можливість обрання суб'єктом того чи іншого варіанта поведінки. Законодавцем останні обставини конкретної ситуації можуть визначатись як такі, що пом'якшують кримінальну відповідальність або взагалі виключають суспільну небезпечність чи протиправність діяння. Так, згідно з ч. 1 ст. 40 КК України вчинення злочину через збіг тяжких особистих або через сімейні обставини, під впливом погрози чи примусу або через матеріальну залежність, у стані сильного душевного хвилювання, що викликане неправомірними діями потерпілого, при захисті від суспільно небезпечного посягання, хоча і з перевищенням меж необхідної оборони визнаються обставинами, що пом'якшують кримінальну відповідальність. Вчинення діяння, що містить ознаки злочину, особою, що перебувала у стані необхідної оборони чи крайньої необхідності (ст. 15,16 КК України) або діяла під впливом непереборної сили, є підставами, що виключають суспільну небезпечність або протиправність такого

діяння. У перелічених ситуаціях блокується чи обмежується можливість обрання способу дії.

Конкретна життєва ситуація може містити привід, що безпосередньо викликає в особи рішучість вчинити злочин, або умови, що сприяють вчиненню злочину.

Привід – це події, стани або вчинки людини, що стають останнім імпульсом до дії. Умови, що сприяють злочину, роблять можливим здійснення злочинного посягання. Розрізняють умови необхідні й достатні.

Необхідними вважаються умови, без яких вчинення злочину взагалі неможливе. Наприклад, для крадіжки такою умовою є наявність предметів крадіжки. Достатні умови в конкретній, певній ситуації полегшують вчинення злочину.

Ситуації, в яких починається, триває й завершується злочин, класифікують на різних підставах. Наведемо деякі з них.

За джерелом походження криміногенні ситуації можуть бути такими, що створені:

- внаслідок дій злочинця;
- за волею інших осіб;
- внаслідок дії природних і техногенних факторів (пожежі, аварії, катастрофи, повінь тощо);
- ситуації змішаного походження — такі, що виникли через поведінку людей, дію природних і техногенних факторів.

За змістом криміногенні ситуації поділяються на проблемні, конфліктні та ін.

За характером впливу на діючу особу розрізняють такі криміногенні ситуації:

- екстремальні;
- провокуючі;
- сприятливі;
- перешкоджаючі;
- нейтральні.

У кримінології не існує однозначного погляду щодо значення ситуації в механізмі вчинення злочину. Беззаперечним є тільки те, що в механізмі індивідуальної злочинної поведінки наявна взаємодія зовнішніх (об'єктивних) і внутрішніх (суб'єктивних) факторів. Як свідчить практика, може існувати багато співвідношень між властивостями особи і обставинами (ситуацією), що передували вчиненню злочину.

Крайніми точками таких співвідношень можуть бути сильний вплив конкретної життєвої ситуації за відсутності антисуспільної установки і глибока та стійка анти- суспільна установка без будь-якого впливу зовнішньої ситуації. Між цими крайніми точками існують перехідні випадки, коли взаємодіють більш-менш напружена ситуація і більш-менш розвинені антисуспільні якості особи.

ВИСНОВКИ З ШОСТОГО ПИТАННЯ:

Отже, ситуація відіграє певну роль як детермінаційний елемент у механізмі злочину й іноді ця роль може стати вирішальною. Однак не може

існувати випадків, коли б дія суб'єктивного фактора в механізмі злочину була повністю виключена. Суб'єктивне ставлення як рушійний, спонукальний елемент присутній завжди. Взаємодії ситуації і особи може й не бути, якщо все вирішує особа внаслідок реалізації своїх негативних якостей.

7. РОЛЬ ЖЕРТВИ У КРИМІНОЛОГІЧНОМУ МЕХАНІЗМІ ЗЛОЧИНУ

Роль жертви у кримінологічному механізмі злочину може бути найрізноманітнішою — від нейтральної до максимально провокуючої злочинця на вчинення злочину. Особливе віктимологічне значення має провокуюча поведінка жертви внаслідок її високого віктимного потенціалу. Дуже часто така поведінка є приводом і джерелом конфлікту.

Жертві може бути завдано шкоди і в результаті її необачливих дій, неправильної оцінки ситуації, а через це й неправильної поведінки. До ситуацій, коли в результаті поведінки жертви створюється об'єктивна можливість вчинення злочину, належать також відсутність необхідної реакції на злочинні чи інші негативні дії, невчинення опору діям злочинця.

Віктимологічно значущою може бути також позитивна поведінка жертви, якщо вона полягатиме у здійсненні захисту будь-якої особи від злочинних посягань, при виконанні службових або громадських обов'язків. У таких випадках, якби жертва не діяла певним способом, вона б не викликала відповідної насильницької реакції з боку злочинця.

Українські вчені-кримінологи НАВС України розрізняють такі види поведінки жертви:

- провокуюча — образа, приниження, напад, знущання тощо;
- позитивна (не провокуюча);
- нейтральна щодо впливу на поведінку злочинця;
- пасивна — найхарактерніша для взаємодії близьких родичів.

Кримінологічна значущість віктимної поведінки, що характерна для багатьох жертв злочинів, уможлиблює певну їх класифікацію. Класифікація потерпілих від злочинів має важливе значення для запобігання злочинам, оскільки мета її розробки полягає в підвищенні ефективності профілактики злочинів і забезпеченні охорони громадян як потенційних жертв.

Класифікація жертв за статтю важлива не лише тому, що жертвами окремих деяких злочинів можуть бути тільки жінки, а з огляду на певні елементи, характер поведінки, що типова для ситуації, у якій завдається шкода.

Класифікація жертв за віком необхідна вже тому, що підвищена віктимність, наприклад, неповнолітніх і осіб похилого віку зумовлює необхідність розробки спеціальних заходів віктимологічної профілактики.

Посадове становище і професійна діяльність також можуть зумовлювати підвищену віктимність, і останнім часом ця підстава стає дедалі актуальнішою. Як зазначалося, до такої категорії осіб належать працівники правоохоронних органів, інкасатори, охоронці, касири, водії таксі, що працюють вночі. Останніми роками до професій, що мають підвищену віктимність, додалася й така, як зайняття бізнесом.

Важливе значення має також класифікація жертв за ознаками їх ставлення до особи, що завдає шкоду, і насамперед за морально-психологічними особливостями. У механізмі злочину “працюють” статева розбещеність і схильність до вживання алкоголю й наркотиків; жадібність і деспотизм; агресивність і жорстокість; брутальність і боягузливість; сміливість і доброта; фізична сила і слабкість тощо. Усі перелічені якості виявляються в поведінці і за певних обставин можуть сприяти або перешкоджати вчиненню злочинів. Класифікація жертв за морально-психологічними ознаками необхідна насамперед для характеристики категорій злочинів, в яких зазначені риси особи жертви є основою способу й форми вчинення злочину або приводом злочину.

Особистісні якості жертв актуалізуються певними ситуативними факторами, що дає підстави для такої їх класифікації:

- агресивні жертви — особи, поведінка яких пов’язана з нападом на особу, що в подальшому завдає шкоду, або інших осіб чи іншими подібними діями (образою, наклепом, знущанням тощо). Для жертв цього типу характерно умисне створення конфліктної ситуації;

- активні жертви — особи, чия поведінка, хоча й не пов’язана з нападом або створенням конфлікту, проте активно сприяє завданню їм у кінцевому підсумку шкоди (звертаються з проханням про завдання їм шкоди або вчинення дій, що об’єктивно призводять до завдання шкоди чи в інші способи викликають такі дії, а також завдають шкоди самі собі);

- ініціативні жертви — особи, поведінка яких має позитивний характер, але призводить до завдання їм шкоди;

- пасивні жертви — особи, які не опираються злочинцю з об’єктивних і суб’єктивних причин;

- некритичні жертви — особи, для яких характерні необачливість, невміння правильно оцінювати життєві ситуації;

- нейтральні жертви — особи, що не сприяють вчиненню проти них злочину.

Кримінологи України НАВС вважають, що основним критерієм, на підставі якого необхідно класифікувати потерпілих від злочинів, є ступінь віктимності, який відбиває в найзагальнішому вигляді віктимогенну деформацію особи, професійну, вікову віктимність і віктимну патологію. На цій підставі вчені пропонують таку класифікацію жертв:

- випадкова жертва, тобто особа стає жертвою в результаті збігу обставин. Взаємовідносини, що виникають, не залежать ні від волі бажання жертви, ні від волі й бажання злочинця;

- жертва з незначними якостями ризику, тобто особа, якій притаманні, як і всім нормальним людям, фактори ризику й віктимність якої знезацька різко підвищується під впливом конкретної несприятливої ситуації;

- жертва з підвищеними якостями ризику, тобто особа, стосовно якої діє комплекс факторів ризику. До цієї групи належать два основних типи жертв: жертви необережних злочинів, коли характер виконуваної ними роботи або їх поведінка у громадських місцях містить підвищену віктимність; жертви умисних злочинів, соціальний статус яких при виконанні ними їх соціальних ролей містить підвищений ризик віктимності (працівники ОВС, охорони та ін.).

Віктимність цієї категорії може іноді виявлятися в особливих манерах поведінки жертви, в її зовнішньому вигляді тощо;

- жертва з високим рівнем ризику. Морально-соціальна деформація такої особи практично не відрізняється від правопорушників і характеризується стійкою її антисоціальністю (повії, наркомани, алкоголіки та ін.).

При реалізації першого напрямку необхідну увагу приділяють заходам, спрямованим на усунення віктимно небезпечних ситуацій (патрулювання, обладнання технічними засобами охорони й безпеки, поліпшення організації дорожнього руху, залучення громадськості до вирішення завдань колективної й особистої безпеки та ін.).

При реалізації другого напрямку необхідно здійснювати заходи виховного впливу, професійного навчання, правової пропаганди, медичного характеру, забезпечення населення спеціальними засобами захисту тощо.

ВИСНОВОК З СЬОМОГО ПИТАННЯ:

Отже, значення вивчення особи потерпілого полягає у такому:

- визначенні кола осіб, які найчастіше стають жертвами злочинів;
- вивченні зв'язку між поведінкою потерпілого і злочинця;
- вивченні формуючого впливу поведінки й особи потенціальної жертви на особу частини злочинців;
- розробці профілактичних заходів, спрямованих на усунення причин, внаслідок дії яких особа може опинитися в ролі жертви;
- більш повному вивченні особи злочинця й індивідуалізації йому покарання за вчинений злочин.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Підсумовуючи, ми можемо зробити наступні висновки:

Зміст поняття особи злочинця поєднує в собі соціологічне поняття особи і юридичне поняття злочинця, тому проблема особи злочинця має вирішуватись на основі загальносоціологічного вчення про особу.

Особа злочинця – це сукупність соціально значимих властивостей, ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні кримінального закону, в поєднанні з іншими (неособистими) умовами та обставинами, що впливають на її злочинну поведінку.

Слід відрізнити поняття „особи злочинця” від поняття „суб’єкт злочину”. „Особа злочинця”, як більш широке поняття ніж „суб’єкт злочину”, охоплює, крім ознак суб’єкта злочину, ще і всілякі характеристики й особливості, що лежать за межами складу, але обов’язково враховуються судом при винесенні вироку за вчинене суспільно небезпечне діяння. При цьому досліджується особа злочинця в її взаємодії із соціальним середовищем і поряд із соціально-демографічними даними.

Вивчення особи злочинця повинно здійснюватися на трьох основних рівнях, виходячи з діалектичної єдності: загального, особливого і одиничного.

Вчення про особу злочинця має як науково-пізнавальне, так і практичне значення, конкретизуючи у собі проблеми детермінації злочинності та протидії їй.

Вітчизняні кримінологи поділяють основні ознаки особи злочинця на такі основні групи: соціально-демографічні; кримінально-правові; соціальні ролі і статус; морально-психологічні характеристики.

Соціальне і біологічне в особі не виключають одне одного, а перебувають у тісному взаємозв'язку. Цілісність людини, яка поряд з соціальними якостями наділена природними силами живої істоти, ґрунтується на діалектичній взаємодії соціального і біологічного. Ці загальнотеоретичні положення повністю стосуються і особи злочинця. Тому завданням кримінологічних досліджень є визначення суті та рівня взаємодії соціального і біологічного в особі злочинця, розкриття її психофізіологічних властивостей, які проявляються саме у злочинній поведінці.

Під класифікацією розуміється розподіл статистичної сукупності на групи за певними чіткими ознаками. Класифікація злочинців може бути побудована на різних підставах, серед яких слід визначити дві великі групи ознак: соціологічні (соціально-демографічні) і правові.

В основу кримінологічної типології можна покласти суб'єктивні, внутрішні причини злочинної поведінки. Типологія може бути побудована по характеру антигромадської спрямованості та ціннісних орієнтацій: 1) негативно-зневажливе ставлення до людини та її найголовніших благ; 2) корисливо-егоїстична мотивація, яка пов'язана з ігноруванням принципу розподілу соціальної справедливості і чесної праці; 3) індивідуально-анархічне ставлення до різних соціальних інститутів, до своїх громадянських, сімейних, службових та інших обов'язків; 4) легковажно-безвідповідальне ставлення до встановлених соціальних приписів, цінностей, своїх обов'язків, які виявляються в різних необережних злочинах.

Показниками глибини, стійкості, злісності антисоціальної спрямованості особи злочинця служить сукупність таких факторів як тяжкість скоєного злочину, обставини його вчинення і, взагалі, роль в цій ситуації, поведінка, що передувала злочину. У зв'язку з цим виділяють наступні типи злочинців: 1) особливо-злісні; 2) злісні злочинці; 3) нестійкі злочинці; 4) ситуаційні злочинці; 5) випадкові злочинці.

Вивчення особи злочинця має за мету використання отриманих даних для проведення загальної та індивідуальної профілактики.

Отже в основі індивідуальної злочинної поведінки в причинній площині лежать як ситуація, так і негативні психологічні деформації, що прийняли форму суспільно небезпечної установки особистості. Зовнішні фактори діють опосередковано, через риси характеру, вольові й емоційні якості, ціннісно-нормативні характеристики свідомості, мотиваційну сферу та сферу потреб. Умовою переходу зовнішніх факторів у внутрішні є різноманітні форми діяльності людини, кожна з яких відображається у внутрішньому світі людини.

Мотивація – це процес внутрішньої детермінації дій. Мотиваційний процес може мати вигляд сукупності послідовних етапів: актуалізація певної

потреби; вибір способу й засобів для задоволення потреби; виникнення мотиву поведінки; формування мети дії; планування діяльності (у разі вчинення умисного злочину); прийняття рішення; реалізація рішення.

Конкретна життєва ситуація – це сукупність зовнішніх для суб'єкта обставин, що безпосередньо передують злочину і взаємодіють з особистісними якостями суб'єкта, що вчинив злочин.

Ситуації, що передують злочину, виходячи з їх змісту, поділяються на *криміногенні* (такі, що створюють об'єктивні передумови злочину) і *некриміногенні* (нейтральні або такі, що навіть створюють перешкоди для злочину).

Кримінологічна значущість віктимної поведінки, що характерна для багатьох жертв злочинів, уможлиблює певну їх класифікацію. Класифікація потерпілих від злочинів має важливе значення для запобігання злочинам, оскільки мета її розробки полягає в підвищенні ефективності профілактики злочинів і забезпеченні охорони громадян як потенційних жертв.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Відпрацювати питання:

Визначення особи злочинця.

Структура особи злочинця.

Співвідношення соціального і біологічного в особі злочинця.

Класифікація і типологія злочинців.

Дати визначення криміногенних та некриміногенних життєвих ситуацій.

Класифікація жертв злочинів залежно від їх морально-психологічних

Сутність поняття “віктимність особи”.

Значення вивчення особи потерпілого.

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра кримінально-правових дисциплін

**ТЕМА № 6. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИКА КРИМІНОЛОГІЧНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ. КРИМІНОЛОГІЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ ТА
ПЛАНУВАННЯ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ
(2 години)**

ПЛАН ЛЕКЦІЙ:

1. Поняття методики кримінологічних досліджень, їх завдання та організація.
2. Методика і техніка збору первинної кримінологічної інформації.
3. Статистичний метод у кримінології.
4. Поняття, завдання та види кримінологічного прогнозування.
5. Поняття, завдання та види кримінологічного планування.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Ващенко І.В., Жадан П.О. Кримінологічне прогнозування – один із заходів протидії злочинності в Україні. // Вісник ЛІВС. –1999.-№3. – с.117-123
2. Зелинский А.Ф, Методика криминологических исследований. К., 1992.
3. Зелинский А.Ф. Криминология. Навч. посіб.. Х., 2000 р.
4. Джужа О.М., Моїсєєва Є.М., Василевич В. – Кримінологія. Спеціалізований курс лекцій зі схемами. Загальна та Особлива частини: Навчальний посібник. – К.: Атика, 2001. – 368 с.
5. Кудрявцев В.Н., Андреев Б.В. Нечёткая логика при решении криминологических задач. // Государство и право. –1999.- №1. – с.106-108
6. Панкратов В.В. Методология и методика криминологических исследований. М., 1972.
7. Рабочая книга социолога, 2-е изд. М., 1983.
8. Власов Б.Е. Актуальные аспекты разработки и реализации программ правоохранительной и антикриминальной направленности / Б.Е.Власов // Российский следователь : Научно-практическое и информационное издание / Всероссийский НИИ МВД РФ. НИИ проблем укрепления законности и правопорядка Генеральной прокуратуры РФ : ИГ "Юрист". - ISSN 1812-3783. - 2007. - № 12. - С. 33-34.
9. Кубарев В.С. Пути совершенствования оперативно-розыскной методики раскрытия латентных преступлений, совершаемых организованными преступными сообществами / В. С. Кубарев, И. В. Кубарев // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ : Науково-теоретичний журнал / МВС України. - Луганськ : РВВ ЛДУВС. - 2007. - Спеціальний випуск №2. У 4-х ч. Ч.1 : Проблеми вдосконалення оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ у напрямку боротьби з організованою злочинністю. - С. 65-73

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Розуміння за допомогою яких саме методів збирається, аналізується кримінологічна інформація про злочинність та використовуються результати цих досліджень, а також можливо отримати достовірні дані для розробки відповідних планів подальшого запобігання злочинності.

ВСТУП

Сучасний стан кримінологічної науки визначає пріоритетними напрямками дослідження запобігання злочинності, встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів.

Однією з умов здійснення кримінологічного дослідження є використання сукупності методів, за допомогою яких вивчаються конкретні проблеми злочинності.

У цьому зв'язку окремі вчені в поняття методики включають також методи розробки певних висновків, пропозицій і рекомендацій.

Загальнонауковим методом, який використовують у багатьох науках, у тому числі й у кримінології, є діалектичний метод пізнання соціальної дійсності.

Крім того, для дослідження проблем злочинності кримінологія використовує й окремі (частинні) наукові методи.

До загальнонаукових методів кримінологічного дослідження належать методи, які використовують також в інших, у тому числі й правових, науках: логічного, історичного та порівняльного аналізу, системно-структурного аналізу, моделювання, статистичні, математичні та кібернетичні.

До окремих (частинних) методів кримінологічного дослідження належать метод суцільного або вибіркового дослідження, соціологічні методи, які використовує кримінологія (спостереження, опитування у вигляді анкетування або інтерв'ювання, експеримент, методи експертної оцінки, контрольної групи і документальний), а також психологічні (соціометричний, тестування та ін.). Особливе значення у кримінології має статистичний метод.

Застосування тих чи інших методів у будь-якому кримінологічному дослідженні зумовлюється переважно предметом, метою і завданнями конкретного кримінологічного дослідження.

Разом з тим необхідно зважати на те, що в науці немає універсальних методів і кожному з них притаманні як переваги, так і недоліки. Тому надання переваги тільки якомусь одному методу й виключення використання інших може призвести до помилкових висновків.

Застосування сукупності методів зумовлює отримання вірогідної та повної інформації і відповідно сприяє отриманню обґрунтованих висновків, підвищенню ефективності й обґрунтованості рекомендацій та пропозицій.

I. ПОНЯТТЯ МЕТОДИКИ КРИМІНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ, ЇХ ЗАВДАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ

Кримінологічний аналіз злочинності дає можливість розробляти конкретні заходи, спрямовані на боротьбу з нею, будувати цю роботу цілеспрямовано і планомірно, правильно координувати діяльність правоохоронних органів і громадських організацій.

Слово метод походить з грецької і буквально означає дорогу до чогось, дослідження. У науковому обігу вживаються терміни "методика" і "методи". Методика — це набір, низка методів. Метод — це прийом, спосіб дослідження, який ґрунтується на методології — вченні про шляхи наукового пізнання світу'.

Кримінологічне дослідження — один з видів соціального пізнання у його широкому розумінні. Воно здійснюється з використанням усіх методів вивчення суспільних явищ. При цьому "заховуються особливості предмета кримінології. У ній використовуються такі загальнонаукові методи: 1) сходження від абстрактного до конкретного; 2) гіпотеза; 3) історичний метод; 4) порівняння; 5) статистичні методи.

Сходження від абстрактного до конкретного. Цей метод передбачає певний рівень теоретичної підготовки дослідника, висунення гіпотез, використання наукових понять, абстрактне мислення.

Гіпотеза, як припущення чогось, дає напрям пошуку, акцентує увагу дослідника на тих чи інших моментах дійсності, що вивчаються. Гіпотеза, по-перше, має узгоджуватися з установленими в кримінології науковими положеннями; по-друге, характеризуватися обґрунтованою ймовірністю відповідного припущення. Не кожне припущення є гіпотезою. Як правило, під нею розуміють таке припущення, яке заслуговує на те, щоб його перевірили.

Висунення і формулювання гіпотези вимагають оцінки теоретичних та емпіричних даних, які вже існують, їх зіставлення з предметом, об'єктом і завданнями дослідження. Ця робота проводиться у процесі підготовки дослідницької програми.

Історичний метод забезпечує вивчення злочинності в історичному розрізі, в динаміці. При аналізі злочинності береться, як правило, тривалий період, що дає змогу розкривати стійкі характеристики й тенденції злочинності, а також її взаємозв'язки з іншими суспільними явищами.

Порівняльний метод використовується для зіставлення злочинності у різних державах, різних регіонах України, злочинності осіб різної статі, віку, соціального статусу тощо. При цьому з'являється можливість отримати нові дані про детермінанти злочинності, оскільки її відмінності накладаються на відмінні і соціально-економічні та інші процеси в інших державах, регіонах. При використанні порівняльного методу встановлюються ті характеристики злочинності, які є в одних державах, регіонах і яких немає в інших. Такого роду відомості слугують базою для висунення і перевірки гіпотез, свідчать про кореляційну залежність злочинності і конкретних соціальних умов.

Статистичні методи широко використовуються при вивченні масових явищ, одним з яких є злочинність. Вони дають змогу виявити закономірності та тенденції її розвитку. Статистика, знаходячи і вимірюючи загальні властивості, визначає закономірності, ґрунтовані на дії закону великих чисел. Проте вона не пояснює внутрішній механізм формування цих закономірностей, не встановлює детермінаційних зв'язків між певними явищами і процесами.

Особливе місце у кримінологічних дослідженнях посідають конкретно-соціологічні методи, тобто способи вивчення соціальних явищ у їх конкретному вияві в певних умовах місця і часу. Цю низку методів далі розглянемо окремо.

Кримінологічне дослідження починається з розробки програми і плану аналізу об'єкта, що вивчається. Від ступеня наукової обґрунтованості та рівня організаційно-технічного оформлення цих документів значною мірою залежить результативність дослідження. Програма становить теоретичну основу здійснюваних кримінологом процедур дослідження — збору, обробки й аналізу інформації, необхідної для отримання наукових результатів. Структура програми — це виклад методів аналізу об'єкта відповідно до завдань, що вирішуються. Програма мусить відповідати низці вимог, аби всі її частини були пов'язані в єдине ціле.

Результати кримінологічного дослідження значною мірою залежать від його теоретичного обґрунтування, вдалого вибору системи емпіричних показників і робочих гіпотез. Погано організоване дослідження призводить до помилкових теоретичних висновків та неефективних практичних рекомендацій, що не виправдовує тих коштів, які витрачаються на його проведення.

Практична проблема, що виникає в процесі діяльності, не завжди виливається у постановку наукової проблеми, якщо практичні завдання можна вирішити вже відомими засобами, то в цьому разі йдеться про використання старих знань. Принциповою особливістю розв'язання наукових проблем є отримання нових знань, причому в них, як правило, поєднується практичний аспект з науковим. Отже, вирішити наукову проблему — значить отримати нове знання або створити теоретичну модель (концептуальну схему), що пояснює те або інше явище. На основі цього знання виробляються рекомендації для практичної діяльності.

Проміжною ланкою між проблемою і теоретичною моделлю є гіпотеза. Вона керує діями кримінолога протягом усього дослідження. Важливо уникати небезпеки постановки уявних проблем, тобто таких, що не відображають реальної кримінологічної ситуації або давно розв'язані. Для цього потрібно володіти широким науковим кругозором і глибоким знанням практики боротьби зі злочинністю. Не завжди вдається чітко сформулювати наукову проблему на початку складання програми дослідження. У цьому випадку вона намічається лише в загальних рисах, а при розробці інших частин програми вона уточнюється.

Розв'язання наукової проблеми має бути спрямоване на досягнення тих чи інших цілей, серед яких глобальною є підвищення ефективності боротьби зі злочинністю. Виходячи з цього, і ставляться конкретні завдання перед кожним дослідженням.

Кожне кримінологічне дослідження має бути належним чином підготовлено й організовано. Існує три варіанти організаційно-технічного плану дослідження: розвідувальний, аналітичний та експериментальний.

Розвідувальний план кримінологічного дослідження застосовується тоді, коли немає ясного уявлення про проблему або об'єкт дослідження. Мета плану — формулювання проблеми. У тій галузі дослідження, де ще мало відповідної наукової літератури або її зовсім немає, дослідження починається із загальної розвідки. Розвідка дає змогу детальніше й чіткіше сформулювати проблему, вибрати набір дослідницьких засобів і методів дослідження, визначити порядок їх застосування та черговість завдань, що підлягають вирішенню. Нерідко виявляється, що поставлені завдання надто широкі, а знань і технічних засобів недостатньо. Усі ці питання уточнюються у процесі реалізації розвідувального плану.

Розвідувальний план передбачає три основні етапи роботи: вивчення документів, проведення інтерв'ю і здійснення спостережень. Передусім рекомендується переглянути всю літературу з обраної теми, як вітчизняну, так і зарубіжну, не забуваючи про суміжні галузі знань. При цьому складається найповніша бібліографія і опрацьовуються літературні джерела. Метою інтерв'ювання фахівців-вчених і практиків є отримання додаткових знань про об'єкт, що вивчається, і формулювання низки первинних гіпотез. Рекомендується заздалегідь скласти список осіб і установ, до яких треба звернутися за консультацією.

Спостереження є завершальним етапом розвідки. На цей момент кримінолог вже має у своєму розпорядженні певну інформацію. Робота за розвідувальним планом завершується чітким формулюванням проблеми. Цей план треба відрізнити від такої дослідницької процедури, як пілотажне дослідження. Мета розвідувального плану — постановка проблеми і висунення гіпотез, а пілотаж здійснюється для перевірки методики і техніки дослідження. Аналітичний план кримінологічного дослідження застосовується у тих випадках, коли наявні знання про проблему дають можливість визначити його об'єкт і сформулювати описову гіпотезу про структурно-функціональні зв'язки і класифікаційні характеристики об'єкта, що вивчається. Мета цього плану полягає в тому, щоб перевірити дану гіпотезу і в разі підтвердження отримати точні якісно-кількісні параметри об'єкта. При цьому буде недостатньо вивчення наукової літератури, неформалізованих спостережень та інтерв'ю. Тут застосовується інший набір засобів дослідження: вибіркове або суцільне обстеження, анкетування, групування, кореляційний аналіз отриманих даних тощо.

Нерідко до досліджень за аналітичним планом висуваються претензії через те, що вони не розкривають причинно-наслідкових зв'язків або дають тривіальні результати, тобто такі, що давно відомі. Однак те, що є звичним на рівні здорового глузду, ще не є науковою істиною. Вчений мусить обережно поводитися з "очевидними" фактами. Дослідження за аналітичним планом допомагає впорядкувати здавалось би відомі факти, встановити певні

співвідношення між ними. Воно закінчується класифікацією емпіричних даних, що належать до структури об'єкта дослідження.

Експериментальний план кримінологічного дослідження застосовується тоді, коли знання про об'єкт дають змогу сформулювати пояснювальну гіпотезу. Мета плану — встановити причинно-наслідкові зв'язки в об'єкті, розкрити не лише структуру, а й чинники, що зумовлюють його функціонування та розвиток. Фактично аналітичний план завжди містить у собі елементи експериментального:

У реальному житті рідко буває так, щоб один з названих типів плану існував у чистому вигляді. Часто в одному дослідженні поєднуються всі три типи, починаючи від розвідувального, потім йде висунення описових гіпотез і здійснення аналітичного плану, а потім настає з'ясування причинно-наслідкових зв'язків шляхом реалізації експериментального плану.

Вибір методів збору, обробки й аналізу кримінологічної інформації визначається завданнями дослідження, специфікою його об'єкта, емпіричною базою, інтерпретацією понять, змістом гіпотез.

Кожне кримінологічне дослідження є своєрідним поєднанням даних факторів і в цьому плані неповторне. Нерідко кримінологу не вдається віднайти готовий набір дослідницьких засобів і схему їх застосування. У таких випадках йому доводиться спиратися на свій досвід і робити оригінальний вибір.

У кожному дослідженні розробляється одна або кілька процедур збирання інформації, описуються методи й техніка збору, способи і порядок їх застосування. Методично грамотне дослідження завжди передбачає у програмі перспективу подальшої обробки та аналізу отриманої інформації. Воно не зводиться тільки до збирання емпіричних даних. Його мета — дати науково обгрунтовану інтерпретацію фактів, а це в свою чергу має на увазі обробку зібраного матеріалу на основі заздалегідь розробленої схеми.

У кримінології розрізняють два типи обробки інформації. Перший — це статистичний аналіз первинної інформації. Основними засобами тут виступають математика і логіка. У результаті дослідник має інформацію, придатну для теоретичного аналізу і внесення практичних рекомендацій. Цей вид називається вторинною інформацією. Другий тип обробки кримінологічної інформації — це теоретична інтерпретація, аналіз вторинної інформації.

Обробка первинної інформації — це робота з тим масивом даних, який отриманий за допомогою методів збору інформації, передбачених у програмі кримінологічного дослідження. Сам по собі цей масив не придатний для теоретичного аналізу. Первинна обробка впорядковує, класифікує емпіричний матеріал, роблячи його придатним для аналізу.

Аналіз вторинної кримінологічної інформації включає такі процедури: визначення порядку аналізу вторинної інформації, який встановлюється, виходячи з цілей і завдань кримінологічного дослідження; вибір методів аналізу даної інформації. Остання процедура зводиться до комбінування різних методів наукового пізнання, а саме: формальної логіки, історичного і логічного методів, методу сходження від абстрактного до конкретного, індуктивного і дедуктивного, аналогії, формалізації, аксіоматичного методу, моделювання,

узагальнення, експерименту, опису і класифікацій, типологізації, системного аналізу тощо.

Наочності результатів дослідження допомагає застосування:

а) діаграм: лінійних в одному вимірюванні (у прямокутній системі координат або в полярній); стовпчикових (ізолюваних або пов'язаних); секторних (фігури, знаки); площинних (у двох вимірюваннях), прямокутних або кругових (у трьох вимірюваннях); б) картограм, побудованих на основі географічної чи топографічної плану-карти;

в) картограм, що являють собою комбінації карт і діаграм або карт і фігурних знаків.

Теоретична інтерпретація кримінологічної інформації. Додержання логічних і математичних правил забезпечує лише формальну істинність припущень. Математична обробка використовується для того, щоб первинній кримінологічній інформації надати форму, придатну для змістовної інтерпретації. Ось чому не можна перебільшувати можливостей комп'ютерної обробки зібраного матеріалу.

У процесі змістовного аналізу — осмислення, пояснення здійснюється шляхом логічних операцій. Тільки обробивши кримінологічну інформацію, отриману внаслідок дослідження, можна зіставити її з гіпотезою. Шляхом такого зіставлення встановлюється істинність висловлених припущень. Таким чином, гіпотеза перетворюється на наукову схему. На основі нового знання формулюються рекомендації для розв'язання практичних завдань, що призвели до даної кримінологічної проблеми.

Широко поширився нині вибіркового метод. Майже всі кримінологічні дослідження базуються на вибіркових спостереженнях. Щоб вивчати якусь кримінологічну проблему, дослідник повинен відібрати таку частину об'єктів спостереження, яка представлятиме явище, що досліджується. Постановка завдання про вибірку для кримінологічного дослідження загалом не може бути чітко сформульована. Вона може бути дана лише в кожному конкретному випадку, коли є можливість сформулювати критерій, що дає змогу оцінити якість відібраної для дослідження частини об'єктів спостереження (вибіркової сукупності).

Генеральну сукупність утворює вся множина об'єктів, які є предметом вивчення у межах, окреслених програмою кримінологічного дослідження і територіально-часовими параметрами; ... Наприклад, якщо об'єктом вивчення є всі зареєстровані в 2000 р. випадки хуліганства, генеральна сукупність буде налічувати всі кримінальні справи та інші матеріали про хуліганство. Якщо дослідження охоплює всі без винятку об'єкти, що утворюють його генеральну сукупність, то воно буде суцільним обстеженням.

Вибіркову сукупність становить частина генеральної сукупності, що виступає об'єктом спостереження. Вибіркову сукупність найчастіше застосовують у конкретних кримінологічних дослідженнях. Вона повинна бути репрезентативною, тобто відтворювати якість генеральної сукупності. Вибіркова сукупність виступає своєрідною моделлю генеральної сукупності. Побудувати модель генеральної сукупності — значить визначити, які саме і

скільки елементів цієї сукупності увійдуть до складу вибірки, а потім обґрунтувати її репрезентативність, а саме — ступінь наближення до об'єкта, що моделюється. Репрезентативність вибірки означає, що з деякою наперед заданою похибкою можна ототожнити встановлений у вибірковій сукупності розподіл ознак явища, що вивчається, з їх дійсним розподілом у генеральній сукупності.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Отже, з огляду на викладене доходимо висновку, що методика кримінологічних досліджень — це сукупність конкретних прийомів, способів, засобів збирання, обробки й аналізу інформації про злочинність, її причини та умови, особу злочинця, заходи боротьби зі злочинністю.

У кримінологічній літературі пропонуються різноманітні класифікації методів кримінологічних досліджень.

Загальний принцип вибіркового дослідження — вибірка сукупність має бути копією генеральної сукупності. Але тут йдеться про врахування лише тих характеристик генеральної сукупності, які істотні для вирішення поставлених у дослідженні завдань.

Обсяг вибірки — це загальне число одиниць спостереження, включених у вибірку сукупність. Вибірковий метод не дає універсального рецепту щодо потрібного у кожному разі обсягу вибірки. Якщо є намір сформувати ймовірну репрезентативну вибірку, то вона, згідно з вимогами математичної статистики, має бути досить великою. рівних умов велика вибірка даватиме меншу похибку і відповідно мала вибірка — більшу похибку.

Обсяг вибірки також залежить від числа ознак, які вона охоплює. Вибірка, яка має достатній обсяг для однієї ознаки, може бути абсолютно недостатньою для іншої. Тому коли планується вивчення розподілу багатьох ознак, то вибірка має повно репрезентувати кожен з них.

II. МЕТОДИКА І ТЕХНІКА ЗБОРУ ПЕРВИННОЇ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Аналіз документів. У кожному суспільстві документи є засобом обміну інформацією. Коло кримінологічно-значимих документів настільки широке, що будь-яке емпіричне дослідження фактично починається з аналізу якихось документів. Вони поділяються на архівні, періодичні, статистичні та спеціальні документи дослідження.

Для цілей кримінологічного дослідження найчастіше використовуються архівні кримінальні справи, їх аналіз може бути корисний при виробленні критеріїв оцінки того чи іншого феномена і в деяких випадках — для контролю результатів досліджень, проведених іншими методами.

Газетно-журнальна періодика виступає у кримінологічних дослідженнях як джерело загальної інформації про ті чи інші соціальні явища та процеси. Вона допомагає після певного часу ніби заново відновити і осмислити якийсь ланцюг подій.

Зв'язок між статистичними матеріалами і кримінологією настільки тісний, що у деяких випадках лише чисто формально можна провести між ними межу. Більше того, сама ідея конкретних кримінологічних досліджень зобов'язана своїм походженням досвіду соціально-економічної статистики. Природно, що майже всі кримінологічні дослідження спираються на якісь статистичні дані. Всебічний аналіз таких матеріалів дає підстави для узагальнюючих кримінологічних висновків.

Документи дослідження спеціально розробляються для його проведення. Це: опитувальні листи анкет та інтерв'ю, різного роду тести, щоденники, протоколи спостережень тощо. При роботі з опитувальними листами не треба забувати про те, що кримінолог має Справу передусім з думками, ставленням опитуваних до предмета, про який йдеться у складеному дослідником документі. Це можуть бути індивідуальні або групові думки. Більше того, ставлення опитуваних може мати як стійкий, так і нестійкий характер, оскільки думки людей змінюються під впливом безлічі соціальних чинників.

Методи аналізу документації дуже різноманітні і безперервно вдосконалюються, що пояснюється практичними потребами, специфікою форм документів, метою аналізу. Однак у всьому їх розмаїтті можна виділити два основні типи аналізу: традиційний (класичний) і формалізований (контент-аналіз). Істотно розрізняючись між собою, вони не виключають, а взаємно доповнюють один одного, оскільки мають одну й ту саму мету — отримання достовірної інформації.

Під традиційним (класичним) аналізом мається на увазі все різноманіття розумових операцій, спрямованих на інтерпретацію відомостей, що містяться у документі. Інформація, яка цікавить кримінолога, зазвичай є у документі у прихованому вигляді і далеко не завжди відповідає цілям кримінологічного дослідження. Традиційний аналіз означає перетворення первинної форми цієї інформації на потрібну дослідникові. Фактично, це не що інше, як інтерпретація змісту документа, його тлумачення з позицій, які цікавлять кримінолога.

Основним його недоліком є суб'єктивізм. Яким би добросовісним не був дослідник, як би він не намагався неупереджено, об'єктивно розглянути матеріал, інтерпретація завжди більшою чи меншою мірою буде суб'єктивною.

Контент-аналіз — це техніка виведення висновку, що здійснюється шляхом об'єктивного виявлення відповідних характеристик тексту. Застосування такої техніки передбачає деякі стандартизовані процедури, які часто вимагають вимірювання.

Контент-аналіз доцільний у випадках, коли потрібний високий ступінь точності або об'єктивності аналізу; за наявності великого за обсягом і несистематизованого матеріалу. Контент-аналіз корисний і тоді, коли поняття, важливі для дослідження, часто з'являються у документах, що вивчаються, наприклад, при роботі з відповідями на відкриті запитання анкет або коли велике значення має сама мова джерела інформації.

Спостереження являє собою спосіб збирання первинної кримінологічної інформації про об'єкт, що вивчається, шляхом безпосереднього сприйняття і

прямої реєстрації його ознак. Труднощі застосування цього методу поділяються на суб'єктивні (пов'язані з особою спостерігача) та об'єктивні (що не залежать від нього). До суб'єктивних труднощів спостереження належить можливість оцінки дій інших людей через призму власного "я", свою систему ціннісних орієнтацій. До об'єктивних труднощів передусім треба віднести обмеженість спостереження часом, коли відбувається подія. Крім того, далеко не всі соціальні факти піддаються безпосередньому спостереженню.

Спостереження рідко буває основним методом збору кримінологічної інформації. Як правило, воно застосовується поряд з іншими методами. Будучи частиною дослідження, спостереження підкоряється його цілям і може застосовуватися на всіх його етапах. Особливого значення воно набуває при формулюванні робочих гіпотез, а також первинній їх перевірці.

Залежно від ролі спостерігача в кримінологічній ситуації, що досліджується, розрізняють включений і невключений види спостереження. При невключеному спостереженні дослідник або його помічники перебувають поза об'єктом, що вивчається. Вони зі сторони спостерігають процеси, не втручаючись у їх хід; вони просто реєструють хід подій. Включеним є таке спостереження, при якому дослідник безпосередньо задіяний у процесі, що вивчається, перебуває в контакті з людьми, за якими спостерігає, і бере участь у їх діяльності. Міра включеності спостерігача в ситуацію може коливатися у досить широкому діапазоні: від "пасивного" до "активного" включення, коли він зливається з колективом, який досліджується. Наприклад, для вивчення штучної латентності злочинів дослідник стає "співробітником" чергової частини органу внутрішніх справ.

Включене спостереження у будь-яких його видах дає можливість зібрати інформацію, недоступну для отримання іншим шляхом. Основна перевага безпосереднього спостереження полягає в тому, що воно дає змогу фіксувати різні зміни об'єкта, що вивчається, в момент їх появи. Саме тому такі спостереження мають велику цінність на початкових стадіях дослідження.

Однак, незважаючи на певні переваги, метод спостереження має й низку недоліків. Насамперед, це втручання дослідника в розвиток подій, що може негативно вплинути на ситуацію, яка вивчається. Оскільки спостереження (особливо включене) часто веде одна особа, це може стати причиною того, що щось буде пропущено, не помічено, неправильно оцінено. Крім того, спостерігач, який намагається у короткий термін зафіксувати якомога більше різних фактів, може не зуміти співвіднести їх з цілим об'єктом, що вивчається. Спостереженням також неможливо виявити думки респондентів з питань, які цікавлять кримінолога.

Можливості кримінологічних досліджень значно розширюються із застосуванням такого конкретно-соціологічного методу, як опитування. Це спосіб збирання первинної вербальної інформації, оснований на безпосередній (інтерв'ю) або опосередкованій (анкета) соціально-психологічній взаємодії дослідника та опитуваного (респондента).

Перш ніж розробляти запитальник, підбирати інтерв'юєрів, потрібно розібратися в контингенті респондентів, чи здатні вони давати правдиві

відповіді на запитання. Для отримання достовірних даних треба, щоб опитуваний: 1) сприйняв відповідну інформацію; 2) правильно зрозумів її; 3) зміг пригадати, якщо це потрібно, про якісь події минулого; 4) обрав правдиву відповідь на поставлені запитання; 5) зміг адекватно її висловити. Необхідно також, щоб опитуваний не лише міг, а й хотів щиро відповісти на запитання.

Кримінологічний запитальник (бланк інтерв'ю або анкета) є вимірювальним інструментом, основне призначення якого — встановити певні ознаки особи респондента.

Для оптимізації процесу опитування потрібно розбити його на фази: адаптацію, досягнення поставленої мети і зняття напруження. Будь-яке опитування починається з адаптації, в ході якої реалізуються дві важливі цілі: створення у респондента мотивації відповісти на запитання і підготовка його до дослідження. Фаза адаптації складається із звертання і кількох перших запитань. Звертання — це зав'язка, початок опитування. Від того, як це зробить дослідник, багато в чому залежить достовірність усієї інформації.

Для того щоб респондент міг дати правдиву інформацію, треба підготувати його: пояснити зміст запитальника, а в разі анкетування — правила заповнення анкети, і поступово, задаючи запитання, підвести його до теми дослідження. Не можна одразу задавати складні запитання, оскільки респонденту потрібна психологічна розминка, кілька легких запитань, які ввели б його в курс опитування і наблизили до основної проблематики.

Зміст цієї фази — розвідка, зондажування. Її розробка дуже відповідальна, і, крім знань у галузі психології спілкування, вимагає від дослідника попереднього знайомства з аудиторією, якій адресується інтерв'ю або анкета. Основне завдання цієї фази — встановити контакт з респондентом, зав'язати розмову.

Створення в опитуваних мотивації до участі в дослідженні — складніше завдання. У кожної людини свої інтереси, цінності, потреби. Варто зацікавити респондентів у дослідженні, торкнувшись їх життєвих потреб, аби відповіді на запитання набули для них особистого значення. Деякі дослідники ігнорують цю фазу дослідження, особливо при анкетному опитуванні. Цілі дослідження або взагалі не вказуються, або зазначається, що опитування проводиться у наукових цілях.

Важливим фактором, який впливає на бажання респондента дати правдиві відомості, є побоювання, що вони будуть використані на шкоду йому. Застосування анонімного опитування зменшує цей ризик і підвищує достовірність отриманих даних. В інтерв'ю анонімність не може бути збережена повністю. Інтерв'юер щонайменше бачить обличчя респондента, знає або може дізнатися його прізвище та адресу. Тому йому треба наголосити, що відповіді будуть опубліковані лише в узагальненому вигляді, вселити респондентові довіру й переконати в анонімності його відповідей. Подальше підвищення зацікавленості респондента і зміцнення контакту з дослідником здійснюється у процесі відповідей на перші запитання. Для цього використовуються так звані контактні запитання. По можливості, вони мають бути близькі до теми опитування і поступово вводити респондента в проблематику, що вивчається.

Основний зміст кінцевої фази опитування — досягнення поставленої мети, тобто збір інформації, потрібної для вирішення намічених завдань. У цій фазі інтерес респондентів до дослідження може згасати. Для його підвищення використовують функціонально-психологічні запитання, які мають бути цікавими для опитуваних. Чоловіків, наприклад, можна спитати про футбол, жінок — про моду. Основна мета цих запитань — зняти втому і підвищити інтерес до дослідження.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, підсумовуючи друге питання можна визначити наступне для того щоб анкета була ефективним інструментом збирання первинної інформації, треба врахувати такі вимоги:

- 1) всі запитання і висловлювання, що увійшли до анкети, повинні інтерпретуватися усіма респондентами однаково;
- 2) формулювання запитань має підтримувати у респондентів мотивацію дати інформацію, яка цікавить дослідника;
- 3) у запитаннях треба враховувати можливу непоінформованість респондентів про об'єкт дослідження, а також відсутність у них думок щодо поставлених питань;
- 4) запитання анкети мають враховувати ту обставину, що частина респондентів може погано володіти умінням адекватно висловлювати свої думки.

ІІІ. СТАТИСТИЧНИЙ МЕТОД У КРИМІНОЛОГІЇ

На даному методі ми зупинимося детальніше внаслідок його особливої значимості для кримінологічних досліджень. Останні неможливі без використання показників статистики (обліку), а також тих її прийомів, за допомогою яких аналізується отримана інформація. Однією з численних галузей статистики є правова статистика, яка кількісно досліджує різні аспекти правових порушень — кримінальних, адміністративних, цивільних, їхню структуру, динаміку, детермінанти та сукупність засобів боротьби з ними. Правова статистика відображає, як охороняється суспільний і державний устрій, власність, гарантовані Конституцією України права та інтереси громадян, підприємств, установ, організацій тощо. Основним завданням правової статистики є облік порушень законності, а також заходів боротьби з ними.

Статистичне вивчення злочинності — складний багатоступеневий процес. У ньому виділяють такі етапи:

- 1) статистичне спостереження;
- 2) зведення зібраного матеріалу;
- 3) обробка й аналіз зведених статистичних показників. Ці етапи нерозривно пов'язані між собою і проводяться за заздалегідь складеним планом, який охоплює всі сторони статистичного дослідження.

Статистичне спостереження — це реєстрація і збір за заздалегідь розробленою програмою окремих фактів явища, що вивчається (злочинності), та його властивостей. Статистика вивчає масові процеси, де, як уже зазначалося, проявляється закон великих чисел. Тому статистичному спостереженню підлягає маса окремих елементів явища, яке нас цікавить. Вся сукупність зареєстрованих окремих фактів явищ, що досліджуються, називається статистичною сукупністю, або об'єктом спостереження, а окремі її неподільні елементи — одиницями сукупності. Отже, об'єкт статистичного спостереження складається з окремих елементів. Повне уявлення про об'єкт можна дістати, якщо використати такі поняття статистики, як одиниця спостереження, одиниця сукупності та одиниця виміру.

Одиниця спостереження — це джерело, звідки надходить початкова статистична інформація (відділ міліції, прокуратура, суд, виправно-трудова установа тощо).

Одиниця сукупності — це всі ознаки, що реєструються у процесі статистичного спостереження і становлять неподільний елемент сукупності.

Одиниця виміру в правовій статистиці показує, в яких величинах обчислюється соціально-правові явища.

Розрізняють кілька видів статистичного спостереження. Якщо реєстрацією охоплено всі одиниці сукупності, то таке спостереження буде суцільним. Прикладом може бути реєстрація в органах внутрішніх справ злочинів та осіб, які їх вчинили, що здійснюється за формами № 1 і № 2.

В окремих випадках уявлення про всю сукупність можна дістати, дослідивши лише її частину. Таке спостереження називається вибіркоvim. Практика показує, що вибіркoве дослідження при його правильній організації дає достовірні дані про всю сукупність. Докладніше це питання розглядатиметься далі.

За обліком фактів у часі статистичне спостереження може бути поточним, коли факти реєструються постійно, в міру їх виникнення (реєстрація заяв про злочини у чергових частинах органів внутрішніх справ), та перервним, за якого реєстрація фактів не пов'язана з часом їх виникнення, а відображає їх стан на певну дату (наприклад, стан злочинності за місяць, квартал, рік). Головним при організації статистичного спостереження є визначення його програми.

Програмою статистичного спостереження називається перелік питань, на які необхідно отримати відповіді по кожній одиниці сукупності при статистичному спостереженні. Тому розробка програми і забезпечення достовірності зібраних даних — необхідна умова статистичного дослідження. Питання програми розміщуються на спеціальному бланку — статистичному формулярі. Розрізняють два види формулярів: карткові і списочні. При картковій системі кожна одиниця сукупності та всі її ознаки реєструються на окремій картці (картка ф. № 1 на зареєстрований злочин). При списочній системі в одному журналі чи формулярі реєструються відомості про дві і більше одиниць спостереження. Збір статистичних показників здійснюється у двох основних формах: офіційна статистична звітність підприємств, установ, організацій та спеціальні статистичні обстеження.

Офіційна статистична звітність — це нормативне закріплена у встановлених формах і часі звітність нижчестоящих перед вищестоящими установами, що містить сукупність документів, які дають відповіді на питання програми статистичного спостереження за певний (звітний) період. Розрізняють державну та внутрішньовідомчу звітність. Перша є загальнообов'язковою для всіх підприємств, установ, організацій, а друга використовується для внутрішньовідомчих потреб. Централізоване керівництво статистикою здійснює Державний комітет статистики України.

Основними об'єктами кримінально-правової статистики є:

- а) злочинність (усі злочини, передбачені кримінальним законодавством України);
- б) злочинці (особи, які вчинили дії, передбачені кримінальним законом як злочини);
- в) покарання (заходи державного примусу за вчинені злочини).

Характеристика одиниць об'єктів кримінально-правової статистики відображається показниками документів первинного обліку органів внутрішніх справ, прокуратури, судів та установ з виконання покарань. Правильна організація первинного обліку — обов'язкова умова складання статистичних звітів про злочинність, судимість, діяльність правоохоронних органів щодо протидії злочинності.

Статистичний облік кримінально-правової статистики — це суцільне статистичне спостереження злочинів, осіб, які їх вчинили, а також результатів діяльності органів, що здійснюють боротьбу зі злочинністю, основане на заповненні відповідних документів (у картковій або журнальній формі). З січня 1996 р. діє єдина система обліку і звітності за показниками, що характеризують стан злочинності в Україні та роботу правоохоронних органів з протидії їй. В Україні існує єдина система офіційного статистичного обліку злочинів, згідно з якою затверджено документи первинного обліку:

- картка за ф. № 1 — на виявлений злочин;
- картка за ф. № 1.1 — на розкритий злочин та інші наслідки розслідування;
- картка за ф. № 2 — на особу, яка вчинила злочин;
- картка за ф. № 3 — статистична картка про рух кримінальної справи.

Відповідно до чинного законодавства злочин вважається зареєстрованим тоді, коли його поставили на централізований облік і включили до статистичної звітності.

У багатьох випадках провести суцільне спостереження дуже важко, а іноді (наприклад, латентних злочинів) взагалі неможливо. Тоді використовують вибірконе спостереження, за якого вивчається не вся сукупність, а окрема її частина, яка дає змогу зробити вірні висновки. Основною вимогою до вибіркових спостережень є їх репрезентативність — властивість відтворювати характеристики генеральної сукупності. З цією метою теорія статистики виробила кілька способів організації вибірок, в основу яких покладений випадковий відбір.

Випадковий відбір являє собою вибірку з генеральної сукупності певної кількості елементів за принципом лотереї (скажімо, третій, п'ятий або десятий елемент сукупності, яка досліджується).

Статистичне зведення — це підрахунок одиниць первинного обліку і зведення їх у сукупність за певними ознаками. Наприклад, за видами злочинів. Зведення може бути централізованим і децентралізованим. При централізованому зведенні первинні документи і направляються у центр, де їх опрацьовують.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Підсумовуючи вищезазначене, слід визначити основні положення. Так, у статистичних дослідженнях використовують графіки, схеми, діаграми тощо. Вони являють собою умовні зображення показників та їх співвідношення за допомогою геометричних фігур або графічних малюнків, що робить результати дослідження більш наочними.

Статистичний аналіз — це процес вивчення, зіставлення, порівняння отриманих кількісних показників злочинності між собою та з іншими показниками, а також їх узагальнення. Можна назвати чотири основні завдання статистичного аналізу:

- а) описати показники, що характеризують злочинність;
- б) зіставити їх та виявити статистичні закономірності злочинності;
- в) спрогнозувати розвиток злочинності у майбутньому;
- г) внести пропозиції щодо посилення протидії злочинності.

Таким чином, ми розібрали основні способи збору та аналізу статистичної інформації.

4. ПОНЯТТЯ, ЗАВДАННЯ І ВИДИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ

Кримінологічне прогнозування є частиною соціального прогнозу, який охоплює всі явища і процеси життєдіяльності суспільства: перспективи розвитку науки й техніки, економіки, демографічних й етнічних процесів, охорони здоров'я, освіти, мистецтва, держави і права тощо. Тому видами галузевого прогнозування можуть бути будь-які специфічні сфери суспільства. Однією з важливих галузей соціального прогнозування виступає передбачення розвитку кримінологічно значимих явищ і процесів.

Будь-яке прогнозування — це спроба проникнути у майбутній стан прогнозованого явища. Прогнозування — це процес отримання наукового знання про майбутнє, що ґрунтується на закономірностях певних явищ, в результаті аналізу їх стану в минулому і сьогоденні. Прогноз — це результат передбачення, висновок про ймовірність настання певних змін в об'єкті дослідження.

Таким чином, кримінологічне прогнозування — це діяльність, спрямована на обробку і аналіз кримінологічної інформації з метою одержання знання про майбутній стан злочинності, окремих її видів і груп або вірогідності вчинення злочину окремою особою. Кримінологічний прогноз — це висновок, одержаний

в результаті прогнозування про майбутній рівень, структуру, динаміку злочинності, а також про реальну можливість вчинення злочину конкретною особою.

Метою кримінологічного прогнозування (відповідно до предмета кримінології) є встановлення всіх параметрів злочинності в майбутньому, виявлення на цій основі небажаних тенденцій та пошук засобів їх зміни у позитивному напрямку.

Кримінологічний прогноз повинен дати відповідь на такі запитання:

- як виглядатимуть із заданою вірогідністю на відповідний термін основні показники злочинності (стан, рівень, структура, динаміка);
- яка ймовірність змін у видах злочинності, а відтак і в категоріях злочинців;
- які саме чинники і за якою силою негативно чи позитивно впливатимуть на злочинність;
- які категорії осіб можуть поповнити коло злочинців;
- яке існує співвідношення між найближчими і більш віддаленими завданнями боротьби зі злочинністю та які заходи найпридатніші для їх досягнення.

У кримінологічному прогнозуванні використовуються певні методи. Найпоширенішим є метод екстраполяції. Його сутність полягає у співставленні минулого і сучасного станів досліджуваного об'єкту та перенесенні на майбутнє виявлених закономірностей його розвитку.

Недоліком цього методу є те, що він забезпечує потрібний ступінь достовірності лише в короткострокових прогнозах і за умови достатньої стабільності суспільних відносин.

Точнішим є метод моделювання. Він передбачає прогнозування кількісних характеристик злочинності, які відображають її залежність від дії соціально-економічних, політичних, ідеологічних, правових та інших чинників. Підставивши у модель значення факторів, що обумовлюють злочинність на прогнозований період, визначають майбутній її стан. Складність даного методу полягає у тому, що ще недостатньо вивчені всі чинники злочинності, механізм їх взаємодії та сила впливу кожного з них на злочинність. Слабко використовуються математичні методи і комп'ютерні технології обробки емпіричного матеріалу.

Якість кримінологічних прогнозів підвищується при поєднанні екстраполяції і моделювання з методами експертних оцінок. Останній полягає в узагальненні думок фахівців щодо можливих змін кількісних і якісних показників злочинності за прогнозований відтинок часу. Існують певні правила збору, обробки, аналізу й узагальнення експертних оцінок.

За термінами кримінологічні прогнози поділяються на короткострокові (1-3 роки), середньострокові (до 5 років) і довгострокові (10 і більше років). Чим довший термін прогнозу, тим менша його достовірність (так само, як і в метеорологічних прогнозах).

Практичне значення кримінологічного прогнозування полягає у забезпеченні планової і цілеспрямованої діяльності державних органів і

громадських організацій, які беруть участь у боротьбі зі злочинністю. Вони орієнтуються на вибір адекватних засобів протидії цьому негативному явищу з урахуванням як наявних ресурсів, так і тих, що з'являться згодом. Прогнозування дозволяє заздалегідь підготуватися до вирішення нових проблем, застерегти суб'єктів профілактики від такої ситуації, коли вони постають перед здійсненням фактом і змушені займатися вже наслідками, які склалися, не маючи можливості діяти на випередження.

У науковій літературі вже давно висловлювалися думки про потребу поряд із загальносоціальною проводити й індивідуальну профілактику злочинів. На ранніх етапах розвитку кримінології об'єктом профілактичного впливу обиралися особи, які вже скоїли злочин. Тобто йшлося про індивідуальну профілактику рецидивну. Обрання об'єктом індивідуального прогнозування осіб, які скоїли злочин, було обумовлено низкою причин. По-перше, в усьому масиві громадян не треба шукати особу, яка здатна скоїти злочин, бо злочинець априорі є такою особою. По-друге, оскільки дана особа вже скоїла злочин, то вона перебуває або в пенітенціарному закладі, або під наглядом правоохоронних органів, а тому дослідникові легше спостерігати за нею. По-третє, під час попереднього слідства та судового розгляду справи був накопичений матеріал про цю особу, і кримінолог мав можливість вивчити цей матеріал, зменшуючи затрати часу на збір інформації про неї. І головне, особа злочинця становить суспільну небезпеку і тому вимагає особливої уваги в плані профілактичного впливу. Ці обставини дають ключ для розуміння факторів, що ускладнюють загальну індивідуальну профілактику злочинів. Справа в тому, що держава не має ресурсів для індивідуальної профілактичної роботи з кожним членом суспільства, та в цьому й немає потреби. Отже виникає необхідність виявлення тих осіб, які схильні до вчинення злочинів. Вирішення цього завдання і покладено на прогнозування індивідуальної злочинної поведінки.

Під прогнозуванням індивідуальної злочинної поведінки розуміється кримінологічне судження щодо визначення ступеня вірогідності вчинення конкретною особою злочину в майбутньому, відмови від злочинної діяльності або законотрухняної поведінки після відбування покарання.

На думку А.П. Закалюка, методика індивідуального кримінологічного прогнозування має складатися з чотирьох частин, забезпечуючи послідовне вирішення наступних завдань:

- вивчення сучасного і минулого характеру поведінки особи й чинників, що її обумовлюють, середовища та ситуації, їх ознак, закономірностей формування, розвитку та проявів (здійснюється, як правило, шляхом застосування соціологічних методів і носить назву "методика ретроспекції");

- виявлення серед ознак, вказаних в п. 1, тих із них, які мають прогностичне значення; встановлення їх якісної ролі та кількісних показників, у тому числі в системі показників, найзручніших для практичного прогностичного застосування (найчастіше проводиться з використанням кількісних методів та шляхом кримінологічної інтерпретації результатів і носить назву "методика діагностики");

- створення прикладної моделі прогнозу злочинної поведінки (використовується метод моделювання ознак, зазначених у п. 2, та кількісних методів для визначення вірогідності прогнозованих висновків; це методика, власне, прогнозу);

- практичне прогнозування (здійснюється завдяки створенню і застосуванню методики, що визначає порядок, правила та способи користування прогностичною моделлю).

Треба зазначити, що наприкінці 60 – початку 70-х років минулого століття вітчизняні кримінологи почали активно розробляти проблему індивідуального кримінологічного прогнозування. Праця Г.А. Аванесова “Теория и методология криминологического прогнозирования” дала поштовх до створення відповідних методик. Вагомий внесок у цю справу зробили Ю.М. Антонян, Ю.Д. Блувштейн, А.Ф. Зелінський, А.П. Іващенко, Л.А. Ігнат'єв, Г.М. Мін'ковський, А.А. Новіков та інші.

Дослідження показали, що тип особи є своєрідною інтегративною моделлю, яка дає змогу встановлювати відповідність конкретної особи даній моделі. Виділення типів особи злочинців, а також осіб, від яких з високим ступенем ймовірності можна очікувати скоєння злочину, лежить в основі моделей їх типових ознак. Прогноз злочинної поведінки базується на встановленні належності (або неналежності) ознак даної особи до вказаних моделей.

Типологія осіб проводиться, як правило, за трьома критеріями: характером і змістом антисоціальної спрямованості; її інтенсивністю; глибиною антисуспільної спрямованості. Так, за глибиною антисуспільної спрямованості виокремлено осіб: асоціального типу, антисоціального типу, суспільно небезпечного типу. В свою чергу, останній тип поділяється на осіб: некримінального різновиду, передкримінального різновиду і кримінального різновиду. В ході емпіричних досліджень були виявлені ознаки, значимі для прогнозу злочинної поведінки. Вони, як правило, показують негативне ставлення особи до таких соціальних цінностей, як праця, освіта, культура, сім'я, виховання підростаючого покоління, нормальне спілкування з людьми, дотримання норм моралі і права, тобто свідчать про належність до типу осіб антисуспільної спрямованості; вказують, що ці особи своєю поведінкою завдають шкоди названим соціальним цінностям, тобто відносяться до суспільно небезпечного типу.

Враховуючи систематичність антисуспільних проявів та небажання відмовитись від такого способу життя навіть за умови громадського і адміністративного впливу, можна зробити висновок, що особа, якій властиві вказані ознаки, з високою вірогідністю може скоїти злочин, а отже досягла передкримінального стану.

Однак тут треба мати на увазі, що людина – істота непередбачувана в силу того, що вона, на відміну від істот природи (тварин), наділена свободою волі. І який варіант поведінки – злочинний чи незлочинний – вона вибере в кожному конкретному випадку залежить тільки від неї самої. Людина – причина і результат своєї діяльності. Тому в якому б передкримінальному стані

не знаходилась особа, підставою для застосування до неї заходів правового характеру можуть бути тільки вчинені діяння, які заборонені законом.

Сказане не означає, що прогнозування індивідуальної злочинної поведінки втрачає будь-який практичний сенс. Прогноз розвитку особи та її поведінки є важливим елементом індивідуальної профілактики злочинів, виправлення засуджених, їх реадaptaції після відбування покарання тощо. Але наразі правильніше говорити про прогнозування поведінки не конкретної особи, а певних типів осіб з більш або менш вираженими криміногенними ознаками.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

1. Кримінологічне прогнозування – це діяльність, спрямована на обробку і аналіз кримінологічної інформації з метою одержання знання про майбутній стан злочинності, окремих її видів і груп або вірогідності вчинення злочину окремою особою.

2. Кримінологічний прогноз – це висновок, одержаний в результаті прогнозування про майбутній рівень, структуру, динаміку злочинності, а також про реальну можливість вчинення злочину конкретною особою.

3. Метою кримінологічного прогнозування (відповідно до предмета кримінології) є встановлення всіх параметрів злочинності в перспективі, виявлення на цій основі небажаних тенденцій та пошук засобів їх зміни у позитивному напрямку.

4. Під прогнозуванням індивідуальної злочинної поведінки розуміється кримінологічне судження щодо визначення ступеня вірогідності вчинення конкретною особою злочину в майбутньому, відмови від злочинної діяльності або законослухняної поведінки після відбування покарання.

5. ПОНЯТТЯ, ЗАВДАННЯ І ВИДИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ

Кримінологічне планування становить собою цілеспрямований процес розробки плану, в якому на основі цілей і завдань боротьби зі злочинністю окреслюються шляхи й засоби їх досягнення, нормативне, інформаційне, організаційне, методичне та ресурсне забезпечення на визначений термін.

Кримінологічне планування може бути ефективним за умови включення його як елементу системи соціального управління, зокрема суб'єктів профілактики злочинів. Дієвість їх роботи залежить від:

- чіткого усвідомлення всіма і кожним своїх функціональних обов'язків;
- належного забезпечення відповідними ресурсами;
- знання умов майбутньої ситуації, в якій доведеться реалізовувати покладені на них завдання;
- координації дій усіх ланок системи з метою оптимального досягнення спільної мети.

План – це різновид управлінського рішення, поданого у вигляді системи взаємопогоджених і взаємопов'язаних заходів, які потрібно здійснити у

встановленій послідовності та визначені строки з метою досягнення поставлених цілей.

Планування – це формування низки планів в системі певної галузі. Скажімо, якщо йдеться про органи внутрішніх справ, то маються на увазі плани як цього міністерства, так і усіх служб та підрозділів.

Комплексне планування охоплює розробку міжвідомчих завдань і засобів боротьби зі злочинністю на певній території чи сфері суспільного життя. Основне його завдання в тому, щоб об'єднати різних суб'єктів профілактики злочинів і спрямувати їх зусилля у єдине русло цілеспрямованої діяльності. Прикладом такого планування є Комплексна програма профілактики правопорушень на 2007-2009 роки.

Кримінологічне планування ґрунтується на наступних принципах:

- наукової обґрунтованості, який полягає в тому, що планування повинно здійснюватися на основі наукового аналізу об'єктивної дійсності, в умовах якої реалізовуватиметься план. При цьому мають бути науково обґрунтовані: завдання органу, що реалізує план, його ресурсне забезпечення, передбачення майбутньої ситуації, в якій йому доведеться діяти.

- законності, який передбачає розробку планів відповідно до чинного законодавства.

- актуальності, який означає необхідність у процесі планування визначити пріоритетні напрямки профілактичної діяльності.

- реальності, який вимагає врахування об'єктивних можливостей суб'єктів профілактики.

- конкретності, який передбачає однозначність змісту запланованих заходів, термінів їх виконання, суб'єктів реалізації та контролю.

- несуперечливості, який означає узгодження в межах плану усіх його складових частин, аби вони не суперечили один одному.

- субординації, який полягає у підпорядкуванні заходів короткострокових планів довгостроковим, нижчих ланок суб'єктів профілактики вищим.

- інформативності, який розглядається у двох аспектах. Згідно з першим, цей принцип означає складання плану на підставі повної й достовірної інформації. Відповідно до другого аспекту, план повинен розроблятися таким чином, щоб при якомога меншому обсязі знакового масиву містити якнайбільше необхідної інформації.

Кримінологічне планування має свої етапи. Основними з них є:

1. Підготовчий. Змістом цього етапу є збір та обробка кримінологічної інформації, визначення основних завдань на планований термін.

2. Збору пропозицій. Тут особа, відповідальна за складання плану, доводить отриману на підготовчому етапі інформацію до керівництва суб'єктів попередження злочинності, а потім узагальнює їх пропозиції і вносить до відповідного плану.

3. Узгодження плану. Цей етап передбачає координацію дій окремих суб'єктів з урахуванням їх наявних ресурсів, а також узгодження заходів нижчестоящих органів з планом вищестоящих.

4. Затвердження плану. Останній етап, на якому керівник відповідного суб'єкта профілактики злочинів, перевіrivши відповідність плану основним завданням, що стоять перед ним, та планам вищестоящих органів, затверджує його.

Для реалізації принципів планування використовують відповідні методи. При цьому на кожному етапі суб'єкт планування повинен обирати найдоцільніші з них. На першому етапі застосовуються методи, які умовно можна об'єднати в групу методів збирання та обробки інформації. Сюди відносяться:

1) соціологічні методи – анкетування, інтерв'ювання, опитування, спостереження;

2) математичні методи – сітьового, лінійного, динамічного планування, метод послідовних наближень, балансовий метод.

Важливою умовою, яка забезпечує високу ефективність плану, є контроль за його виконанням. Це особливо стосується діяльності спрямованої на боротьбу з таким складним і багатограним явищем, як злочинність.

Планування тісно пов'язане з кримінологічним прогнозуванням. Щодо їх співвідношення, то у науковій літературі існують різні погляди. Одні автори стверджують, що прогнозування – це процес, який передуює плануванню. Інші вважають, що це етап, наступний за плануванням, який охоплює перспективи, що не піддаються плануванню. Треті уявляють прогнозування як передбачення некерованих процесів природи і суспільства, а планування – як засіб регулювання керованих процесів.

Основним змістом планування є визначення засобів та способів досягнення поставлених цілей, раціональне використання ресурсів при мінімумі затраченого часу. Головна різниця між прогнозуванням і плануванням полягає у тому, що в першому випадку виявляється зв'язок сучасного з майбутнім, фактичного стану злочинності з її станом у перспективі. При плануванні ж вирішується інше питання – як треба діяти, щоб досягти бажаного результату в майбутньому.

Кримінологічне планування можливе за певних умов, а саме:

- наявності конкретної кінцевої мети, щоб процес планування не перетворився у безладні дії;
- визначеності у часі, в межах якого ця мета має бути досягнута;
- визначеності у засобах, які використовуватимуться для реалізації поставлених завдань;
- кінцева мета не повинна бути жорстко прив'язана до засобів її здійснення.

ВИСНОВКИ З П'ЯТОГО ПИТАННЯ:

1. Кримінологічне планування становить собою цілеспрямований процес розробки плану, в якому на основі цілей і завдань боротьби зі злочинністю окреслюються шляхи й засоби їх досягнення, нормативне, інформаційне, організаційне, методичне та ресурсне забезпечення на визначений термін.

2. Кримінологічне планування має свої етапи, основними з яких є: підготовчий; збору пропозицій; узгодження плану; затвердження плану.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

У лекції розглянуті основні питання, що стосуються методики кримінологічних досліджень та методів, що застосовуються. Варто зазначити, що кримінологічна наука відноситься до тих галузей наукового знання, які ґрунтуються на широкому емпіричному матеріалі. Тому важлива роль тут належить прикладним дослідженням, оскільки вони дають необхідний матеріал для теоретичних узагальнень і підвищення ефективності боротьби зі злочинністю. При цьому треба уникати двох крайнощів: 1) зведення методів кримінологічних досліджень тільки до конкретно-соціологічних, а всієї методики наукового пізнання злочинності - до методики емпіричних досліджень; 2) надмірного розширення методики кримінологічних досліджень за рахунок включення туди тих методів, які застосовуються спеціалістами з юридичної психології (психологічні методи) чи математики (математичні методи розпізнавання образів тощо). Подальше вдосконалення методики кримінологічних досліджень пов'язується з переходом до стандартизації вже апробованих методів з метою їх застосування в різних регіонах країни і тим самим забезпечення можливості зіставлення отриманої інформації. Дискусійним залишається питання про межі кримінологічних досліджень: охоплення ними повного чи обмеженого детермінізму. З цього приводу існують дві думки: одні вчені вважають, що конкретне кримінологічне дослідження має проводитись в рамках обмеженого детермінізму, оскільки злочинність є породженням цілої системи детермінант, які відносяться до сфери економіки, соціального і духовного життя. Їх аналіз потребує спеціальних знань інших наук, а тому кримінолог може ставити лише найближчу мету, а щоб іти далі, потрібні комплексні міждисциплінарні дослідження. Інші стверджують, що кримінологічні дослідження треба проводити в межах повного детермінізму, бо інакше не можна повністю розв'язати проблеми причин і попередження злочинності.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються лише базові, основоположні теоретичні поняття та риси загальної кримінології як комплексної науки, її загальної структури, предмету.

При підготовці теми, слухачам слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Для вдалого засвоєння цієї теми, слухачам рекомендується звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри загальноправових дисциплін.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

Однак, опрацьовувати додаткову літературу слід з урахуванням національної доктрини, особливостей правової системи України.

ТЕМА № 7. ПРАВОВА ОСНОВА ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ. КООРДИНАЦІЯ ТА ВЗАЄМОДІЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У ПОПЕРЕДЖЕННІ ЗЛОЧИНІВ

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

Вступ

1. Протидія злочинності, її правова основа та класифікація попереджувальних заходів.
2. Правова основа по визначенню об'єктів попередження злочинності.
3. Правова основа діяльності суб'єктів попередження злочинності. Поняття і значення координації у протидії злочинності.
4. Принципи координації дій правоохоронних органів у протидії злочинності.

Висновки

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. ВВР України. 1996. № 30. Ст.141.
2. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22.06.2000 р. ВВР України. 2000. №40. Ст.338.
3. Блувштейн Ю.Д. Предупреждение преступлений. Минск, 1980.
4. Блувштейн Ю.Д., Зырин М.И., Романов В.В. Профилактика преступлений. Минск, 1986.
5. Джужа О.М., Моїсєєв Є.М., Василевич В.В. Кримінологія. Альбом схем (загальна і особлива частини): Навчальний посібник Під заг. ред. Джужа О.М.; НАВСУ. К., 2000.
6. Зелинский А.Ф. Криминология. – Харьков, 2000.
7. Кримінологія. Особлива частина: Навчальний посібник для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти. І.М.Даньшин, В.В.Голіна, О.Г.Кальман; За ред. І.М.Даньшина. Харків, 1999.
8. О.М.Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін. Курс Кримінології. Загальна частина. Підручник: У 2 кн.; За заг. ред. Джужа О.М. К.: Юрінком-Інтер, 2001. 352 с.
9. Михайленко П.П. Кримінальне право, кримінальний процес та кримінологія України. У трьох томах. К., 1999.
10. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції

України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні. Наказ МВС від 07.07.2017 № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>

11. Про затвердження Інструкції про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю : Спільний наказ Міністерства внутрішніх справ України та Центрального Управління Служби безпеки України № 317/235 від 10.06.2011 р. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 07.07.2011 р. за № 822/19560. URL: <http://zakon.nau.ua/doc>.
12. Про затвердження Порядку взаємодії закладів охорони здоров'я, територіальних органів внутрішніх справ, установ виконання покарань і слідчих ізоляторів у частині забезпечення наступності диспансерного спостереження за ВІЛ-позитивними особами, здійснення клініко-лабораторного моніторингу за перебігом хвороби та проведення антиретровірусної терапії: Спільний наказ Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерство юстиції України від 05.09.2012 № 692/775/1311/5 URL: <http://zakon.nau.ua/doc>.
13. Практика Європейського суду з прав людини у справах фізичних та юридичних осіб проти України // <https://www.echr.com.ua/rishennia-espl/>

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Формування теоретичних знань, спрямованих на з'ясування і засвоєння здобувачами понять попередження злочинів, правової основи даної діяльності та визначення ролі правоохоронних органів у попередженні злочинів в Україні.

Роль і значення теми для правоохоронної діяльності – надає основні знання щодо законодавчих актів та змісту попередження злочинності, суб'єкти та об'єкти протидії злочинності в Україні та світі, заходів протидії злочинності, заходів попередження правоохоронними органами, профілактики злочинів іншими суб'єктами, складання комплексних програм профілактики злочинності та їх використання в професійній діяльності.

ВСТУП

Необхідність попередження злочинності такий же необхідний елемент протидії цьому явищу, як і виявлення та розкриття злочинів. Але ця діяльність здійснюється ще до вчинення суспільно небезпечного діяння. При цьому важливо передбачити можливу поведінку і чітко спланувати свою упереджувальну діяльність. Тут не можна говорити про якісь здогадки, а все має ґрунтуватись на виявлених наукою закономірностях протікання такого соціально-правового явища як злочинність.

Проблема попередження злочинності своїм корінням входить в глибину століть і на сучасному етапі розростається по різних державах, хвилюючи як державні органи, покликані боротися з цим негативним явищем, так і рядових членів суспільства.

Сучасний етап становлення Української державності виплескує зовні самі різні задачі, які оперативно мають вирішуватись органами держави. Процес руйнування відживаючого минулого вимагає рішучих і термінових кроків для забезпечення майбутнього. Це стосується і попередження злочинності. Зміна ідеології, структури і задач державних органів, а також характеру суспільних відносин, безумовно змінює підходи до такого невід'ємного напрямку боротьби зі злочинністю, як її попередження.

1. ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ, ЇЇ ПРАВОВА ОСНОВА ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ПОПЕРЕДЖУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ

В теорії вітчизняної кримінології використовується багато термінів, що означають діяльність держави, спрямовану на зменшення кількості злочинних проявів в державі.

Профілактика злочинів, злочинності		Переривання злочинів
Припинення злочинів		Превенція злочинів
Недопущення злочинів		Превентивна діяльність
Запобігання злочинів, злочинності		Обмеження злочинності
Попередження злочинів, злочинності		Соціальний контроль над злочинністю
Боротьба зі злочинністю		

Профілактика – термін, який прийшов у кримінологію із медицини і означає діяльність, спрямовану на обмеження кількості негативних проявів та їх нейтралізація (лікування, усунення причин захворювання, недопущення захворювання шляхом здійснення щеплень).

Профілактика злочинів – діяльність всіх органів, які є в державі, спрямована на недопущення злочинів та правопорушень, обмеження їх кількості та нейтралізація причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів.

Припинення злочинів – діяльність держави та правоохоронних органів по перериванню злочинів, спрямована на те, щоб зупинити вчинення злочину на ранній стадії (готування, замаху), коли іще не настали шкідливі, суспільно небезпечні наслідки злочинної діяльності.

Боротьба зі злочинністю – діяльність держави в особі правоохоронних органів, спрямована на нейтралізацію та фізичне усунення злочинів та осіб, які їх вчинили.

Превенція злочинів – іншомовний термін, запозичений українською мовою, аналогічно попередженню.

Превентивна діяльність – діяльність правоохоронних органів, спрямована на припинення та попередження злочинів.

Обмеження злочинності – діяльність правоохоронних органів, спрямована на обмеження та усунення можливостей осіб, які здатні вчинити злочини, до здійснення протиправної діяльності.

Соціальний контроль над злочинністю – діяльність держави, спрямована на те, щоб контролювати, спостерігати за діяльністю окремих

злочинців та злочинних угруповань, об'єднань, і не допускати вчинення злочинів з їх боку.

Попередження злочинності – це складне збиране поняття, в якому відображується теорія та практика специфічної людської діяльності, що ставить на меті недопущення скоєння злочинів як шляхом усунення їх причин та умов, так і шляхом переривання злочинної діяльності на різних стадіях її розвитку (В.В. Голіна).

На основні аналізу вітчизняних та зарубіжних джерел М.Г. Сорочинський солідаризується з цим поняттям попередження злочинності, запропонованого В.В. Голіною, оскільки таке визначення попередження злочинності дозволяє об'єднати в ньому як соціальні та організаційні, так і правові, і перш за все кримінально-правові засоби попередження злочинності (Сорочинський М.Г. Попередження злочинності засобами кримінального права. Автореф. дис. к.ю.н.: 12.00. – Одеса: ОНЮА, 2004. – 19 с. – С. 6).

Одним із засобів обмеження кількості злочинів є кримінальне право, закон про кримінальну відповідальність.

Обмеження розгляду попереджувальної ролі кримінального права вивченням механізмів загальної і спеціальної превенції є достатньо характерним для багатьох досліджень в цій сфері. Воно призводить до звуження обсягу вивчення проблеми, оскільки до поля уваги дослідників не потрапляють питання попереджувальної ролі заохочувальних норм (напр., добровільна відмова), норм, що стимулюють правозахисну поведінку (необхідна оборона, затримання злочинця) та норм, спрямованих на усунення негативних наслідків скоєних злочинів (відшкодування шкоди, завданої злочином, дійове каяття), положень про злочини з подвійною превенцією, які криміналізуються з метою протидіяти на ранніх стадіях злочинам, що посягають на найбільш важливі суспільні відносини (наприклад, криміналізація незаконного зберігання зброї як засіб протидії найбільш небезпечним злочинам проти особи та власності). В той же час механізм дії саме цих норм дозволяє реалізувати попереджувальний вплив кримінального права в кримінологічному розумінні – як засобу усунення та нейтралізації причин та умов злочинів. В той же час механізми загальної та спеціальної превенції спрямовані перш за все не на усунення таких причин та умов злочинів, а на психологічне (у випадку загальної превенції) чи фізичне (у випадку спеціальної превенції) утримання.

Попередження злочинності є сформованою системою дій стосовно антисуспільних явищ та їх причинного комплексу з метою розширення тенденції зниження рівня і масштабів злочинності і знешкодження її коріння. Отже, попередження злочинності розглядається як соціально-правовий процес, що знижує, обмежує, ліквідує явища, породжені злочинністю. У найбільш узагальненому вигляді попередження злочинності забезпечується усією сукупністю заходів, що здійснюються державними органами і громадськими формуваннями, спрямованими на удосконалення суспільних відносин.

Отже, **попередження (запобігання) злочинності** – це сукупність різноманітних видів та форм діяльності правоохоронних органів, спрямованих на виявлення та нейтралізацію детермінант злочинності та інших негативних

явищ та процесів у суспільстві, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки.

Протидія злочинності – комплексна діяльність держави, що включає в себе сукупність заходів, що вживаються різними державними та недержавними структурами, окремими слудбовими та приватними особами, спрямована на обмеження кількості злочинних проявів у суспільстві, виявлення, усунення чи нейтралізацію детермінант злочинності, виявлення злочинів, їх розкриття та розслідування, пошук злочинців.

Предметом теорії попередження злочинів є:

- поняття попереджувальної діяльності;
- її види, форми, рівні;
- суб'єкти і об'єкти цієї діяльності;
- організаційні і правові основи попереджувальної діяльності;
- тактика і методика здійснення попереджувальних заходів;
- особливості попередження окремих видів злочинів.

Із визначення предмета попереджувальної діяльності витікає, що в нього входить низка різноманітних елементів. Але всі вони тісно пов'язані між собою, обумовлюють один одного і, відповідно, зміст навчального курсу виступає не як механічна сукупність знань, а як їх система.

Попередження злочинності включає в себе різні попереджувальні заходи, які ґрунтуються на певних принципах. **Принципи попередження злочинності:**

- законність - це вимога дотримуватися закону всіма без винятку суб'єктами попереджувальної діяльності, дотримання вимог міжнародного законодавства у сфері боротьби зі злочинністю, положень чинної Конституції, законів та підзаконних нормативних актів;
- гуманність - захист гідності та інтересів людини шляхом очищення її духовного світу і поведінки від антисуспільних установок і орієнтацій, усунення причин і умов криміногенної деформації особи;
- наукова обґрунтованість - суворе дотримання форм і методів попереджувальної діяльності, розроблених кримінологією, при їх виборі і використанні. Принцип науковості поширюється як на стратегію попереджувальної діяльності у межах держави, так і на тактику в умовах конкретного регіону, об'єкта, особи;
- демократизм - широка участь у попереджувальній діяльності державних органів, громадських формувань, а також окремих громадян;
- диференціація - виявлення різних та споріднених явищ, факторів і процесів, що породжують злочинність, а також впливають на правопорушника, врахування індивідуальних особливостей злочинця;
- своєчасність - випереджаюче проведення профілактичних заходів, які б не дали можливості особі вчинити злочин;
- плановість - проведення профілактичних заходів згідно з відповідною програмою, а не спонтанно, випадково, незаплановано;

– комплексність - використання різноманітних форм, методів і засобів, спрямованих не лише на злочинність, а й на соціальні, економічні, політичні, духовні та інші умови, явища та процеси у суспільстві, що впливають на неї; відсутність ухилу як у бік правоохоронних, та і в бік превентивних заходів (їх врівноваженість);

Крім того, виділяються й **основположні начала (принципи)** боротьби зі злочинністю:

- примат (домінування) попередження злочинності а не реагування на конкретні злочини;
- досягнення невинності вчинення злочину;
- забезпечення виявлення та реального притягнення до відповідальності, що не обов'язково зводиться до покарання, найбільшої кількості осіб, які вчинили злочини (це принцип кримінального права – невідворотності настання кримінальної відповідальності);
- застосування заходів реагування лише у випадку виявлення дійсного порушення закону, а не при виявленні злочинного наміру чи соціальної небезпечності конкретної особи;
- особиста відповідальність винного за вчинення злочину;
- конструювання та використання кримінально-правових заходів, що враховують економічні, політичні, соціальні, духовні особливості суспільства, в якому вони будуть застосовуватися. Протидія суспільства викликає як надмірно м'які, так і надмірно суворі заходи впливу;
- контроль суспільства над правоохоронною системою;
- рівність всіх громадян та юридичних осіб перед законом;
- оснащення органів, що ведуть боротьбу зі злочинністю, найбільш сучасними технічними засобами та науковими методами боротьби зі злочинністю;
- міжнародна співпраця як на двосторонній основі, так і в рамках участі держав в спеціальних міжнародних організаціях (Інтерпол, Європол).

Завдання у боротьбі зі злочинністю. В кримінології тривалий час залишалося дискусійним питання про можливість перемоги у боротьбі зі злочинністю, повною ліквідацією злочинності як соціального явища. Висловлювалися протилежні точки зору: від визнання злочинності нормальним соціальним явищем, повна ліквідація якого є не лише неможливою, але й шкідливою для суспільства ([Е. Дюркгейм](#)), до твердження про неминуче відмирання злочинності в ході суспільного прогресу (марксистська кримінологія).

Сучасна кримінологія виходить із того положення, що хоча причини та умови злочинності притаманні будь-якому суспільству, і відповідно, її повне викорінення є неможливим, злочинність одночасно і безсумнівно є шкідливим явищем, до мінімізації масштабів якого необхідно прагнути. Завдання держави

та суспільства у боротьбі зі злочинністю полягає у тому, щоб не допустити розширення сфери впливу злочинності, по можливості намагатися зменшити її негативні наслідки, не допускати тих її проявів, які можна попередити без надмірних зусиль.

Для належного впорядкування попереджувальних заходів, чіткого визначення рівня і напрямів попереджувальної діяльності суб'єктів, їх компетенції, природи самих заходів тощо виникає необхідність їх класифікації.

Існують різні класифікації попереджувальних заходів з урахуванням тих цілей, які перед ними ставляться. Заходи можна класифікувати за: рівнем, масштабом, змістом, суб'єктами, об'єктами та інше.

За рівнем розрізняються загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи попередження злочинності; за масштабом - заходи, які здійснюються у територіальному розрізі, на окремому об'єкті, щодо групи осіб; за змістом - заходи соціально-економічного, політичного, ідеологічного, технічного, правового та іншого характеру; за суб'єктами - заходи, що здійснюються органами влади та правоохоронними органами, організаціями, громадськими об'єднаннями, установами, окремими громадянами; за об'єктами - відповідно до видів злочинів, на протидію яким вони спрямовані.

Загальносоціальне попередження злочинності - це комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин і усунення або нейтралізацію разом з тим причин та умов злочинності.

Тому вирішальна роль у поступовому зменшенні соціальних суперечностей в усіх сферах соціального життя належить розумній господарсько-організаційній та культурно-виховній діяльності державних органів, підприємств, установ, фірм, громадських організацій. Попереджувальний потенціал цієї діяльності полягає в тому, що вона протидіє негативним явищам і процесам, які сприяють відтворенню або збільшенню рівня злочинів, стимулює законослухняну поведінку людини.

Загальносоціальне попередження - це позитивний ефект продуманої соціальної політики, яка здійснюється не тільки і не стільки з метою безпосереднього попередження злочинності. Вона спрямована перш за все на вирішення загальних економічних і соціальних завдань держави. Загальносоціальне попередження злочинності полягає в тому, що його здійснення зменшує соціальні суперечності, криміногенне протистояння різних верств населення, рівень безробіття, підвищує стандарт життя людей, створює необхідні умови для легалізованого одержання достатніх прибутків громадянами, сприяє побудові міцного фундаменту щодо нормального функціонування всіх соціальних сфер, виховання та контролю над дітьми і молоддю, оздоровлення морального клімату в суспільстві, впровадження високих моральних цінностей в ньому, додержання демократичних засад та ін. Прогресивні соціальні програми спрямовані на утвердження законності, поваги до конституційних прав і свобод людини, зміцнення громадського порядку, дисципліни, на вирішення проблем поєднання громадських, виробничих, сімейно-побутових інтересів жінок і сім'ї, соціальної адаптації маргінальних

верств населення тощо, наприклад, Закони України від 5 лютого 1993 р. „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні”, від 11 січня 2001 р. „Про захист економічної конкуренції” та ін.

Отже, загальносоціальне попередження злочинності - найважливіший аспект соціальної політики. Це соціальна реакція держави і суспільства на злочинність. Загальносоціальне попередження створює соціально-економічні та культурні підвалини для ефективного здійснення спеціально-кримінологічного і індивідуального попередження злочинів.

На думку М.Г. Сорочинського, кримінальне покарання є лише одним із цілої низки кримінально-правових засобів попередження злочинності. Попереджувальний потенціал мають також інші **форми примусового кримінально-правового впливу**: зокрема, примусові заходи виховного та медичного характеру, обмеження, що покладаються на засуджених з випробуванням при засудженні з іспитовим строком, при умовно-достроковому звільненні з місць позбавлення волі, при вільненні за амністією тощо; а також інститути та норми кримінального права заохочувального характеру: норми про добровільну відмову, необхідну оборону, затримання злочинця, умовні випадки звільнення від кримінальної відповідальності:

- ст. 111 ч. 2 КК України «Державна зрада» - звільнення від кримінальної відповідальності громадянина України, якщо він на виконання завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представника не вчинив ніяких дій і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок з ними та про отримане завдання;

- ст. 263 ч. 3 КК України «Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами» - звільнення за умови добровільної здачі особою органам влади зброї, боєприпасів, вибухівки, вибухових пристроїв;

- ст. 307 ч. 4 КК України «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів» - звільнення за умови добровільної здачі особою наркотиків та вказівки на джерело їх придбання та інші.

Серед таких засобів важливе місце посідає також процес криміналізації ранніх форм прояву злочинної поведінки, криміналізація злочинів з подвійною превенцією:

- ст. 112 КК України «Посягання на життя державного діяча» - посягання на життя, - це іще не вбивство, а лише готування чи замах на умисне вбивство;

- ст. 129 КК України «Погроза вбивством» - достатньо лише висловити таку погрозу, і не вчинити інших дій, спрямованих на реальне позбавлення життя потерпілого;

- ст. 135 ч. 1 КК України «Залишення в небезпеці» - достатньо лише поставити особу у небезпечне для життя становище і залишити її без допомоги, при цьому наслідки у вигляді розладу здоров'я або настання смерті можуть і не настати;

- ст. 187 КК України «Розбій», ст. 257 «Бандитизм» - достатньо здійснення нападу, а настання наслідків не є обов'язковим;

- ст. 255 КК України «Створення злочинної організації», ст. 257 «Бандитизм», ст. 258-3 «Створення терористичної групи чи терористичної організації», ст. 260 «Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань» - достатньо лише створення певних видів злочинних об'єднань, за що уже наступає відповідальність на стадії готування та замаху на подальше вчинення злочинів у складі таких злочинних об'єднань.

Класифікація основних напрямків кримінально-правових засобів попередження злочинності:

- нейтралізація криміногенних факторів – застосування кримінального права в зв'язку із вчиненням злочину з метою усунути причини та умови вчинення подальших злочинів (реституція, компенсація, примирення правопорушника з потерпілим);

- загроза настання негативних наслідків в разі прояву злочинної поведінки у вигляді каральних заходів чи опору з боку потерпілого і третіх осіб та інформування про недопустимість протиправної поведінки (норми-заборони) і бажаність поведінки правомірної (заохочувальні норми);

- нагляд за поведінкою осіб в різних формах: від ізоляції особи до встановлення над нею більш чи менш жорсткого нагляду без ізоляції від суспільства.

В усіх цих механізмах кримінальне покарання, а також інші заходи кримінально-правового характеру не є виключними та мають поєднуватися із заходами економічного, соціального, інформаційного характеру.

Так, в напрямку утримання шляхом загрози негативних наслідків (механізм 2) свою роль може відігравати не лише покарання, але й неформальні соціальні санкції (сором, засудження), а також засоби примусу в рамках кримінального процесу та цивільно-правові і дисциплінарні санкції, які часто також пов'язані із вчиненням злочину.

В напрямку нагляду за поведінкою осіб (механізм 3) відіграють роль не лише кримінально-правові засоби, але й запобіжно-контрольні заходи, передбачені, наприклад, Законами України "Про міліцію", "Про оперативно-розшукову діяльність", "Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі", "Про попередження насильства в сім'ї".

Положення Конституції України (ст. 3) визначають, що пріоритетним напрямком та ціллю реалізації політики держави має бути захист прав та інтересів особи. З цією метою перед кримінальним правом в сфері попередження злочинності мають ставитися не лише завдання, що входять в зміст понять загальної та спеціальної превенції, але й завдання відшкодування завданої злочином шкоди, а в ряді випадків – і примирення правопорушника з потерпілим.

Така криміналізація дозволяє встановлювати та здійснювати формальний соціальний контроль за поведінкою, яка не являє собою посягання на інтереси та права окремих осіб, однак виявляє антисоціальну спрямованість особи чи її оточення та можливість прояву найбільш небезпечних форм злочинної поведінки.

Спеціально-кримінологічне попередження - це сукупність заходів по протидії злочинності, змістом яких є різноманітна робота державних органів, громадських організацій, соціальних груп і громадян, спрямована на усунення причин та умов, що породжують і сприяють злочинності, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки. Спеціально-кримінологічне попередження злочинів складається із трьох напрямів діяльності: кримінологічної профілактики; запобігання злочинам; припинення злочинів.

Кримінологічна профілактика - це сукупність заходів щодо завчасного виявлення та усунення негативних явищ, які виникли чи можуть виникнути і детермінувати злочинність або її окремі види.

Залежно від того, на які явища і процеси спрямовані профілактичні заходи, можна виділити види профілактики, зокрема профілактику випередження, обмеження, усунення та захисту.

Профілактикою випередження охоплюється діяльність тих суб'єктів попередження злочинності, яка спрямована на завчасне попередження виникнення криміногенних явищ і процесів у суспільному житті.

Профілактика випередження заздалегідь інформує про суспільно небезпечні явища, що можуть виникнути в разі здійснення тих чи інших соціально-економічних заходів і безпосередньо або опосередковано детермінувати ті чи інші злочинні прояви, наприклад, своєчасне врегулювання суспільних відносин з метою усунення в такий спосіб причин та умов майбутніх злочинів.

Профілактика обмеження передбачає здійснення таких попереджувальних заходів, що перешкоджають поширенню в країні, регіоні, місті криміногенних явищ, детермінації окремих видів злочинності та формуванню типових рис різних категорій злочинців. Відомо, що багато негативних явищ у сучасному не можуть бути усунені тими заходами, які є у розпорядженні суспільства. Це реальний факт і його необхідно враховувати у попереджувальній діяльності. Єдиний можливий засіб профілактичного впливу на такі явища - обмеження їх криміногенної дії, наприклад, заходи щодо обмеження обігу в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, профілактика поширення пияцтва, алкоголізму і наркоманії; заходи щодо обмеження незаконного обігу вогнепальної зброї, вибухових пристроїв, ядерних речовин та ін.

Профілактика усунення визначає таку діяльність суб'єктів, яка придушує або ліквідує негативні явища та процеси і попереджує нову активізацію їх дій. Негативні явища та процеси, пов'язані зі злочинністю, розрізняються залежно від соціального рівня суспільних відносин: від недоліків, які обумовлені порушеннями функцій державних, господарських органів, організацій, службових осіб і громадян, до криміногенних явищ та процесів, які охоплюють значну частину населення. Очевидно, що і заходи профілактики усунення на різних соціальних рівнях будуть несхожі. Компетентні органи повинні максимально конкретизувати суб'єктам профілактики поле їх діяльності, пам'ятаючи про реальні можливості усунення тих чи інших негативних явищ у

даний час та строки їх усунення. Невдачі у проведенні профілактики злочинів можуть свідчити як про неадекватність використаних засобів, так і про відсутність належних умов у суспільстві. Як свідчить світовий досвід, усунення деяких явищ перетворюється на війну (США - «сухий закон»; Колумбія - війна з наркобізнесом; Афганістан - боротьба з тероризмом), що потребує великих коштів, тривалого часу, жертв.

Профілактика захисту розглядається як сукупність заходів, що здійснюються з метою усунення умов, які сприяють вчиненню злочинів, та (опосередковано) антисуспільних поглядів. Профілактика захисту має за мету створити достатній захист і безпеку матеріальних об'єктів та особи, а також зовнішні перешкоди посяганням на суспільні цінності (застосування найбільш досконалих споруд, пристосувань, введення особливого порядку придбання та реалізації цінностей, речей, запровадження системи захисту особи, житла і власності громадян та ін.).

Самостійним напрямом кримінологічної профілактики є віктимологічна профілактика.

Запобігання злочинам - специфічний напрям спеціально-кримінологічного попередження, що складається із сукупності заходів, спрямованих на окремі групи та конкретних осіб, які виношують злочинні наміри, замислюють вчинення злочинів і позитивно сприймають злочинний спосіб життя, з метою дискредитування злочинної поведінки, відмови від злочинної мотивації та наміру або продовження злочинної діяльності. Запобігання злочинності має місце тоді, коли злочинна поведінка проходить етап від моменту формування злочинного мотиву до початку виконання злочину.

Отже, запобігання злочинності треба розглядати як сукупність видів діяльності, які виконуються державою з метою усунення вірогідності вчинення задуманих злочинів шляхом розроблення і здійснення цілеспрямованих заходів.

Заходи протидії злочинної мотивації доцільно розділити на дві групи: заходи переорієнтації антисуспільної установки і активні контрзаходи.

Заходи переорієнтації антисуспільної настановки включають створення і підтримання на належному рівні: а) спеціальних економічних і соціально-психологічних програм, які розраховані на те, щоб людина у суспільстві отримувала б більш-менш повне задоволення своїх потреб і відмовлялась від злочинних намірів; б) організаційно-правових заходів, які підвищують у людей почуття відповідальності і виробляють у них уявлення про допустимі засоби досягнення своїх потреб; в) кримінологічної поінформованості населення для його більш тісного співробітництва з правоохоронними органами.

Активні контрзаходи - це засновані на оперативній інформації заходи переконання, різних форм примусу, застереження потенційних потерпілих про можливість злочинного посягання і допомоги потенційним злочинцям з метою відвернення злочину або рецидиву злочину, наприклад, розширення мережі приймальників-розподільників, створення будинків нічного перебування громадян, які не мають житла; будинків-інтернатів для осіб похилого віку та

інвалідів, звільнених з місць позбавлення волі, які втратили зв'язки із сім'ями і не мають постійного місця проживання.

Припинення злочинних проявів визначається як сукупність видів діяльності, спрямованих на недопущення завершення розпочатого злочину шляхом розроблення і здійснення спеціальних заходів. Особливість попереджувальної роботи на стадіях готування і замаху на злочин залежить від обсягу виконаної злочинної діяльності, особи винного, характеру злочину тощо.

У зв'язку з цим розрізняють заходи опанування, обережності та активного втручання.

Заходи опанування здійснюються з метою досягнення добровільної відмови особи від продовження злочинної діяльності.

Заходи обережності застосовуються для того, щоб створити умови, які виключають можливість чи перешкоджають продовженню розпочатої злочинної діяльності (посилення патрулювання певними органами, зміна режиму роботи, розроблення системи термінового зв'язку населення з міліцією в містах і селищах міського типу, на автомагістралях; створення спецпідрозділу з боротьби з нелегальною міграцією тощо).

Заходи активного втручання припускають негайну реакцію правоохоронних органів у випадках, коли прогаяння потягне за собою безпосереднє посягання (наприклад, затримання злочинця під час готування до злочину або замах на злочин, створення умов для перетворення розпочатої злочинної діяльності на невдале готування або замах тощо). Наприклад, у ст.25 Комплексної програми профілактики злочинності на 2001-2005 роки зазначено: «Систематично проводити оперативно-розшукові профілактичні заходи на ринках, в аеропортах, на залізничних та автобусних станціях (вокзалах) з метою захисту суб'єктів малого і середнього бізнесу від вимагання, запобігання та викриття фактів корупції і хабарництва».

Індивідуальне попередження злочинів - різновид попередження злочинності щодо конкретної особи. В основі такої діяльності лежать обґрунтоване припущення, прогноз і правова підстава, що та чи інша особа потенційно може вчинити злочин.

Індивідуальне попередження злочину - це попереджувальна діяльність державних і недержавних органів, організацій, їх представників по недопущенню вчинення злочину з боку конкретної особи, від якої з великою імовірністю слід очікувати вчинення злочину. Тобто індивідуальне попередження становить ту частину попереджувальної діяльності, яка здійснюється на стадії, котра передуює виникненню злочинного наміру. Усунення безпеки потенційного злочину - головне завдання індивідуального попередження.

Отже, **об'єктом індивідуального попередження злочину** є: поведінка та спосіб життя осіб з високою імовірністю вчинення злочину; соціальні елементи їх особистості, які відображають антисуспільну спрямованість; соціальне значущі при формуванні і реалізації останньої деякі психофізичні особливості індивідів; несприятливі умови оточуючого таку особу середовища та життєвого

укладу; інші довготривалі діючі обставини, які визначають криміногенну ситуацію і полегшують вчинення злочину.

Для визначення кола осіб, які потребують індивідуального попередження, необхідно мати фактичні, правові та кримінологічні підстави. Фактичні підстави такого попередження – реальна поведінка особи, в якій закладений потенційний злочин. Антисуспільна поведінка є реальним проявом особи, її головною спрямованістю і домінуючим внутрішнім змістом. Правові підстави – це врегульованість індивідуального попередження нормами права. Чинне законодавство містить низку правових підстав індивідуального попередження, але більшість з них має відомчий характер, що, зрозуміло, недостатньо. Під кримінологічними підставами необхідно розуміти наявність певного рівня кількісно-якісних показників криміногенності особи, що дозволяє виділити з маси відповідної категорії осіб саме тих, від кого з високим ступенем імовірності слід очікувати вчинення злочину.

Напрямами індивідуального попередження злочинів є переконання, надання соціальної допомоги, примус.

Заходи переконання - процес логічного обґрунтування особі думки про відмову від криміногенної поведінки, злочинних намірів, антисуспільних установок. На практиці позитивно зарекомендували себе такі заходи, як: індивідуальні і колективні бесіди, обговорення поведінки особи, прослуховування курсу лекцій на правові теми, встановлення над нею індивідуального або колективного шефства, стимулювання участі в громадській діяльності та ін. Криміногенна поведінка особи нерідко свідчить про її життєве неблагополуччя, конфлікти, побутову неналагодженість та про інші труднощі. Особливо це стосується осіб з кримінальним минулим.

Заходи соціальної допомоги - працевлаштування, поліпшення побутових умов, зміна способу життя шляхом підвищення соціального статусу, освіти, отримання престижної спеціальності, лікування, встановлення корисних контактів, вибору життєвих перспектив тощо.

Примус тягне для особи несприятливі наслідки фізичного, матеріального та технічного характеру. На практиці широко використовуються такі заходи примусу на криміногенну поведінку, як профілактичний контроль за місцем проживання або навчання особи з боку правоохоронних органів чи громадськості, адміністративний арешт і адміністративне затримання, штраф, адміністративний нагляд, улаштування у приймальники-розподільники для дорослих і неповнолітніх, припинення бродяжництва і жебрацтва та ін.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

1. Попередження злочинності – це сукупність різноманітних видів діяльності і заходів в державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки.

2. Предметом теорії попередження злочинів є: поняття попереджувальної діяльності; її види, форми, рівні; суб'єкти і об'єкти цієї діяльності; організаційні і правові основи попереджувальної діяльності; тактика і методика

здійснення попереджувальних заходів; особливості попередження окремих видів злочинів.

3. Попередження злочинності включає в себе різноманітні попереджувальні заходи, які ґрунтуються на певних принципах: законність, гуманність, наукова обґрунтованість, демократизм, диференціація, своєчасність, плановість, комплексність тощо.

4. Для належного впорядкування попереджувальних заходів, чіткого визначення рівня і напрямів попереджувальної діяльності суб'єктів, їх компетенції, природи самих заходів тощо виникає необхідність їх класифікації. Існують різні класифікації попереджувальних заходів з урахуванням тих цілей, які перед ними ставляться. Заходи можна класифікувати за: рівнем, масштабом, змістом, суб'єктами, об'єктами та інше.

2. ПРАВОВА ОСНОВА ПО ВИЗНАЧЕННЮ ОБ'ЄКТІВ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

Як відомо, злочинність зумовлюється комплексом негативних явищ і процесів різного походження, котрі і є так званими об'єктами попереджувального впливу. Теорія і практика боротьби зі злочинністю показують, що об'єкт попереджувального впливу – це все те, на що діє система попередження злочинності, і включає: по-перше, уражені недоліками суспільні відносини в системі формування людини; по-друге, соціальні негативні (різні за походженням) традиції, стереотипи поведінки, найбільш поширені негативні звички людей, по-третє, окремих осіб, групи і контингенти осіб, які виявляють ознаки протиправної поведінки; в-четверте, сукупність конкретних негативних явищ, процесів, недоліків у різних сферах життя, які детермінують злочинну поведінку і вчинення конкретного злочину; в-п'яте, окремі негативні особистісні властивості людини, які провокують злочин або сприяють його вчиненню.

Таким чином, об'єкт попереджувального діяння - це окремі або сукупність різних (за генезою, сферою, формами та інтенсивністю прояви) негативних явищ та процесів реальної дійсності матеріального чи духовного характеру, які призводять до виникнення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів.

Для об'єкта характерні такі властивості:

- криміногенність (саме вона виділяє його із сукупності негативних явищ),
- динамічність, що зумовлює постійну мінливість його кількісно-якісних показників;
- потенційність - нею пояснюється те, що окремі явища можуть швидко досягти високого ступеня криміногенності;
- латентність - криміногенність, яка прихована від спостерігача-дослідника.

Головною властивістю будь-якого об'єкта, попереджувального впливу є криміногенність. Поняття «криміногенність» тісно пов'язане із поняттям «криміногенний». Термін походить від латинської мови-злочин і грецької - рід,

походження. Отже, це поняття, яким підкреслюється близька спорідненість, тісний взаємозв'язок явища, процесу, особи із злочинністю. Поняття «криміногенний» вживається у різних сполученнях: криміногенні фактори, криміногенна особа, криміногенне середовище, криміногенна ситуація тощо. Криміногенність - це така кримінологічне значуща властивість об'єкта попередження злочинності, яка показує конкретну взаємозалежність об'єкта і конкретного злочину, злочинності взагалі.

Криміногенність слід розглядати як таку властивість об'єкта, що здатна формувати антисуспільну спрямованість особи, яка знаходиться в безпосередньому з ним контакті, а також провокувати вчинення нею протиправних дій. Ця властивість виявляється через силу впливу об'єкта на злочинність, здатність його наводити причинні зв'язки.

Криміногенність будь-якого об'єкта - величина змінна, тому вона може бути відображена як кількісно-якісна: ступінь криміногенності (тобто вище-нижче); криміногенний набір (більш-менш); криміногенний інтервал (ближче-далі).

Ступінь криміногенності - показник, який визначає міру цієї властивості і більшу чи меншу силу її впливу на злочинну мотивацію. За даними досліджень, алкогольне обтяження як криміногенна властивість особи досить висока серед вбивць і осіб, що заподіяли тяжке тілесне ушкодження на сімейно-побутовому ґрунті. Криміногенний набір - структурний показник криміногенності об'єкта. Криміногенність об'єкта - якість інтегральна, яка утворюється в свою чергу сукупністю і взаємозв'язком, як правило, негативних явищ, котрі сами по собі безпосередньо не пов'язані зі злочинністю. Відомо, наприклад, що початок злочинного шляху підлітків звичайно зумовлюється одночасною чи послідовною дією набору з трьох-п'яти негативних явищ (неблагополуччя в сім'ї, небезпечне оточуюче середовище, рання алкоголізація та ін.). Криміногенний інтервал - міра зростання чи зменшення криміногенності предмета, «відділення» або наближення його до причинної детермінації. Таким чином, чим вище ступінь криміногенності предмета, тим менший його криміногенний інтервал. Тим самим визначається «місто» (ближче-дальше) криміногенного об'єкта в причинному ланцюгу. В кримінологічній літературі відмічається, що найбільша криміногенність характерна для тих об'єктів, наявність яких у системі причин та умов злочинності з більшою імовірністю породжує злочинну детермінацію.

Поняття криміногенного набору порівняльне невеликого поєднання найбільш значущих показників для будь-яких різновидів суб'єктів антисуспільної поведінки покладено в теоретичне обґрунтування прикладних прогностичних методик індивідуальної злочинної поведінки та її попередження.

Криміногенні об'єкти доцільно згрупувати так, щоб вони стали уразливими для тих чи інших — теж згрупованих відповідним чином - методів попереджувального впливу адекватних їм заходів. Тому природною підставою класифікації є характер криміногенних об'єктів, їх природа, генеза, умови існування. За цією підставою розрізняються групи криміногенних об'єктів

соціального, правового і психогенного характеру. Група криміногенних об'єктів соціального характеру знаходиться в діапазоні від негативних явищ на рівні суспільства до криміногенних явищ і властивості конкретної особи (пияцтво, алкоголізм, наркоманія, вікгимний стан тощо). В групу криміногенних об'єктів правового характеру включаються явища, генеза яких лежить у сфері правових недосконалень, грубих помилок, протиправних дій, необгрунтованого, несвоечасного, некомпетентного регулювання суспільних відносин на різних рівнях соціального буття. Група криміногенних об'єктів психогенного характеру охоплює ті психологічні, психіатричні та інші кримінологічне значущі аномальні явища, які дезорганізують суспільне життя, відіграють деструктивну роль у процесі соціалізації і ресоціалізації особи, перешкоджають їй чи обмежують її здатність адекватно оцінювати свої вчинки і діяти на основі такої оцінки.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

1. Об'єкт попереджувального діяння - це окремі або сукупність різних (за генезою, сферою, формами та інтенсивністю прояви) негативних явищ та процесів реальної дійсності матеріального чи духовного характеру, які призводять до виникнення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів.

2. Для об'єкта характерні такі властивості, як криміногенність; динамічність; потенційність; латентність.

3. ПРАВОВА ОСНОВА ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

Суб'єкти попередження злочинності - це державні органи, громадські організації, соціальні групи, службові особи чи громадяни, які спрямовують свою діяльність на розроблення і реалізацію заходів, пов'язаних з випередженням, обмеженням, усуненням криміногенних явищ та процесів, що породжують злочинність, а також недопущення вчинення злочинів на різних злочинних стадіях, у зв'язку з чим мають права, обов'язки і несуть відповідальність.

Під **системою суб'єктів попередження злочинності** слід розуміти сукупність з'єднаних єдиною метою суб'єктів, які здійснюють свої повноваження у взаємозв'язку та по узгодженню в часі і просторі. Систему суб'єктів попередження злочинності складають юридичні і фізичні особи, які внаслідок своїх повноважень, соціального статусу або громадського обов'язку виконують дану роботу. Це законодавчі органи, органи виконавчої і судової влади, органи державного і господарського управління, культурно-виховні, навчальні заклади, адміністрації установ, підприємств, фірм, трудові колективи, громадські організації і товариства, охоронні та приватні розшукові установи, сім'я, громадяни.

Органи, що здійснюють боротьбу зі злочинністю:

1 група – державні органи, побудова системи державних органів, які здійснюють боротьбу зі злочинністю, заснована на принципі розподілу влади:

- **законодавча влада** – займається створенням нормативно-правової бази для боротьби зі злочинністю шляхом прийняття нових законів та

удосконалення існуючих; крім того, представницькі законодавчі органи, як правило, наділяються повноваженнями по контролю за діями виконавчої влади у тому числі, по здійсненню боротьби зі злочинністю;

До державних суб'єктів законодавчої влади належать перш за все 1) Верховна Рада України, 2) її комітети та 3) народні депутати. Відповідно до Конституції України єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент - Верховна Рада України, яка визначає засади внутрішньої, зовнішньої політики, затверджує загально-державні програми економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля, створює законодавчу основу здійснення загальносоціального і соціально-кримінологічного попередження злочинності. Повноваження парламенту України дають йому підстави для розроблення головних напрямів боротьби зі злочинністю, створення для цього достатньої правової бази, істотно впливати на кримінологічну політику держави, а взагалі своєю діяльністю сприяти зниженню кількісно-якісних показників злочинності.

4) Президент України є главою держави, гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Перш за все Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України затверджує комплексні програми попередження злочинності. Метою таких програм є забезпечення активної наступальної протидії злочинності та досягнення уповільнення темпів її зростання на основі чітко визначених пріоритетів, поступового нарощування зусиль держави і громадськості, вдосконалення законодавства, організації, засобів і методів запобігання і розкриття злочинів. Крім того, своїми указами Президент України корегує напрями боротьби зі злочинністю. З 1993 р. при Президентові України діє Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю.

- **виконавча влада** — напряму здійснює функції по боротьбі зі злочинністю; підконтрольні цій гілці влади правоохоронні органи реалізують заходи з попередження злочинності, здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування злочинів; у відання виконавчої влади також перебуває система виконання покарань та здійснення контролю за поведінкою осіб, які звільняються із місць позбавлення волі (адміністративний нагляд, умовно-дострокове звільнення, засудження з випробуванням);

1) Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади (державні адміністрації різних рівнів) здійснюють заходи щодо забезпечення громадського порядку і боротьби зі злочинністю, відповідно до Конституції України контролюють і координують виконання комплексних програм профілактики злочинності, організують їх наукове супроводження і ресурсне забезпечення та інше.

Серед суб'єктів попередження злочинності важливе місце посідають 2) органи місцевого самоврядування, які за своїми повноваженнями здійснюють організаційно-управлінські функції щодо попередження злочинності, організують і координують роботу відповідних суб'єктів системи попередження злочинності, займаються їх ресурсним забезпеченням, контролюють виконання

постанов і рішень вищих органів влади і своїх власних питань попередження злочинів на підвідомчій території.

Одним із напрямів 3) органи прокуратури є участь прокурора у розробленні державними органами влади комплексних планів попередження злочинності, сприяння розвитку діяльності щодо попередження злочинності громадськістю, організація роботи по кримінологічній поінформованості населення та правовій пропаганді, координація.

4) Органи внутрішніх справ, 5) Служба безпеки України, 6) митні органи України, 7) органи охорони державного кордону, 8) державна податкова служба України здійснюють широкомасштабну діяльність щодо спеціально-кримінологічного попередження правопорушень, які загрожують громадській, державній, економічній та іншим видам безпеки України.

Слід відмітити особливу роль у спеціально-кримінологічному попередженні 9) численних державних контрольних органів: державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони, Антимонопольного комітету, Фонду державного майна України та інших органів державного контролю, які здійснюють правозастосовно-охоронні функції. Згідно зі своїми повноваженнями по контролю за виконанням законів у різних сферах народного господарства і природокористування вони здійснюють різноманітні заходи і засоби щодо недопущення вчинення злочинів; усунення і обмеження тих криміногенних факторів, які їх породжують або сприяють їм.

- **судова влада** – здійснює правосуддя по конкретних кримінальних справах (провадженнях): 1) суди всіх рівнів, 2) спеціальні суди, 3) вищий судовий орган – Верховний Суд України.

Основними напрямками попереджувальної роботи судових органів є: а) виявлення і усунення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину; б) виховно-профілактична функція; в) підвищення попереджувальної активності громадян.

4) Міністерство юстиції України є провідним органом у системі центральних органів виконавчої влади в забезпеченні реалізації державної правової політики, правової експертизи проектів нормативних актів, державної реєстрації та систематизації законодавства України, координації нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади та роботи з адаптації законодавства України до законодавства Європейського союзу, захисту прав і свобод людини, розвитку правової інформатизації, формуванні у громадян правового світогляду тощо. Здійснюючи організаційне керівництво і контрольно-ревізійні функції, органи юстиції спрямовують і стимулюють попереджувальну діяльність підлеглих органів (департаменти нотаріату та ліцензування юридичної практики, державної виконавчої служби, у справах громадського стану громадян та ін.).

Окремими функціями по боротьбі зі злочинністю можуть бути наділені інші державні органи, - наприклад, органи прокуратри, що здійснюють боротьбу зі злочинністю в межах нагляду за дотриманням законності та представлення інтересів держави і суспільства в суді, а також органи місцевого

самоврядування (регіональні та місцеві програми, плани профілактики злочинності, наркоманії, ВІЛ-СНІД, ДТП).

У правовій державі невід'ємною складовою частиною системи захисту особи, її конституційних прав і свобод є адвокатура. Органи адвокатури у межах своїх професійних завдань і компетенції здійснюють процесуальну і позапроцесуальну діяльність щодо попередження злочинності.

У попередженні злочинності активну участь беруть органи державного і господарського управління, культурно-виховні навчальні заклади, адміністрації установ, підприємств, фірм, трудові колективи, охоронні та приватні розшукові установи, які, діючи у межах єдиної системи попередження правопорушень, вирішують важливі питання усунення широкого кола криміногенних об'єктів. Вони здійснюють цю функцію на рівні як загального, так і спеціально-кримінологічного попередження.

2 група – недержавні органи, до них відносяться ті органи, що не входять в систему державних:

1 - органи недержавної системи безпеки: приватні охоронні підприємства та служби безпеки організацій, приватні охоронні структури, навчальні та консультативні організації;

2 - громадські організації (добровільні народні дружини, добровільні молодіжні загони по охороні громадського порядку, волонтерські загони та групи, правозахисні організації по наданню безкоштовної правової допомоги ув'язненим, засудженим, жертвам неправомірних дій правоохоронців);

3 - окремі громадяни та їх групи, що здійснюють сприяння правоохоронним органам (ініціативні групи, окремі особи, які самі стали жертвами будь-яких злочинів і намагаються поширювати через комп'ютерні мережі інформацію, фото правопорушників, злочинців – водіїв-порушників, п'яниць, педофілів, або інформацію про негаразди на дорогах – аварійні місця, небезпечні місця в житлових масивах чи будинках);

Сім'я, деякі громадські організації і об'єднання громадян, тобто профспілки, добровільні громадські формування для захисту порядку, ради профілактики, громадські пункти охорони порядку, козацькі куріні, фонди, рухи, релігійні та багато інших організацій громадського контролю також належать до суб'єктів попередження злочинності. Тісний зв'язок спеціалізованих суб'єктів боротьби зі злочинністю з сім'єю, населенням і громадськими організаціями забезпечує ефективність попереджувальної практики.

Громадяни також являються суб'єктами попередження злочинності. Формами соціальної активності громадян у сфері попередження злочинності являються: а) участь у діяльності громадських організацій; б) участь у діяльності трудових колективів; в) неформальну реалізацію громадського обов'язку.

4 - засоби масової інформації, що привертають увагу суспільства до проблем боротьби зі злочинністю, а також здійснюють журналістські розслідування.

Засобам масової інформації надано право на збирання, аналіз і поширення інформації, яка привертає увагу до тих чи інших суспільних криміногенних явищ і процесів, недоліків у діяльності державних і недержавних органів і організацій, а також їх посадових осіб. Закріплений нормативними актами обов'язок правоохоронних органів відповідним чином реагувати на неї, можливість створювати громадську думку - все це робить засоби масової інформації важливим суб'єктом попередження злочинності. Їх попереджувальний потенціал ще не вичерпаний.

За типом попереджувальної діяльності можна виділити таких суб'єктів, які:

- 1) визначають її основні напрями, завдання, форми (політику боротьби зі злочинністю), планують, спрямовують та контролюють її, забезпечують її правове регулювання;
- 2) здійснюють безпосереднє управління і координацію окремими напрямами і учасниками попередження злочинності;
- 3) виявляють та пізнають об'єкт попереджувального впливу та інформують про них інших суб'єктів;
- 4) виконують попереджувальні заходи щодо випередження, обмеження, усунення криміногенних явищ та процесів, захисту соціальних благ і особи;
- 5) реалізують заходи щодо запобігання і припинення злочинів і злочинності.

Класифікуючи суб'єкти, потрібно враховувати: по-перше, всі вони відрізняються один від одного, але функціонують не ізольовано, а у взаємозв'язку, тим більше, що існує їх своєрідна ієрархія; по-друге, кожний суб'єкт наділений певними повноваженнями. Він є носієм конкретних прав і обов'язків.

Множинність суб'єктів попереджувальної діяльності складає систему суб'єктів, що зумовлено різноманітністю об'єктів попереджувального впливу.

Будь-яка діяльність, у тому числі попереджувальна, будується на певних методах і формах її здійснення. Характеризуючи діяльність того чи іншого суб'єкта попередження злочинів, потрібно враховувати, що вона здійснюється по двох основних напрямках: у співвідношенні заходів переконання із заходами примусу стосовно осіб, які порушують норми права і правила поведінки, встановлені суспільством. Тому тут використовують два методи: переконання і примусу. Якщо перший метод є більш гуманним, оскільки спрямований на переконання тієї чи іншої особи про недопущення протиправної поведінки, то другий пов'язаний із застосуванням тих чи інших заходів примусу до осіб, які допускають відхилення у поведінці. Безумовно, названі методи повинні застосовуватися з урахуванням соціальної запущеності особи.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

1. Суб'єкти попередження злочинності - це державні органи, громадські організації, соціальні групи, службові особи чи громадяни, які спрямовують свою діяльність на розроблення і реалізацію заходів, пов'язаних з випередженням, обмеженням, усуненням криміногенних явищ та процесів, що породжують злочинність, а також недопущення вчинення злочинів на різних

злочинних стадіях, у зв'язку з чим мають права, обов'язки і несуть відповідальність.

2. За типом попереджувальної діяльності можна виділити таких суб'єктів, які: 1) визначають її основні напрями, завдання, форми (політику боротьби зі злочинністю), планують, спрямовують та контролюють її, забезпечують її правове регулювання; 2) здійснюють безпосереднє управління і координацію окремими напрямками і учасниками попередження злочинності; 3) виявляють та пізнають об'єкт попереджувального впливу та інформують про них інших суб'єктів; 4) виконують попереджувальні заходи щодо випередження, обмеження, усунення криміногенних явищ та процесів, захисту соціальних благ і особи; 5) реалізують заходи щодо запобігання і припинення злочинів і злочинності.

4. ПОНЯТТЯ І ЗНАЧЕННЯ КООРДИНАЦІЇ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Координація (лат. – узгодження, співпідпорядкування, приведення у відповідність понять, дій, функцій і т.ін.). Координувати – означає узгоджувати.

В юридичній літературі термін «координація» використовується тоді, коли мова іде про взаємоузгоджень спільну діяльність різних органів та організацій, котрі приймають участь у боротьбі зі злочинністю та іншими правопорушеннями.

Значення координації дій правоохоронних та інших органів полягає у тому, що вона дозволяє об'єднати їх зусилля у справі попередження злочинів і на цій основі добиватися більших результатів у більш стислі терміни і з меншими витратами сил. Координація сприяє створенню єдиного фронту боротьби зі злочинами та іншими правопорушеннями, що є необхідною умовою успіху.

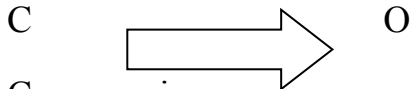
Термін «координація» за своїм змістом близький до терміну «взаємодія», який визначає взаємозв'язок, взаємопідтримку. В юридичній літературі поняття «взаємодія» досить чітко не сформульовано. Однак, дане поняття використовується тоді, коли мова іде про взаємоузгоджень діяльність різних органів та організацій у боротьбі зі злочинністю та іншими правопорушеннями.

В літературі було висловлено думку, що взаємодія – більш широке поняття, ніж координація, і охоплює всі форми зв'язків між суб'єктами боротьби зі злочинністю, що мають загальні цілі та завдання.

Ми вважаємо, що відношення координації та взаємодії не однозначні за своїм змістом. При відносинах взаємодії обидві сторони повинні організовувати данні відносини і тому у кожному конкретному випадку мова іде про роль організатора взаємодії. Така роль може виконуватися то одним, то іншим органом в різних ситуаціях. Відносини взаємодії суб'єктів профілактики правопорушень можна виразити формулою:

При взаємній координації одна із сторін є організатором даних відносин, а інша, хоча і повинна вступати у відносини координації, але

організовувати їх не зобов'язана. Відносини координації можуть бути виражені формулою

С – організатор координації, і в цьому розумінні суб'єкт управління, а О – об'єкт управлінської діяльності.

Так, на наш погляд, відрізняються поняття «координація» та «взаємодія» як види відносин між суб'єктами профілактики злочинів та інших правопорушень. Разом із тим, відносини координації не слід змішувати з відносинами субординації. Останні існують між керівниками та підлеглими і характеризуються розпорядливістю та виконавством, керівництвом та підпорядкуванням. Зміст відносин субординації полягає у тому, що керівник на основі існуючого правового статусу та нормативного акту визначає цілі, завдання, обов'язки підлеглого, а останній повинен чітко виконувати ці приписи. Координатор та інші суб'єкти координації не пов'язані між собою відносинами підлеглості. Відносини координації складаються між різними органами та відомствами одного рівня та спрямовані на досягнення узгодженості їх дій з метою успішного вирішення задач, поставлених перед ними.

На основі викладеного можна зробити висновок про те, що єдність дій суб'єктів профілактики забезпечується, з одного боку, взаємодією самих суб'єктів профілактики, а з іншого – координуючою діяльністю органів та організацій, на які такий обов'язок покладений чинними законодавством.

В літературі і на практиці розрізняють декілька видів координації. Першим та всеохоплюючим видом координації є адміністративно-територіальна координація, посередництвом якої забезпечується узгодженість дій всіх суб'єктів протидії та попередження злочинів, що функціонують на певній території. Даний вид координації складається із трьох рівнів: республіканського, регіонального та місцевого. На кожному рівні функціонує орган, який організовує координацію, і складається з представників взаємодіючих суб'єктів боротьби зі злочинністю. Дана система координації як в теоретичному, так і в практичному розумінні перебуває в стадії розвитку, що обумовлює необхідність розгляду її окремих найбільш важливих аспектів.

Важлива роль у становленні та розвитку в Україні інституту адміністративно-територіальної координації належить Указу Президента України від 18 червня 1993 р. № 218/АЗ «Про Координаційний комітет з питань боротьби зі злочинністю». Через деякий час Указом Президента України від 26 листопада 1993 р. даний орган було перейменовано в Координаційний комітет по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю.

У відповідності з названими Указами на Координаційний комітет було покладено виконання наступних завдань:

- здійснення координації роботи правоохоронних органів та інших державних установ у сфері боротьби зі злочинністю;
- організація контролю за виконанням державними органами законодавства з питань боротьби зі злочинністю;
- об'єднання зусиль державних органів та громадськості для попередження злочинів;
- підготовка пропозицій відносно змін законодавства з питань боротьби зі злочинністю.

Для розв'язання вказаних завдань Координаційний комітет був наділений досить широкими повноваженнями:

- заслуховувати доповіді міністрів, інших керівників з питань боротьби зі злочинністю та приймати по них рішення;
- давати обов'язкові для всіх суб'єктів рекомендації про усунення причин та умов, що сприяли злочинним проявам;
- доручати органам або створеним комісіям проведення перевірок з дотримання різними суб'єктами фінансово-облікової дисципліни;
- передавати матеріали в органи прокуратури для вирішення питання про притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності;
- ставити питання про відповідальність службових осіб за серйозні прорахунки та упущення у боротьбі зі злочинністю;
- безперешкодно відвідувати об'єкти та знайомитися з матеріалами, що стосуються боротьби зі злочинністю;
- формувати робочі групи для розробки пропозицій відносно удосконалення законодавства з питань боротьби зі злочинністю та охорони правопорядку.

До складу Координаційного комітету входили керівники правоохоронних органів, юридичних наукових та навчальних закладів, інших установ. Очолив Комітет Президент України, що, з одного боку, придало Комітету високий авторитет, а з іншого – зробило його органом, який стоїть над усіма відомствами, що приймають участь у боротьбі зі злочинністю. Після цього головами Координаційного комітету стали призначатися інші службові особи, і тим самим було усунуто відзначений момент, що суперечить принципам координації.

Однак Указом Президента України від 15.12.2006 ліквідовано Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України, передано його функції, фінансове та матеріально-технічне забезпечення Раді

національної безпеки і оборони України, з метою належного вирішення питань з національної безпеки і оборони України.

Другим видом координації є координація, в рамках якої забезпечується узгодженість дій органів прокуратури, МВС, СБУ, державної податкової служби та інших правоохоронних органів, що приймають участь у боротьбі зі злочинністю та іншими правопорушеннями. Організують координацію цього виду Генеральний прокурор України, прокурори областей та міст, районів.

Об'єктивна потреба в узгодженості дій правоохоронних органів обумовлена особливою їх роллю у боротьбі зі злочинністю та попередженням правопорушень, наявністю у них загальних цілей та завдань в цій сфері. Генеральний прокурор України своїм наказом № 3 від 14 січня 2002 р. «Про удосконалення координації діяльності правоохоронних органів по боротьбі зі злочинністю» визначив задачі прокурорів, підкреслив при цьому, що прокурорська координація діяльності правоохоронних органів є одним із важливих напрямків в роботі прокуратури.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

В юридичній літературі термін «координація» використовується тоді, коли мова іде про взаємоузгоджень спільну діяльність різних органів та організацій, котрі приймають участь у боротьбі зі злочинністю та іншими правопорушеннями.

Значення координації дій правоохоронних та інших органів полягає у тому, що вона дозволяє об'єднати їх зусилля у справі попередження злочинів і на цій основі добиватися більших результатів у більш стислі терміни і з меншими витратами сил. Координація сприяє створенню єдиного фронту боротьби зі злочинами та іншими правопорушеннями, що є необхідною умовою успіху.

Єдність дій суб'єктів профілактики забезпечується, з одного боку, взаємодією самих суб'єктів профілактики, а з іншого — координуючою діяльністю органів та організацій, на які такий обов'язок покладений чинними законодавством.

5. ПРИНЦИПИ КООРДИНАЦІЇ ДІЙ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Немає потреби доказувати, яке важливе значення мають рішення координаційних нарад для забезпечення єдності дій правоохоронних органів у сфері протидії злочинності. Однак, організуюче значення вони мають лише тоді, коли відповідають вимогам, що до них пред'являються.

Перш за все, рішення, що приймаються, повинні бути спрямовані на досягнення найбільш важливих профілактичних цілей та завдань. Націленість рішень на досягнення другорядних завдань профілактики злочинів призводить до мінімального позитивного результату при значних витратах людських, матеріальних та інших ресурсів. образно кажучи, відбувається «стрелба из пушек по воробьям».

Істотною умовою ефективності рішень, що приймаються координаційними нарадами, є їх конструктивність. На жаль, більшість рішень таких нарад мають поверховий характер, не містять в собі конкретних пропозицій по досягненню профілактичних цілей і завдань, що, відповідно, зводить нанівець їх організаційну роль у сфері протидії злочинності.

Поширеним недоліком є також те, що рішення координаційних нарад часто містять у собі пропозиції, реалізація яких тягне за собою зміщення компетенції правоохоронних органів. Необхідно підкреслити, що в процесі узгодженої діяльності по досягненню загальних цілей та завдань правоохоронні органи діють в межах своєї компетенції, використовують при цьому притаманні їм форми та методи профілактичної роботи.

Привертає увагу і те, що багато рішень нарад сформульовані більш категорично, а інколи, - таким чином, що вони звучать як наказ вищестоящого органу. У зв'язку із цим необхідно підкреслити, що рішення, які приймаються координаційними нарадами, мають рекомендаційний характер, і тут неприпустима повелительна форма. Випадки, коли такі документи формулюються у формі наказу, слід розглядати, як необґрунтовані спроби координаційної наради привласнити собі право керівного органу, який стоїть над органами прокуратури, внутрішніх справ, податкової міліції, суду, що суперечить принципам та задачам координації. Зазначене не означає, що фактичне виконання рішень координаційних нарад у кожному конкретному випадку залежить від точки зору того або іншого правоохоронного органу. Навпаки, спільно прийняті правоохоронними органами рішення є для виконавців такими ж обов'язковими, як і заходи відомчих планів. Невизнання цього на практиці зводить практично на нівець зусилля прокурорів та керівників інших органів по узгодженню дій у сфері боротьби зі злочинністю.

Важливою умовою ефективності рішень координаційних нарад є їх узгодженість з раніше прийнятими рішеннями правоохоронних органів та інших органів (державних та недержавних) у сфері профілактики злочинів. В іншому випадку реалізація їх ускладнюється, і мета може не бути досягнута. Більше того, рішення координаційних нарад, що суперечать раніше прийнятим рішенням з цих питань, які суперечать або ідуть у розріз з раніше прийнятими, практично дезорганізують профілактичну роботу.

Відзначені недоліки в роботі координаційних нарад правоохоронних органів є одночасно і основними напрямками удосконалення координації діяльності правоохоронних органів. Важливу роль в усуненні цих недоліків можуть и повинні відігравати прокурори, які активно виконують свої обов'язки по координації діяльності правоохоронних органів (координація дій слідчих груп по розслідуванню багатоепізодних, серійних, резонансних злочинів). Стосовно організації та проведення координаційних нарад обов'язки прокурора полягають, на наш погляд, у тому, щоб:

- спільно з керівниками інших правоохоронних органів визначити коло питань, що вимагають свого розв'язання на координаційній нараді;

- по узгодженню з керівниками інших органів скликати координаційні наради;
- керує роботою по підготовці питань, що виносяться на обговорення координаційної наради;
- підводить підсумки роботи координаційної наради;
- спільно з керівниками інших правоохоронних органів формулює рішення координаційної наради.

Важливе координаційне навантаження має робота прокурора по контролю за реалізацією рішень координаційних нарад. Ми поділяємо точку зору, що контроль за виконанням тієї частини узгоджених заходів, що виконуються кожним органом самостійно, повинні здійснювати керівники цих органів. Разом із тим, контроль за виконанням прийнятого народом рішення в цілому здійснює прокурор.

Заслугує уваги той факт, що практика, коли початок координаційної наради пов'язаний зі звітуванням керівників правоохоронних органів про хід виконання раніше поставлених завдань. При цьому є можливість висловити зауваження стосовно потреб у коригуванні раніше прийнятих рішень, їх зміні у зв'язку із змінами оперативної обстановки чи криміногенної ситуації, а також вказати на необхідність залучення певних категорій спеціалістів для досягнення остаточної мети прийнятого рішення (при розслідуванні кримінальної справи, по якій необхідно проведення не лише криміналістичних, а й мистецькознавчих, літературних експертиз, - залучення відповідних експертів, філологів, перекладачів). В сукупності з іншою інформацією, яка завжди присутня в прокуратурі у зв'язку із здійсненням нею функції нагляду, прокурор може об'єктивно оцінити стан роботи по виконанню того чи іншого рішення координаційної наради і при необхідності внести корективи в цю роботу.

Єдність дій суб'єктів боротьби зі злочинністю забезпечується, з одного боку, взаємодією між собою самих правоохоронних органів, на які покладено виконання певних завдань; а з іншого – організаційною роботою прокуратури. В рамках координаційної функції прокурор організовує:

- спільні узагальнення практики правоохоронних органів по боротьбі зі злочинністю в цілому та за окремими її напрямками (з організованою, терористичною спрямованістю, зовнішньоекономічною і т.ін.);
- проводить координаційні наради працівників правоохоронних органів;
- організовує контроль за виконанням спільних заходів;
- приймає заходи по узгодженості дій різних правоохоронних органів, залучених до виконання спільних завдань по боротьбі зі злочинністю.

Координуюча роль прокурора не зменшує значення інших правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю, не ставить їх в залежність і під контроль прокуратури.

ВИСНОВКИ З П'ЯТОГО ПИТАННЯ:

Координація здійснюється на основі:

- дотримання законності;
- рівності всіх учасників координації у постановці питань, вселенні пропозицій, розробці рекомендацій та заходів;
- самотійності кожного учасника взаємодії (кожного правоохоронного чи іншого органу) в межах наданих йому законодавством України повноважень при виконанні узгоджених рішень, рекомендацій та заходів;
- відповідальності керівників кожного правоохоронного органу за виконання узгоджених на координаційній нараді заходів.

ВИСНОВКИ ПО ТЕМІ

Підсумовуючи, ми можемо зробити наступні висновки:

1. Попередження злочинності – це сукупність різноманітних видів діяльності і заходів в державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки.

2. Предметом теорії попередження злочинів є: поняття попереджувальної діяльності; її види, форми, рівні; суб'єкти і об'єкти цієї діяльності; організаційні і правові основи попереджувальної діяльності; тактика і методика здійснення попереджувальних заходів; особливості попередження окремих видів злочинів.

3. Попередження злочинності включає в себе різноманітні попереджувальні заходи, які ґрунтуються на певних принципах: законність, гуманність, наукова обґрунтованість, демократизм, диференціація, своєчасність, плановість, комплексність тощо.

4. Для належного впорядкування попереджувальних заходів, чіткого визначення рівня і напрямів попереджувальної діяльності суб'єктів, їх компетенції, природи самих заходів тощо виникає необхідність їх класифікації. Існують різні класифікації попереджувальних заходів з урахуванням тих цілей, які перед ними ставляться. Заходи можна класифікувати за: рівнем, масштабом, змістом, суб'єктами, об'єктами та інше.

5. Об'єкт попереджувального діяння - це окремі або сукупність різних (за генезою, сферою, формами та інтенсивністю прояви) негативних явищ та процесів реальної дійсності матеріального чи духовного характеру, які призводять до виникнення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів. Для об'єкта характерні такі властивості, як криміногенність; динамічність; потенційність; латентність.

6. Суб'єкти попередження злочинності - це державні органи, громадські організації, соціальні групи, службові особи чи громадяни, які спрямовують свою діяльність на розроблення і реалізацію заходів, пов'язаних з випередженням, обмеженням, усуненням криміногенних явищ та процесів, що породжують злочинність, а також недопущення вчинення злочинів на різних

злочинних стадіях, у зв'язку з чим мають права, обов'язки і несуть відповідальність.

7. За типом попереджувальної діяльності можна виділити таких суб'єктів, які: 1) визначають її основні напрями, завдання, форми (політику боротьби зі злочинністю), планують, спрямовують та контролюють її, забезпечують її правове регулювання; 2) здійснюють безпосереднє управління і координацію окремими напрямами і учасниками попередження злочинності; 3) виявляють та пізнають об'єкт попереджувального впливу та інформують про них інших суб'єктів; 4) виконують попереджувальні заходи щодо випередження, обмеження, усунення криміногенних явищ та процесів, захисту соціальних благ і особи; 5) реалізують заходи щодо запобігання і припинення злочинів і злочинності.

Завдання для самостійної роботи:

Відпрацювати питання:

1. Сутність та зміст кримінологічного попередження злочинності.
2. Завдання та види попередження злочинності
3. Поняття, завдання та види кримінологічного попередження злочинів правоохоронними органами та їх взаємодія з іншими недержавними структурами у попередженні злочинів.

ТЕМА № 8. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ПОПЕРЕДЖЕННЯ КОРИСЛИВОЇ ЗЛОЧИННОСТІ (2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

ВСТУП

1. Поняття та структура кримінологічної характеристики злочинів
2. Поняття корисливої злочинності. Кримінологічна класифікація корисливих злочинів
3. Кримінологічна характеристика та попередження загально-корисливої злочинності
4. Кримінологічна характеристика та попередження економічної та корупційної злочинності

ВИСНОВКИ

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Про запобігання корупції. Закон України від 14.10.2014 р. №1700-VII.
2. Голіна В.В., Головкін Б.М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини. Підручник. Х.: Право, 2014 513 с.
3. Денисов С.Ф., Денисова Т.А., Кулик С.Г. Кримінологія. Особлива частина. Навчальний посібник. Запоріжжя: КПУ, 2012. 705 с.

4. Мельник М.І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії: Монографія. К.: Атіка, 2001. 304 с.
5. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика). Навч. Посіб. Х.: Нац. Юрид. Акад. України, 2011. 120с.
6. Голіна В.В. Кримінологія. Загальна та Особлива частина. Підручник: Право, 2009. 288с.
7. Джужа О.М. Кримінологія: Навчальний посібник; За заг. ред. докт. Юрид. Наук, проф. О.М. Джужи. К.: Атіка, 2009. 312с.
8. Закалюк А.П. Курс сучасної кримінології: теорія і практика у 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2007. 424с.
9. Кальман О.Г. Проблеми протидії злочинності. Підруч.; за ред. проф. О.Г. Кальмана Харків: Вид-во ТОВ фірма „Новасофт“, 2010. 352 с.
10. Михайлов О.Є. Кримінологія. Навчальний посібник К.: Знання, 2012. 565с.
11. Науково - практичний коментар до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» К.: Ваіте, 2015. 816 с.
12. Титаренко О.О. Виявлення та основні заходи попередження економічних злочинів у вугільній промисловості (за даними по Дніпропетровській області). Науковий вісник Юридичної академії МВС України. –2002. № 1. С.168-176.
13. Ущатовський В. Тіньова економіка як джерело живлення організованої злочинності. Право України. 2001. № 4. С.48.
14. Хорошун О.В. Кримінально-правові заходи протидії економічній злочинності. Захист прав і свобод людини і громадянина в Україні. Бровари. 2010. С.73-75.
15. Практика Європейського суду з прав людини у справах фізичних та юридичних осіб проти України // <https://www.echr.com.ua/rishennia-espl/>

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Розкрити поняття кримінологічної характеристики злочинів та користі. З'ясувати стан, причини та умови, особливості запобігання корисливій злочинності в цілому та окремих її видів.

ВСТУП

Цією темою ми починаємо вивчення з вами особливої частини курсу “Кримінологія”. Чому саме з корисливій злочинності? Це пов'язано з тим, що кожного року у структурі злочинності переважають злочини тільки корисливій спрямованості і становлять 70% від всіх зареєстрованих злочинів протягом певного періоду. Як свідчить практика, найбільшу шкоду (як правило матеріальна) завдає як державі в цілому так і окремим фізичним та юридичним особам саме корислива злочинність. За деякими підрахунками “ціна” корисливій злочинності сягає сотні мільйонів гривень. Більш того корислива

злочинність є основною складовою “тіньової економіки”, що становить загрозу економічній безпеці України.

Саме тому вивченню корисливій злочинності в кримінології приділяється багато уваги, а саме вивченню причинного комплексу, особі корисливого злочинця та потерпілому від цієї злочинності та розробці ефективних заходів впливу на неї з боку не тільки правоохоронних органів а суспільства в цілому.

1. ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ

Цією темою ми розпочинаємо вивчення Особливої частини курсу “Кримінології”. В цій частині дається кримінологічна характеристика окремим групам злочинів та вивчаються заходи попередження.

В свою чергу кримінологічна характеристика – це сукупність даних (достатньої інформації) про окремі види злочинів або конкретні особливо небезпечні діяння, які використовуються для їх попередження.

Схема 1.

Попередження злочинів = кримінальна характеристика + розробка та реалізація профілактичних заходів.

Зміст кримінологічної характеристики складається з виявлення всіх ознак, які становлять у своїй сукупності її структуру.

ГРУПИ ОЗНАК:

1.Кримінологічно значимі (важливі) ознаки злочину (причини злочину, об’єкт та механізм злочину; злочинець, мотиви та мета; віктимологічні фактори).

2.Дані, що розкривають кримінологічну ситуацію (типи таких ситуацій, скоєння злочинів). Середина, де проявляється злочин, соціально-економічні умови, час та географія.

3.Ознаки, що визначають специфіку діяльності у попередженні злочинності (вибір об’єктів та суб’єктів попередження злочинів; методи та засоби профілактики; джерела інформації про елементи кримінологічної характеристики).

Схема 1. Структура кримінологічної характеристики злочинів

Елементи кримінологічної

властивості
особи
злочинця

властивості
особи
потерпілого

статистика
злочинів

соціальні умови
злочину:
- соціальні;
- економічні;
- політичні.

мотиви, мета
злочинів

- причини злочинів;
- механізм злочинів;
- наслідки злочинів;
- обставини, що впливають на злочин

Дати кримінологічну характеристику – це означає дати відповідь на наступні питання:

- 1) Про які злочини саме іде мова?
- 2) Скільки їх?
- 3) Де і коли вони були скоєні?
- 4) Особа злочинців.
- 5) Мотиви.
- 6) Які засоби використовувались?

Як вже відмічалось раніше, злочини, що скоюються та виявляються на території України – в більшості мають корисливу спрямованість. Користь - найбільш розповсюджений мотив правопорушень та злочинів.

У зв'язку з цим необхідно правильно визначити зміст корисливого мотиву.

Висновок з першого питання.

В першому питанні ми з'ясували, що слід розуміти під “кримінологічною характеристикою” та розібрали її структуру.

2. ПОНЯТТЯ КОРИСЛИВОЇ ЗЛОЧИННОСТІ. КРИМІНОЛОГІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ КОРИСЛИВИХ ЗЛОЧИНІВ

Питома вага корисливої злочинності у всій масі злочинів становить 70%.

Найбільш велика кількість озброєних злочинів вчинених злочинцями відмічалася на території Одеської, Донецької, Дніпропетровської, Харківської областей.

По цим напрямкам збільшилась злочинність у Іфано-Франківській, Волинській, Тернопільській та Запорізькій областях.

Корислива злочинність – сукупність вчинених на певній території за певний період часу злочинів з метою безоплатного задоволення майнових потреб.

Не зважаючи на розповсюдженість корисливої мотивації, наукове визначення “корисливого мотиву” не розроблено.

1. Т.з.: більшість авторів-спеціалістів в галузі кримінального права визначають “корисливий мотив” як прагнення отримати вигіду матеріального характеру.

2. Т.з. В.Н. Кудрявцева: корисливий мотив – це прагнення задовольнити потреби в матеріальних благах.

3. Т.з.: службова користь – коли особа скоює крадіжку чи зловживання на підприємстві для того, щоб допомогти окремим структурним ланкам підприємства.

Корисливі мотиви виникають з індивідуальної потреби.

Т.з.: що стосується групових потреб, то вони становляться корисливими тоді, коли матеріальна вигода малої соціальної групи означає пряму особисту вигоду окремого його члена (Пр.: передача майна члену сім'ї).

ПОТРЕБИ, ЯКІ МОЖУТЬ ПОРОДИТИ КОРИСЛИВИЙ МОТИВ:

1. органічні (в одязі, їжі, безпеці);
2. родові (сексуальні, турбота про сім'ю);
3. пізнавальні та трудові;
4. соціогенні (потреба в волі, самовираженні, владі).

Не завжди предмет злочину співпадає з предметом потреб людини.

За Кримінальним кодексом України “корисливий мотив” полягає в прагненні винного протиправно обернути чуже чи нечійне майно на свою чи іншої особи користь або отримати майнову вигоду без обернення чужого майна на свою користь.

В кримінології (А.Ф.Зелинський) “користь” – це бажання задовольнити індивідуальну життєву потребу шляхом протиправного, передбаченого кримінальним кодексом, заволодіння чужим майном або неналежним винному майновими правами або шляхом звільнення від майнових обов’язків та скорочення витрат.

В залежності від того, як люди задовольняють свої життєві потреби (завідомо протиправним шляхом) всі корисливі злочини можливо поділити на наступні групи:

1. Ненасильницькі, таємні злочини (Пр.: “Крадіжка” ст.185 КК, 190 КК “Шахрайство”);
2. Насильницькі корисливі злочини (Пр.: 186 КК України, 187 КК України);
3. Навмисні службові злочини, які скоєні з корисливих мотивів (Пр.: ст. 191 КК України, ст.368 КК “Отримання хабара”);
4. Злочини в сфері господарської діяльності (Пр.: ст.201 КК “Контрабанда”, ст.209 КК “Легалізація грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом”);
5. Деякі злочини, які посягають на громадську безпеку, національну безпеку, пов’язані з незаконним обігом наркотичних засобів і зброї.

Слід відмітити, що всі корисливі злочини, крім службових розкрадань та інших економічних злочинів, можуть перерости в професію. І по цьому фактору виділяється професійна злочинність. В більшості корисливі злочини вчинюються членами організованої злочинної групи (виділяють організовану злочинність).

Корислива злочинність включає в себе загально-корисливу злочинність, економічну злочинність та корупційну злочинність

Висновок з другого питання.

В другому питанні ми розглянули стан корисливої злочинності та класифікацію корисливих злочинів і тепер перейдемо до розгляду наступного питання.

3. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ ЗАГАЛЬНО-КОРИСЛИВОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

До загально-корисливої злочинності можна віднести наступні злочини: крадіжки, грабежі, розбої, вимагання, шахрайство, умисне вбивство з корисливих мотивів та на замовлення, бандитизм.

Найбільше крадіжок здійснюється за такими видами:

- 1 місто – квартирні крадіжки;
- 2 місто – авто -, мототранспорту;
- 3 місце – кишенькові крадіжки – високо латентні.

Щорічно збільшується кількість викрадень вогнепальної зброї з військових частин, складів і їх сховищ.

Квартирні крадіжки скоюються більшою мірою у містах. Використовується слабкість дверних і віконних оправлень, примітивні стандартні замки. Більшість крадіжок скоюється у період з 10 до 16 годин. Більше половини – у літні місяці. У будні дні більшість скоюється крадіжок з квартир, у вихідні – з державних і колективних підприємств.

З кожним роком збільшується кількість крадіжок на залізничному транспорті (зламуються контейнери і товарні вагони як під час стоянки, так і під час проходження).

Особа корисливого злочинця

Серед засуджених переважають чоловіки, жінки становлять 13%. Більш третини злодіїв – неповнолітні (18-20 р. – 27%; 25-29 р. – 14%).

Більше 40% - раніш засуджені, 2/3 з них – за корисні злочини і т.д.

Більшість крадіжок з будинків вчиняють постійні мешканці міста.

Причини та умови скоєння крадіжок

1. Висока щільність населення.
2. Інтенсивні міграційні процеси в великих містах.
3. Можливість швидко зникнути з місця події.
4. Ізольованість місцевих мешканців.
5. Наявність спальних мікрорайонів.
6. Неоснащеність охороною сигналізацією будинків.

Що стосується шахрайства, то слід зазначити наступне:

Шахрайство можна поділити на *дві категорії: професійне і побутове*. 40% серед засуджених за цей злочин становлять жінки (близько 80% віком після 30 років). Цей вид злочинної діяльності притаманний для грального обману, 15% кримінальних проваджень пов'язані з квартирними аферами.

Шахрайство здійснюється у *двох формах*:

обман – повідомлення неправдивих відомостей, свідоме приховування обставин, повідомлення про яке було обов'язковим;

зловживання довірою – протиправне використання винним відносин довіри, що склалися між винним та потерпілим для заподіяння шкоди майну останнього.

ОБСТАВИНИ, ЩО СПРИЯЮТЬ ЛАТЕНТНОСТІ ШАХРАЙСТВА.

а) небажання громадян звертатися до правоохоронних органів з заявою про вчинення відносно них шахрайства;

б) недооцінка правоохоронними органами суспільної небезпеки цього посягання;

в) недоліки статистичного обліку шахрайства.

Кримінологічна характеристика особи шахрая

1. Зовнішньо – це комунікабельні люди, спроможні швидко привертати до себе увагу інших людей, зацікавити їх увійти в довіру, зробити приємне враження надійної або потрібної людини;

2. Мають достатньо виражені інтелектуальні і вольові риси характеру, багато з них стають на шлях професійної злочинної діяльності, перетворюючи її в стиль життя і спосіб одержання основного джерела існування.

РОЗПОВСЮДЖЕННІ ВИДИ СУЧАСНОГО ШАХРАЙСТВА:

1. по наданню різного роду послуг (у працевлаштуванні, по придбанню продуктів харчування, реалізації різноманітних речей);

2. при обміні валюти з використанням “ляльки”;

3. у вигляді одержання грошей, речей, золотих виробів іншого майна в тимчасове користування;

4. у вигляді сприяння в дачі неправомірної вигоди;

5. пов’язана з нерухомістю громадян (незаконний продаж приватизованого житла, здавання в найм житла без відома його власника);

6. у вигляді привласнення влади або звання службової особи;

7. у вигляді фальсифікації (у першу чергу золотих виробів, продуктів харчування, алкогольних напоїв);

8. у вигляді обману покупців;

9. з використанням дефектів планування і забудови житла;

10. фіктивна підприємницька діяльність;

11. гральне шахрайство.

Типологія шахраїв

1. випадкові;

2. побутові;

3. професійні.

Фактори вчинення шахрайства

1. недоліки сімейного і шкільного виховання;

2. вплив близького антисоціального оточення;

3. неупорядкованість деяких суспільних відносин;

4. зниження ролі громадськості в боротьбі зі злочинністю;

5. віктимна поведінка потерпілих;

6. недоліки і прорахунки в роботі ВТУ;

7. наявність кримінальних традицій і звичаїв.

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ЗАПОБІГАННЯ КРАДІЖКАМ ТА ШАХРАЙСТВУ:

1. виявляти та проводити профілактичну роботу з особами, які схильні до скоєння цих злочинів;
2. роз'яснювальна робота серед населення;
3. технічні засоби попередження – встановлення сигналізації, домофон, металеві двері;
4. посилення контролю за наданням ліцензій на створення страхових та кредитно-банківських установ;
5. проведення спец операцій “Місто” та “Мігрант”;
6. вдосконалення системи взаємодії різних підрозділів правоохоронних органів;
7. посилення глибокого аналізу оперативної обстановки;
8. віктиміологічна профілактика.

Таким чином ми з'ясували основні фактори, що впливають на розповсюдження крадіжок та шахрайства, та напрямки запобігання.

ГРАБЕЖІ, РОЗБІЙНІ НАПАДИ, ВИМАГАННЯ

Що стосується грабежів, розбійних нападів, вимагання, то вивчення засуджених за ці злочини призвели до наступних способів їх скоєння: до 30% - застосування психічного насильства, до 40% - нанесення побоїв, до 8% - використання безпорадного стану потерпілого.

ОСОБА ЗЛОЧИНЦІВ

Для цих злочинів притаманною рисою є молодий вік злочинців:

неповнолітні – 25%, з 18 до 25 – 32%, з 26-35 – 35%, більше 35 років – 8%, 6% серед засуджених становлять жінки. Злочинцям притаманні наступні риси: жорстокість, спрямованість до заподіяння насильства, більшій частині притаманна ситуативно-корислива мотивація, пов'язана з пияцтвом, велика доля рецидивістів, 36% - грабіжники, 44% - особи, які вчинили розбійні напади.

В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД РОДУ ДІЯЛЬНОСТІ ЗЛОЧИНЦІВ ПОДІЛЯЮТЬ:

- робітники – 28%
- особи, що навчаються – 11,4%
- службовці – 2,8%
- непрацюючих – 40%

53% всіх розбійних нападів вчиняються у великих містах, 30% розбійних нападів з проникненням у житло скоюються в осінній період, 28% - у весінній період, 27% у зимовий період, як правило, з 18.00 до 23.00 годин. 76% розбійних нападів вчиняються у групі. Кожного 4 потерпілого при розбійному нападі з проникненням у житло було вбито.

Потерпілі від цих нападів: чоловіки та жінки похилого віку, бізнесмени, водії транспортних засобів, правоохоронці.

ЗА МІСЦЕМ СКОЄННЯ ЗЛОЧИНІВ ВИДІЛЯЮТЬ ТРИ РІЗНОВИДИ ГРАБЕЖІВ ТА РОЗБІЙНИХ НАПАДІВ:

1. вуличні, як правило, нічні;
2. напад бандитських груп на туристичні автобуси, вантажівки;
3. напади з проникненням у приміщення будь-якої організації.

ДЕЯКІ КРИМІНОЛОГІЧНІ ПРИЧИНИ ТА УМОВИ ВЧИНЕННЯ ЦИХ ЗЛОЧИНІВ:

1. відсутність повного аналізу оперативної обстановки;
2. нераціональна розстановка сил та засобів підрозділами Національної поліції;
3. не налагодження взаємодія одних підрозділів Національної поліції з іншими підрозділами;
4. не своєчасний виїзд на місце події.

ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ЗАГАЛЬНО-КОРИСЛИВОЇ ЗЛОЧИННОСТІ:

1. Розвиток виробництва з використанням новітніх технологій;
2. Створення нових робочих місць;
3. Зміцнення демократії на всіх ланках влади;
4. Підтримка малозабезпечених, зниження безробіття та міграційних процесів тощо.

СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ЗАГАЛЬНО-КОРИСЛИВОЇ ЗЛОЧИННОСТІ:

1. Правова освіта населення з метою зменшення процесів віктимізації громадян;
2. Проведення цільових рейдів правоохоронними органами;
3. Раціональна дислокація патрульної поліції та громадських формувань;
4. адміністративно вплив на осіб, які займаються бродяжництвом, пияцтвом;
5. Індивідуальна робота з особами, які схильні до вчинення корисливих злочинів;
6. Розробка новітніх методик своєчасного виявлення та розкриття корисливих злочинів тощо.

Висновок з третього питання.

В третьому питанні ми розглянули структуру загально-корисливої злочинності її детермінанти та основні напрямки запобігання. Далі перейдемо до розгляду останнього питання, яке стосується вивченню корупційній та економічній злочинності.

4. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ТА КОРУПЦІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Незважаючи на свою досить коротку історію ця злочинність становить одну з найбільших загроз національній безпеці, завдаючи величезної матеріальної та моральної шкоди суспільству. Аналіз економічної злочинності передбачає вивчення закономірностей розвитку самої економіки та процесів управління нею.

Економічні злочини нині включають широке коло різних за своїми кримінально-правовими ознаками діянь, боротьба з якими вимагає адекватного державного підходу, ресурсного забезпечення та вдосконалення чинного законодавства, яке не відповідає реаліям сьогодення. Внаслідок цього інтереси держави вступають у протиріччя з інтересами суб'єктів господарювання. Це змушує їх приховувати прибутки, не сплачувати податки, окремі операції здійснювати в тіньовому секторі. Держава, зі свого боку, з метою дотримання задекларованого правопорядку, вимушена переходити на адміністративні методи управління економікою, застосовувати жорсткі фіскальні заходи, посилювати кримінальне переслідування за "тіньову" економічну діяльність. Але такими методиками навряд чи можливо запобігти зростанню економічної злочинності, в тому числі її організованих форм, які весь час видозмінюються.

Наймасштабніші кримінологічні дослідження економічної злочинності здійснили такі зарубіжні вчені, як **Ньюмен** (1958); **Маннхейм** (1965), **Єдельхертц** (1970), **Клиnard** (1979), **Г. Кайзер** (1980), **Тидеман** (1984), **М. Шнайдер** (1987) та інші. Засновник теорії економічної злочинності — американський кримінолог **Е. Сатерленд** — у 1939 році ввів поняття "білокомірцева" злочинність, що мало на увазі незаконну діяльність корпорацій, передусім, їх менеджерів.

У вітчизняній кримінологічній літературі питання про економічну злочинність було поставлене на початку 70-х років. Тоді почали застосовуватися такі терміни, як "злочини у сфері економіки", "економічні злочини", "економічний саботаж", "безгосподарність", "марнотратство", "корупція", "відмивання "брудних" грошей" тощо. На жаль, серйозних досліджень економічної злочинності в той період не проводилося.

Поняття "економічні злочини" і "злочини в сфері економіки" найчастіше розглядаються як тотожні. Так, **О. М. Яковлев** зазначає, що "економічні злочини" (розкрадання, крадіжки, хабарництво, приписки тощо) — це злочини корисливі, майнові і, разом з тим, це злочини у сфері економіки.

Економічна злочинність визначається ним як сукупність корисливих зазіхань на власність, порядок управління народним господарством, що вчинюються особами, які займають певні соціальні позиції в структурі економіки та виконують повноваження, пов'язані з цими позиціями. Поняття економічної злочинності є не лише кримінально-правовим, але й кримінологічним.

Західні кримінологи вказують не тільки на матеріальну шкоду але і на велику моральну шкоду від економічної злочинності, що руйнує існуючу систему соціальних цінностей, віру в справедливість державних інституцій та підприємницьких структур.

Виходячи з вищесказаного, можна констатувати, що економічна злочинність:

- охоплює різні зловживання суб'єктів господарювання, що посягають на порядок управління економікою;
- реалізується у процесі професійної діяльності суб'єктів господарювання;
- спричиняє істотну матеріальну, фізичну і моральну шкоду суспільству та окремим громадянам;
- складається із множинності епізодів злочинів;
- вчиняється як фізичними, так і юридичними особами;
- створює складність персональної ідентифікації як злочинця, так і жертв економічних злочинів.

Слід також зазначити, що економічна злочинність характеризується високою латентністю.

Підсумовуючи вищевикладене, можна дати розширене тлумачення економічної злочинності.

Економічна злочинність — це явище, що:

- властиве будь-якій державі та виникає в результаті високо-інтелектуальної злочинної діяльності осіб з метою незаконного спрямування частини економічних ресурсів на свою користь. У країнах з низьким рівнем ринкових відносин їй додатково сприяє невідповідність законодавчої бази економічним реаліям;
- виникає у сфері управління державним чи приватним майном і пов'язана з використанням службового становища з корисливими намірами;
- стримує розвиток ринкових відносин, вільної конкуренції, а у кінцевому підсумку — підриває основи економічної безпеки держави;
- стимулює "тіньовий" капітал, корупцію та організовану злочинність;
- викликає соціальну нестабільність, зневіру законослухняних громадян у спроможність держави захистити їх інтереси.

Кримінологічна класифікація економічних злочинів

Спрощена схема економічних злочинів була представлена такими складами: монопольні злочини; шахрайство (підкуп, зловживання довірою, обман покупців); цифрові шахрайства; фіктивні організації; фальсифікації бухгалтерських документів; порушення ергономічних вимог і стандартів; навмисна неточність в описі товарів; нечесна конкуренція; фінансові порушення і ухилення від сплати податків; митні порушення; біржові та банківські порушення; порушення, що завдають шкоду навколишньому середовищу; "відмивання" грошей і власності, нажитих злочинним шляхом.

Німецький вчений **М. Шнайдер** називає три сектори економіки, що є об'єктами економічних зазіхань: 1) злочини, що посягають на банківський і кредитний сектори; 2) злочини, що посягають на сектори будівництва і нерухомого майна; 3) злочини, що посягають на сектори транспорту і подорожей.

Заслугує уваги і така класифікація економічних злочинів:

— злочини, пов'язані зі зловживаннями капіталовкладеннями та нанесенням збитків компаньйонам, акціонерам, інвесторам (незаконні операції з бухгалтерськими документами, акціями, інвестиціями);

— злочини, які проявляються у зловживаннях з депозитним капіталом і наносять збитки кредиторам, гарантам (фіктивне банкрутство, шахрайство у галузі страхування, маніпуляції із субсидіями);

— злочини, пов'язані з порушенням правил вільної конкуренції (промислове шпигунство, штучне завищення або заниження цін, змова про фіксування цін, фіктивна реклама);

— злочини, що порушують права споживачів (випуск недоброякісної продукції, шахрайства, що спричиняє збитки споживачам);

— злочини проти довкілля (забруднення водойм, атмосфери, порушення правил будівництва тощо);

— злочини, що посягають на фінансову систему держави (шахрайство з фінансовими ресурсами, ухилення від сплати податків, порушення правил торгівлі тощо);

— злочини, пов'язані зі зловживаннями у галузі соціального страхування і пенсійного забезпечення;

— злочини, пов'язані з навмисним порушенням правил техніки безпеки, що заподіює матеріальну і фізичну шкоду працівникам;

— комерційні хабарі;

— комп'ютерні злочини.

На думку **О. Литвака**, залежно від суб'єктів та засобів вчинені всі економічні злочини слід розподілити на три групи: 1) викрадення майна, незалежно від форми власності, шляхом привласнення, розтрата, зловживання службовим становищем, а також крадіжки з використанням легального доступу до вкраденого; 2) корисливі злочини, що вчиняються шляхом зловживання посадовим становищем без ознак розкрадання (ухилення від сплати податків, шахрайство з фінансовими ресурсами тощо); 3) корисливі злочини в сфері торгівлі, послуг та інших сферах приватного бізнесу без використання посадового становища і без ознак розкрадання (фальшивомонетництво, контрабанда тощо).

Кримінологічна характеристика осіб, що вчиняють економічні злочини

Вивчення особи економічних злочинців дає можливість виявити певні закономірності їх поведінки. Для характеристики осіб, що вчинили економічні злочини, велике значення мають дані про структуру їх особи, яка включає в себе соціально-демографічні і кримінально-правові ознаки, соціальні ролі та позиції, моральні властивості, психологічні особливості.

Економічних злочинців можна класифікувати залежно від сфер, у яких вони скоюють злочини.

Типовим економічним злочином в сільському господарстві є розкрадання врожаю. Понад 60 % таких розкрадань припадає на працівників сільського господарства й осіб, зайнятих збиранням, перевезенням та складуванням врожаю. Серед них становлять: водії автомобілів — 25 %, посадові особи — 10 %, трактористи — 8,7 %, комбайнери — 5,8 %, робітники токів — 4,5 %.

Якщо ж характеризувати особу розкрадачів загалом, то не можна не відзначити приблизно рівне співвідношення чоловіків та жінок — відповідно 60 : 40 %, тоді як їх пропорція у злочинності в цілому становить в середньому 8 : 2. Це пояснюється тим, що жінки частіше чоловіків обіймають посади, пов'язані з виконанням облікових функцій, обслуговуванням товарно-матеріальних цінностей у сфері торгівлі та надання побутових послуг. Проте серед керівних працівників, які в організованих розкраданнях досягають 1/3 всіх засуджених, навпаки, домінують особи чоловічої статі. Ще вищий відсоток чоловіків серед осіб, засуджених за хабарництво (70 %).

За даними кримінологічних досліджень, кожен двоє із трьох засуджених за економічні злочини мають середню та вищу освіту. Кожне п'яте розкрадання, вчинене з використанням посадового (службового) становища, є груповим.

Останнім часом простежується стійка тенденція до зростання організованої економічної злочинності, що являє собою новий якісний рівень групової професійної злочинності. Організовані злочинні угруповання в сфері економіки характеризуються високим ступенем згуртованості кримінальних осіб у межах регіону, країни з розподілом на ієрархічні рівні, з виділенням лідерів, які не беруть участі у конкретних злочинах, а здійснюють організаторські, управлінські, ідеологічні функції, тісно пов'язані з корупцією. Вони втягують у економічну злочинність державних чиновників, у тому числі працівників правоохоронних органів, для прикриття їх злочинної діяльності та усунення конкурентів по бізнесу. Відбувається зрощування економічних злочинців із представниками загально-кримінальної злочинності, з одного боку, тіньової економіки — з другого.

Детермінанти економічної злочинності

На економічну злочинність впливають не лише економічні, але й інші види суспільних відносин — політичні, правові, культурні, психологічні. Скажімо, протистояння між гілками влади в Україні не лише знищує саму можливість єдиної державної політики щодо реформування економіки, але й створює певний вакуум влади, розподіл економіко-політичного простору на окремі шматки, якими намагаються скористатися олігархічні кланові угруповання всупереч загальнодержавним інтересам. Феноменом української дійсності є антиринкова психологія населення, його ментальність, не сприйняття ним ділового успіху особи, бажання бачити за цим лише кримінальне підґрунтя.

Виходячи зі сказаного, окреслимо основні детермінанти економічної злочинності в Україні на сучасному етапі з урахуванням її довгострокових, середньострокових і короткострокових чинників.

Довгострокові фактори:

— недосконалість господарського механізму щодо використання різних форм власності, виштовхування приватної власності за межі офіційної системи господарювання;

— відсутність цивілізованих ринкових відносин, добросовісної конкуренції, наявності численних диспропорцій (цінових, галузевих тощо);

— інформаційний вакуум щодо більшості соціально-економічних процесів, управлінських рішень та контролю за їх виконанням;

— відсутність в народі демократичних традицій (як економічних, т/к і політичних), низька правова культура, що призводить до невиконання своїх обов'язків перед державою у вигляді повноти сплати податків;

— протиріччя між командно-адміністративною системою господарювання, від якої Україна відійшла, і ринковою економікою, до якої вона ще не дійшла.

Середньострокові фактори:

— надмірна монополізація економіки (навіть порівняно з іншими республіками колишнього СРСР), наявність могутнього, але анти-ринкового військово-промислового комплексу;

— сировинна спеціалізація виробництва і експорту, що продукує відсталість і антиринкове спрямування економіки, проведення Україною демпінгової політики на світовому ринку;

— надмірне адміністративне втручання в економіку, обмеження ділової ініціативи і націленості на ефективність виробництва, великі витрати на утримання управлінського апарату, надання численних пільг окремим юридичним і фізичним особам;

— високий рівень корупції в системі органів державної влади і управління та тінізації економіки.

Короткострокові фактори:

— відсутність морально-психологічної єдності суспільства, узгодженості дій щодо основних напрямів реформування політичної та економічної систем;

— надлишковий податковий тиск на суб'єктів господарювання, який заганає їх у тінь;

— відставання правового забезпечення протидії економічній злочинності від швидкості її зростання та необхідності посилення боротьби з нею;

— нерозвиненість ринкової інфраструктури української економіки, її нездатність забезпечити нормальний рух інвестицій, капіталів, товарів, робочої сили, неефективність державного контролю у цій сфері;

— низька платоспроможність більшості громадян, пауперизація широких верств населення, що ставить їх за межу бідності;

— правова незахищеність суб'єктів господарювання від зловживань, утисків та вимагань з боку чиновників державного апарату на всіх його рівнях.

Основні напрямки запобігання злочинам у сфері економіки є:

1) виявлення й усунення (нейтралізація) криміногенних факторів, що обумовлюють ці злочини (загальна профілактика);

2) виявлення та недопущення злочинів, вчинення яких готується (спеціальна профілактика);

3) встановлення осіб, від яких з високим ступенем вірогідності можна очікувати вчинення злочинів, та вжиття до них заходів виховного характеру (індивідуальна профілактика).

Не менш важливою перешкодою економічній злочинності є заходи, спрямовані на ліквідацію кризи неплатежів і нецільового використання бюджетних коштів, зокрема:

— проведення із залученням практичних працівників відповідних міністерств і відомств комплексних перевірок законності здійснення товарно-грошових операцій суб'єктами підприємницької діяльності, що створені при державних підприємствах, виявлення фактів одержання прихованих доходів шляхом вилучення з обігу різниці між собівартістю та роздрібними цінами на товари і послуги;

— погашення заборгованості з виплати заробітної плати, для чого запровадити механізм матеріальної відповідальності підприємств—боржників перед своїми працівниками;

— забезпечення жорсткого контролю за проходженням бюджетних коштів аж до безпосереднього їх одержувача, спрямованих на адресну державну підтримку, а також погашення заборгованості по заробітній платі.

На нинішньому етапі першочерговим завданням в боротьбі з економічною злочинністю є вихід з тотальної кризи, що охопила Україну в 90-х роках минулого століття, а стратегічним — перехід до соціально орієнтованої ринкової економіки, її демонополізація, створення умов для добросовісної конкуренції.

Поняття корупції та корупційних злочинів

Корупційна злочинність є складовою більш широкого суспільного явища — корупції. Тому розгляд цього виду злочинності доцільно розпочати зі з'ясування сутності корупції. *У загальному вигляді **корупцію** можна визначити як соціальне явище, яке охоплює всю сукупність діянь, пов'язаних з неправомірним використанням особами наданої їм влади та посадових повноважень з метою задоволення особистих інтересів чи інтересів третіх осіб, а також інших правопорушень, що створюють умови для вчинення корупційних діянь або їх приховування.*

Сутність корупції полягає у тому, що вона має:

- соціальну обумовленість;
- свою "ціну", що платить суспільство за її існування;
- негативний вплив на всі сфери суспільного життя;
- транснаціональний характер;
- економічні, політичні, правові, психологічні та моральні аспекти;
- здатність постійно пристосовуватися до нових реалій життя.

Корупцію складають лише такі діяння, які вчинені особою, наділеною владою чи посадовими повноваженнями, з метою задоволення корисливих власних або інтересів інших осіб. .

Глибше й точніше з'ясувати соціальну сутність і правову природу корупції допомагає встановлення механізму корумпованої поведінки. Він може проявлятися в двох варіантах.

В першому випадку має місце взаємодія двох суб'єктів, кожен з яких прагне задовольнити свої корисливі інтереси (скажімо, давання— одержання хабара); **у другому** — корумпована поведінка зводиться до дій лише однієї

особи, яка самостійно задовольняє корисливі інтереси, зловживаючи наданими їй посадовими повноваженнями (наприклад, розкрадання державного майна з використанням свого службового становища). Обидва варіанти об'єднує те, що суб'єкт корупційних діянь задовольняє власний інтерес чи інтереси третіх осіб за допомогою неправомірного використання наданих йому владних повноважень.

У правовому плані *корупція* становить собою сукупність різних за характером та ступенем суспільної небезпеки, але єдиних за своєю суттю діянь (кримінальних, адміністративних, цивільно-правових, дисциплінарних), а також порушень етичних норм поведінки посадових осіб, пов'язаних із вчиненням цих діянь. Таке широке розуміння корупції вказує на те, що не всі корупційні прояви є кримінально-караними. Але, зазвичай найбільшу суспільну небезпеку мають **корупційні злочини**.

Поняття "корупційний злочин" і "корупційне правопорушення" вжиті у Конвенції про кримінальну відповідальність за корупцію, прийнятій 4 листопада 1998 року. Отже, вони є загальновизнаними у міжнародному праві, що дає підставу для виокремлення такого виду злочинності, як корупційна.

Корупційним може бути визнано будь-який умисний злочин, що вчиняється посадовою особою органу державної влади чи місцевого самоврядування з використанням свого службового становища з корисливих мотивів, іншої особистої заінтересованості або для задоволення інтересів третіх осіб. При цьому частина з них може бути безумовно визнана корупційними, інша — лише за певних умов їх вчинення.

Кримінологічна характеристика корупційної злочинності й особи корупціонера

Корупційна злочинність — це сукупність злочинів, що полягають у зловживанні посадовими особами органів державної влади чи місцевого самоврядування наданими їм повноваженнями у власних або третіх осіб інтересах.

Кримінологічна характеристика корупційної злочинності ускладнюється низкою моментів. По-перше, відсутністю в нашій державі правового поняття корупційних злочинів. По-друге, неповнотою офіційної статистики, яка фіксує лише окремі показники корупційних діянь. Проте отримати уявлення про стан, структуру, динаміку і географію корупційної злочинності в Україні, виходячи із статистичних даних, все ж таки можна.

Детермінанти корупційної злочинності

Ефективна протидія корупції потребує з'ясування її чинників. Треба виходити з того, що корупція має соціальні передумови, що властиві усім державам, але найбільше країнам з перехідною економікою, до яких належить і Україна.

На різке зростання корупції в незалежній Україні насамперед вплинули кризові явища в усіх сферах суспільного життя. Науково доведено, що за здійснення радикальних реформ дуже зростає рівень корупції. Детермінанти

корупційних злочинів можна поділити на політичні, економічні, правові, організаційно-управлінські і соціально-психологічні криміногенні фактори.

До політичних чинників відносять:

- відсутність програмованості та предметності у впровадженні демократичних засад до різних сфер суспільного життя;
- повільний розвиток політичної структури та свідомості суспільства, передусім, його громадянських інституцій;
- відсутність системи виховання у службовців патріотичних почуттів, моральних, професійних якостей, розуміння того, що корупція підриває авторитет держави, етичні основи суспільної свідомості;
- недостатня визначеність і непослідовність у здійсненні антикорупційної політики, що породжує у службовців, схильних до корупційних діянь, відчуття безкарності;
- відсутність державної ініціативи та необхідних організаційних зусиль щодо створення громадських формувань задля підвищення активності населення у боротьбі з корупцією;
- відсутність ефективного парламентського контролю за діяльністю вищих посадових осіб виконавчої гілки влади, у тому числі керівників правоохоронних органів.

Економічними чинниками є:

- несприятливі умови для правомірної діяльності усіх суб'єктів господарювання, особливо малого і середнього бізнесу;
- непрозорість процесів приватизації, вирішення інших господарських питань, оцінки прибутків, обсягу податків, одержання пільг тощо;
- зростання розриву між доходами підприємців і державних службовців, наділених повноваженнями управління економічними процесами.

Правові чинники включають:

- недосконалість нормативно-правової бази, що не забезпечує ефективної протидії зловживанням чиновництва, зберігає його надмірну закритість, не сприяє чіткому контролю за діяльністю службовців та надійному правовому захисту громадян від свавілля посадових осіб;
- відсутність цілісної системи правових засобів впливу на фактори, що обумовлюють корупційні злочини;
- прогалини в законодавстві, що передбачає відповідальність за різні види корупційних правопорушень і регламентує діяльність державних органів у боротьбу з ними.

Організаційно-управлінськими чинниками є:

- слабка регламентація правил поведінки державних службовців, процедури здійснення їх повноважень, видання офіційних документів тощо;
- наявність у посадових осіб занадто широких можливостей для прийняття рішень на свій розсуд;
- поширеність випадків заміщення посад не на підставі ділових і моральних якостей особи, а через знайомство, особисту відданість, близькість політичних уподобань тощо;

- відсутність тестування на відповідність професійним і моральним якостям, періодичної ротації кадрів, формальне ставлення до їх атестації;
- відсутність механізмів унеможливлення прийняття на службу лідерів чи членів злочинних угруповань.

До соціально-психологічних чинників належать:

- зорієнтованість значної частини населення на протиправне вирішення життєвих питань, внаслідок чого корупція із соціальної аномалії перетворюється у правило поведінки;
- низька психологічна готовність громадян протидії корупції;
- корислива спрямованість багатьох державних службовців, що призводить до порушення закону, норм моралі та професійної етики;
- моральна деформація частини керівників, яка виявляється як у вчиненні ними злочинів, так і поблажливому ставленні до корупційних діянь з боку підлеглих (кругова порука).

Заходи протидії корупційній злочинності

Протидія злочинності тому так і називається, що передбачає протиставлення криміногенним факторам антикриміногенних, щоб усунути чи блокувати дію перших.

Стратегічним напрямом боротьби з корупцією — це запобігання їй. Комплексні профілактичні заходи — це шлях, який може зменшити обсяг корупційних проявів та їх негативний вплив на суспільство. Головними антикорупційними заходами в Україні є:

1) *Визначення стратегії соціально-економічного розвитку та здійснення адміністративної реформи.* Будівництво правової держави і громадянського суспільства — основа протидії корупційній злочинності. Косметичні зміни у системі державного управління, навіть за умови їх зовнішньої привабливості, не здатні поліпшити ситуацію з корупцією.

2) *Формування ідеології державної служби,* тобто її моральних принципів і цінностей. Адже комуністичні постулати відійшли у минуле, а ідеали української державності ще не вироблені. Пануючий серед чиновництва дух невизначеності й непевності у завтрашньому дні — один із важливих чинників корупційної злочинності.

3) *Забезпечення відкритості влади,* що розв'язує такі завдання: повертає віру людей до державних структур; створює несприятливі умови для корупційних злочинів; реалізує конституційні права громадян на достовірну інформацію у цій сфері.

4) *Вдосконалення антикорупційного законодавства.* Хоча й прийняті відповідні законодавчі акти, що загалом надають правоохоронним органам можливість реагувати на різні корупційні прояви, починаючи з неетичної поведінки державного службовця і закінчуючи його участю у хабарництві чи діяльності організованих злочинних угруповань, проте нормативно-правова база потребує подальшого вдосконалення.

5) *Реальний вияв політичної волі.* Політична воля у будь-якій державі, а особливо із недостатньо розвинутими демократичними інститутами, є дієвим

засобом протидії корупції. За відсутності такої волі найдосконаліше законодавство має декларативний характер, а діяльність правоохоронних органів лише імітує боротьбу з корупційною злочинністю.

Ще один, й можливо найефективніший засіб — *зробити корупцію ризикованою і невигідною*.

Збільшення соціальної ціни державної служби (престиж, матеріальна забезпеченість) і ризик корупційних злочинів — це те, що має лежати в основі антикорупційної політики.

Висновок з четвертого питання.

В четвертому питанні ми розглянули кримінологічну характеристику та запобігання економічній та корупційній злочинності

ВИСНОВОК ДО ТЕМИ

В цілому ми сьогодні з'ясували причини негативних тенденції в Україні стосовно розповсюдження корисливої злочинності. Особливе занепокоєння досі продовжує викликати: стан загально-корисливої злочинності, яка останнім часом зростає; стан економічної злочинності, яка також зростає і стан корупційної злочинності, який останнім часом хоча і знизився за абсолютними показниками але її залишається притаманний високий рівень латентності.

Ефективність боротьби як з загально-корисливої злочинністю так і з економічною та корупційною залежить від повного вивчення причинного комплексу.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядається поняття та структура кримінологічної характеристики злочинів, дається визначення поняття корисливої злочинності, досліджується кримінологічна класифікація корисливих злочинів та розглядається кримінологічна характеристика та запобігання загально-корисливої, економічної та корупційної злочинності

При підготовці теми, студентам слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Для вдалого засвоєння цієї теми, студентам (слухачам) рекомендується звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри кримінально-правових дисциплін.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

Однак, опрацьовувати додаткову літературу слід з урахуванням національної доктрини, особливостей правової системи України.

ТЕМА 9. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ (2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

Вступ

1. Поняття професійної і організованої злочинності та їх кримінологічна характеристика
  2. Боротьба з професійною та організованою злочинністю в Україні
  3. Детермінанти насильницької злочинності та її попередження
- Висновок:

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" від 30 червня 1993 р. В редакції з 28.12.2015 р.
2. Бандурка А. М., Зелинский А.Ф. Вандализм. - Харьков, 1996.
3. Голіна В.В., Головкін Б.М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини. Підручник/ В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська, О.В. Лисодед та ін.; за ред. В.В. Голіни і Б.М. Головкіна. – Х.: Право, 2014 - 513 с.
4. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика). Навч. Посіб. / В.В. Голіна / – Х.: Нац. Юрид. Акад. України, 2011. – 120с.
5. Голіна В.В. Кримінологія. Загальна та Особлива частина. Підручник / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В.В. Голіна. – 2-ге вид. перероб. і доп. – Х.: Право, 2009. – 288с.
6. Гуров А.И. Профессиональная преступность. М., 1990.
7. Денисов С.Ф., Денисова Т.А., Кулик С.Г. Кримінологія. Особлива частина. Навчальний посібник. – Запоріжжя: КПУ, 2012. – 705 с.
8. Джужа О.М. Кримінологія: Навчальний посібник / О.М. Джужа, В.В. Василевич, О.Г. Колб та ін.; За заг. ред. докт. Юрид. Наук, проф. О.М. Джужа. – К.: Атіка, 2009. – 312с.
9. Закалюк А.П. Курс сучасної кримінології: теорія і практика у 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки / А.П. Закалюк / К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2007. – 424с.
10. Зелинский А.Ф. Кримінальна психологія. – К.: Юринком Інтер, 1999.
11. Зелинский А.Ф. Кримінологія. Навч. посіб. Х., 2000.
12. Кальман О.Г. Проблеми протидії злочинності. Підруч.; за ред. проф. О.Г. Кальмана - Харків: Вид-во ТОВ фірма „Новасофт”, 2010. 352 с.
13. Кваша О.О., Харко Д.М. Виконавець злочину у структурі співучасті. Монографія. К., 2015. 224 с.
14. Кваша О. Лідерство в кримінальній групі. Право України, 2001. № 8. С.92.
15. Конвенція Ради Європи «Об отмыывании, выявлении, изъятии и конфискации доходов от преступной деятельности». Страсбург, 8 ноября 1990 г.
16. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. К.: Атіка, 2001. 160с.
17. Михайлов О.Є. Кримінологія. Навчальний посібник К.: Знання, 2012. 565с.

- 18.Храмцов О.М. Кримінально – правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства : монографія: НікаНова, 2015. 472 с.
- 19.Практика Європейського суду з прав людини у справах фізичних та юридичних осіб проти України // <https://www.echr.com.ua/rishennia-espl/>

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Розібрати, що слід розуміти під професійною, організованою та агресивною злочинністю. Визначити заходи запобігання цих злочинів.

ВСТУП

На минулій лекції ми з Вами розглянули кримінологічну характеристику та попередження корисливої злочинності, наступна група злочинів, яку ми сьогодні розглянемо, буде торкатись “насильницької або агресивної злочинності”.

Нагадуємо, що така класифікація злочинних проявів здійснюється згідно з особливостями антисоціальної спрямованості злочинного посягання та поведінки суб’єктів злочинів.

1. ДЕТЕРМІНАНТИ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ТА ЇЇ ПОПЕРЕДЖЕННЯ

Виділимо два підходи щодо визначення насильницької злочинності:

1 ПІДХІД. До основних напрямів боротьби зі злочинністю на сучасному етапі відносять область діяльності по попередженню насильницьких злочинів.

Насильницька злочинність – об’єднує групи злочинів, які посягають на особу, вчинені на певній території у визначений час.

Групи злочинів, які складають насильницьку злочинність:

- вбивства (умисні) ст. 115 КК;
- умисні тілесні ушкодження ст. 121 КК;
- зґвалтування ст. 152 КК;
- хуліганство ст. 296 КК.

(Приклад одного із підходів до класифікації злочинів: Джужа, Філонов, Лихолоб, Долгова та ін.).

2 ПІДХІД. Виділяють так звану агресивну злочинність (Зелінський А.Ф.).

Агресія в перекладі з латинської означає – напад.

Агресія посягає на такі важливі людські блага – життя, здоров’я, честь, гідність, права людини. Річ у тому, що об’єктом посягань крім зазначених благ можуть бути також речі та природа.

Чинники злочинної поведінки слід розглядати в двох аспектах біологічному та соціальному.

Деякі вчені вважають, що є проблема щодо визначення рівень агресії, яку треба вважати нормальним (**проблема**).

- Позиція З.Фрейда: агресія – потяг до самозбереження життя для смерті.
- Позиція Е.Фромма: є оборонна агресія.

- Позиція І.Лоренца: агресія є шлях до самозбереження виду.

На рівень агресії впливають:

- темперамент людини;
  - тип характеру: циклоїдний, збудливий (слабкість керування емоціями), негативні і позитивна спрямованість;
  - стать і фізичні дані особи надають насильницьким діям певного забарвлення. (т.з. при появі нової ситуації особа діє за шаблоном, використав набутий нею досвід)
- Профілактика гіперагресивної поведінки (**проблема**).

Заходи запобігання кримінальній агресії:

1. запровадження посад фахівців у галузі психології в дитячих садках, підприємствах (виявляти такі якості, як: конфліктність, жорстокість, гіперагресія, усувати їх).
2. створення можливості реалізації людської активності через спорт, культурно-масові заходи.
3. відродження поваги до родини.
4. підвищення рівня життя.

Кримінальна агресія – це наслідок десоціалізації особи.

Агресія поділяється на:

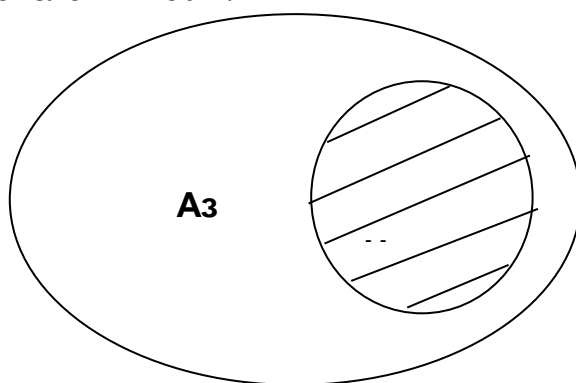
1. Фізичну та вербальну (наси́льство та руйнівництво);
2. Активну та пасивну;
3. Пряму та непряму.

Поєднання цих ознак на базі двох основних різновидів агресивної поведінки “фізичного” та “вербального” – дає нам наступні **види агресивної поведінки**:

- фізичне, активне, пряме (насилля – від побоїв до умисного вбивства);
- фізичне, активне, непряме (вандалізм);
- фізичне, пасивне, пряме (завдання шкоди здоров’ю або життю шляхом бездіяльності);
- фізичне, пасивне, непряме (недопомога особі, що знаходиться в небезпечному для життя стані);
- вербальне, активне, пряме (погрози вбивством);
- вербальне, активне, непряме (наклеп);
- вербальне, пасивне, пряме (демонстративне ігнорування потерпілого);
- вербальне, пасивне, непряме (відмова від виконання обіцяного).

Тому виходячи з цього **агресивними злочинами** є передбачені кримінальним законодавством дії, які виражають руйнівні тенденції винних осіб, що мотивовані ворожнечею та ненавистю до людей, суспільства, речей, природи та переслідує мету – завдання їм шкоди.

Таким чином поняття агресивної злочинності більше за поняття насильницької злочинності.

Розрізняють п'ять груп агресивних злочинів:

1 група – умисні посягання на життя, здоров'я, гідність та честь особи. (Особлива частина. Розділ 2: ст. 115, 121 КК та інші; ст. 149 КК “Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини”).

2 група – злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, основ національної безпеки (ст. 113 КК “Диверсії”, ст. 255 КК “Створення злочинної організації”, ст. 258 КК “Терористичний акт”, ст. 294 КК “Масові заворушення”, ст. 342 КК “Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу...” та ін.).

3 група – незаконні насильницькі дії службових осіб при виконанні ними службових повноважень (ст. 365 КК).

4 група – насильницькі статеві злочини (ст. 152 КК, ст. 155 КК “Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості”).

5 група – це вандалізм: всі форми безглузлого знищення та пошкодження матеріальних та культурних цінностей, а також об'єктів природи.

Серед злочинів першої групи найбільш тяжким визнається умисне вбивство. 38% умисних вбивств скоюються за побутовими мотивами, 1,2% - з хуліганських спонукань, 1,9% - при сексуальних нападах, 2,1% - з корисливих мотивів під час розбійного нападу.

Більше скоюються серійні сексуальні вбивства (А.Чикатило), ніж асексуальні (А.Онопрієнко – 52 люд. 84-96р.).

Серійних сексуальних вбивць поділяють:

- “душителі” (в залежності від способу вбивства);
- “патрачі” (смерть з використанням колюче-ріжучих предметів):
  - а) діляться на мисливців (Онопрієнко)
  - б) “суддя” (релігійні)
  - в) “дослідник” (медичні робітники)
  - г) “бунтар” (люди його не зрозуміли)

Характеристика особи злочинця:

- вік 19-29 років, не одружений (35% одружені);
- освіта неповна середня;
- наявність психопатії;
- вони вибирають, як правило, один тип жертви.

Стосовно **мотивації агресивних злочинів**, слід зазначити, що вона буває:

– **ворожою** – ці мотиви народжуються на основі індивідуальних потреб в безпеці, самовизначенні, самоствердженні;

– **інструментальною** – направлена на людей, які не причетні до виникнення фрустрацій – крах надій. Пов’язане зі зняттям напруги, яка визвана образою та неприємностями (Приклад: “терористичний акт”).

Т.з. (Деякі автори до насильницьких злочинів не відносять **двооб’єктні злочини**: грабіж, розбій та ін.).

Загальна характеристика зґвалтувань

До цього виду насильства, як правило, схильні слабкі особи, які не можуть налагодити з жінкою нормальні стосунки.

Серед жінок жертвами зґвалтування стають наступні категорії:

- 1) особи нейтральної поведінки;
- 2) надто довірливої поведінки;
- 3) віктимної поведінки;
- 4) переважають жінки у віці до 25 років (83,6% - незаміжні);
- 5) 81,2% злочинів вчинюються у нічний час; 18,8% - у денний час;
- 6) у травні-вересні вчинюється більше 70% зґвалтувань;
- 7) найвища злочинна активність у неповнолітніх віком 16-17 років.

Детермінанти:

- пияцтво (63% вбивств);
- неприязні міжособистісні стосунки;
- криміналізація осіб (більше кількості раніше судимих та осіб визнаних судами неосудними);
- недостатній контроль за засудженими;
- не своєчасне реагування ОВС на повідомлення про побутові конфлікти;
- вплив на осіб, що перебувають на обліку, здійснюється шаблонно.

Заходи профілактики:

- запобігання розповсюдженню кримінальної субкультури;
- поліпшення якості профілактики в маргінальному середовищі.

Що стосується “**психології зґвалтувань**”, то слід сказати, що неповнолітні насильники діють частіше всього групами з метою демонстрації своєї “зрілості”, “чоловічих” якостей.

Стосовно потерпілих: третина з них була знайома з насильниками, 12% - були сусідами, 3% - членами однієї сім’ї, 15% - познайомились в день скоєння злочину. Характерна риса – високий рівень латентності.

Стосовно хуліганства – виділяють такі види як: вуличне хуліганство та побутове хуліганство (квартирне чи сімейне). В 90% хуліганства скоюються в стані алкогольного сп’яніння чи наркотичного збудження.

В більшості хуліганство пов’язано з вандалізмом. Розкриття актів вандалізму – більш всього низька серед загальнокримінальної злочинності.

Головна причина **вандалізму** це соціально-психологічні проблеми сучасного світу:

- негативні наслідки урбанізації;
- психічне перенавантаження;
- майнові контрасти.

Ще одним з видів агресивної злочинності є **вандалізм** – типова інструментальна агресія.

Різновиди вандалізму:

1. Побутовий (на ґрунті сімейних конфліктів);
2. Епатажний (вчиняють люди, які бажають звернути на себе увагу. (Приклад: руйнування могил ст. 297, 298 КК України).
3. “Кримінальний” – пошкодження майна в ході іншої злочинної діяльності, частіше всього корисливої. (Приклад: ст. 292 КК “Пошкодження об’єктів магістральних нафто-, газопроводів).
4. Ідеологічний вандалізм. (Приклад: погроми єврейських кладовищ у м. Харкові, Одесі).
5. Терористичний вандалізм.
6. Державно-чиновницький вандалізм. (Приклад: навмисний виброс відходів виробництва у річку).

Особа злочинців агресивних злочинів:

1. Доля чоловіків - значна 94%, жінок 6% - незначна.
2. Основні типи злочинців-насильників:
  - злочинці з чіткою і стійкою вираженою специфічною антисуспільною спрямованістю (глибока деформація особи: заздрість, помста, жорстокість, цинізм, озлобленість);
  - ситуативні злочинці, які до вчинення злочину характеризувалися позитивно, а насильницький злочин вчинили вперше під впливом несприятливої зовнішньої ситуації (насильство застосовується як реакція на конфліктну ситуацію; мотивація пов’язана з глибоким розчаруванням в близьких людях, руйнуванням планів і надій, почуттям образи).

Обставини, що формують агресивну, насильницьку спрямованість особи:

1. Обстановка в сім’ї, що формує схильність до вирішення конфліктів шляхом застосування насильства;
2. Деморалізуючий вплив найближчого побутового оточення;
3. Жорстокість щодо людей, тварин;
4. Цілеспрямоване втягнення підлітків в пияцтво, вживання наркотиків;
5. Вплив на неповнолітніх пропаганди “суперменства”, крайнього індивідуалізму;
6. Еротизуючий та деморалізуючий вплив мікросередовища (статева розпуста);
7. Недоліки діяльності органів освіти, культури, охорони здоров’я в моральному і статевому вихованні дітей, молоді;
8. Недоліки в роботі правоохоронних органів (по виявленню осіб з сексуальною патологією, розповсюдження порно-відео-продукції);
9. Незадовільні житлові умови;
10. Безробіття молоді та ін.
- 18.1. Кримінологічна характеристика насильницьких некорисливих злочинів

У кримінологічній класифікації злочинів як окремий вид вирізняють насильницькі злочини.

Під насиллям у кримінальному праві розуміють фізичний або психічний вплив особи на іншу людину, який порушує її право на особисту недоторканість, з метою досягнення певного злочинного результату.

Зазначимо, що згідно із ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Насильницькі злочини поділяються на три групи:

- некорисливі;
- корисливі;
- які посягають на основи національної або громадської безпеки, а також на авторитет органів державної влади і місцевого самоврядування.

Насильницькі некорисливі злочини (суто насильницькі) кульмінацією мають безпосередньо насильство, вчинивши яке, злочинець вважає, що досяг своєї мети. Мотивами цих злочинів можуть бути помста, ревності, заздрість, хуліганські спонукання, гіпертрофований статевий інстинкт, садистські нахили.

Але завжди в основі механізму злочинної поведінки виявляється агресивно-зневажливе, цинічне ставлення до особи, її життя, фізичного і психічного здоров'я, честі й гідності. Злочинне діяння може бути спрямоване як на конкретну особу, так і на невизначене коло осіб.

Отже, до некорисливих насильницьких злочинів насамперед належать такі умисні злочини, як вбивство (ст. 115-118 КК України, крім вбивства з корисливих мотивів), усі види тілесних ушкоджень (ст. 121-125 КК України), побої і мордування (ст. 126 КК України), катування (ст. 127 КК України), погроза вбивством (ст. 129 КК України), зґвалтування та інші статеві злочини (ст. 152-156 КК України), хуліганство (ст. 296 КК України), наруга над могилою (ст. 297 КК України), нищення, руйнування чи псування пам'яток історії або культури (ст. 298 КК України), жорстоке поводження з тваринами (ст. 299 КК України) та деякі інші.

В останніх трьох злочинах психічне насильство над особою виявляється не обов'язково в момент вчинення діяння, це може статися й пізніше при виявленні їх наслідків (зіпсована пам'ятка культури, знищена могила, труп тварини тощо).

Насильницькі (як і корисливі насильницькі) злочини вважаються "ядром" загальнокримінальної злочинності, такими, що існуватимуть завжди, при будь-якому суспільно-політичному устрої.

Що ж до другої і третьої груп насильницьких злочинів, то насильство в них є лише першим етапом досягнення суб'єктом інших цілей, воно є

засобом для вчинення інших злочинних дій, в основі яких лежать інші спонукальні мотиви.

До корисливих насильницьких злочинів можна зарахувати грабіж, поєднаний з насильством (ч. 2 ст. 186 КК України), вбивство з корисливих мотивів (п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України), розбій (ст. 187 КК України), вимагання (ст. 189 КК України), бандитизм (ст. 257 КК України), які мають на меті злочинне збагачення.

Насильницькі злочини, що посягають на основи національної або громадської безпеки, а також на авторитет органів державної влади й місцевого самоврядування: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК України), посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України), захоплення заручників (ст. 147 КК України), масові заворушення (ст. 294 КК України), наруга над державними символами (ст. 388 КК України), мають на меті через насильство змінити характер діяльності владних структур, примусити їх виконувати незаконні дії, державних службовців перейти межі їх повноважень, водночас підриваючи авторитет зазначених структур.

Вивчення кола некорисливих насильницьких злочинів дає підстави умовно класифікувати їх на три групи:

- побутові;
- дозвільні;
- статеві.

Побутовий злочин — це діяння, вчинене на ґрунті конфліктних особистісних або громадсько-побутових відносин з потерпілим. У цьому разі конфлікт полягає в зіткненні інтересів, гострих суперечностях злочинця і потерпілого, що взаємопов'язані певними відносинами: особистісними (подружжя, родичі, сусіди, коханці) або громадсько-побутовими (пасажир — кондуктор, покупець — продавець). Такий характер конфлікту є обов'язковою ознакою побутових злочинів. Що ж до місця й часу (позаробоче хоча б для одного з учасників конфлікту), які обмежені побутовими справами і заняттями, то вони мають певні статистично визначені ознаки, але не є обов'язковими, факультативними (скажімо, більшість побутових злочинів вчиняється за місцем проживання злочинця чи потерпілого, але траплялося, коли син вбивав на побутовій основі батька на роботі, чоловік дружину — у бібліотеці тощо).

Дозвільний злочин — це діяння, рішення вчинити яке виникає і реалізується при проведенні вільного часу, причому як дозвільне його можна кваліфікувати тільки за відсутності побутового конфлікту між злочинцем і потерпілим.

Для дозвільних злочинів саме час (вільний від роботи й побуту у вузькому розумінні цього поняття) є атрибутивною, тобто обов'язковою, ознакою. Дозвільний злочин нібито виростає з певних видів вільного проведення часу (насамперед різних видів "гуляння").

В окремих випадках дозвільний злочин може бути здійснений в якійсь швидкоплинній особистісно-конфліктній ситуації: помета товариша по чарці за поведінку, сприйняту як образливу або справді таку, розправа з особою за зроблене зауваження тощо. Як правило, дозвільний злочин має конкретного потерпілого, але може мати також неперсоніфікований, безадресний характер — суто хуліганська мотивація у вигляді п'яного зухвальства, бажання принизити оточуючих, викривлений потяг до самоствердження, демонстрування нехтування елементарними нормами моралі.

Деяко специфічними виглядають злочини третьої підгрупи — статеві (у вузькому розумінні цього поняття).

Якщо взяти найпоширеніші з них — зґвалтування, то їх вчиняють як до знайомої особи, так і до незнайомої. У першому випадку злочинець розраховує на те, що потерпіла особа упокориться тому, що сталося і з різних міркувань не подасть заяви до правоохоронних органів. До таких випадків належать також факти насильницького інцесту: зґвалтування батьками своїх дочок, синами — матерів тощо. Як правило, такий злочин вчиняє одна людина, зрідка — з допомогою пособників (умовно це називається "зґвалтування-любов").

У другому випадку зґвалтування (або насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом) — це напад на незнайомих осіб, яке здебільшого вчиняє група (умовно це називається "зґвалтування-пристрасть") і часто в основі такого діяння лежать хуліганські мотиви.

Отже, насильницькі злочини розглядуваної категорії можна визначити як некорисливі агресивні діяння, які вчиняються на ґрунті конфліктів у сфері побутових відносин або при проведенні вільного (дозвільного) часу і мають особистісно-конфліктну, хуліганську або сексуальну мотивацію.

Як і інші види загальнокримінальної злочинності, некорисливі насильницькі злочини мали тенденцію до збільшення їх кількості до 1996 р. з подальшим різким зниженням (на жаль, це не стосується вбивств). Істотно зменшилась кількість тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтувань і хуліганств.

Зазначені чотири види злочинів становлять "ядро" некорисливої насильницької злочинності. Її структура (заданими 2000 р.) є такою: умисні вбивства — 13 %, тяжкі тілесні ушкодження — 19 %, зґвалтування — 3 %, випадки хуліганства — 65 %. Інші злочини становлять малий відсоток. До того ж зазначимо, що велика кількість вбивств вчиняється з корисливих мотивів.

До 70 % вбивств вчиняють особи, які не займалися суспільно корисною діяльністю. Вбивства з використанням вогнепальної зброї становлять 5 %, з використанням “холодної” зброї і підручних засобів — 40 %, вбивства у стані сп'яніння — близько 60 %. Зокрема, жінок серед вбивць 13 %.

Переважає більшість некорисливих насильницьких злочинів має ситуативний характер. Щодо побутових злочинів, мотивами яких є ненависть, помста, ревності, хуліганство тощо, то конфлікт між злочинцем і потерпілим у більшості випадків має затяжний, в'ялотекучий характер і часто завершується скоєнням злочину. При цьому зауважимо, що найчастіше наперед неможливо передбачити, хто буде потерпілим, а хто злочинцем.

За часом більшість розглядуваних злочинів вчиняється у вечірню пору, а також у дні відпочинку й свят.

Більшість побутових злочинів вчиняють особи віком 25 років і старше, водночас дозвільні і статеві злочини скоюють і особи віком до 25 років.

Останнім часом у світі почастишали випадки групових насильницьких злочинів, що мають характерну мотивацію. Насамперед це вандалізм, що пов'язаний з актами агресивної поведінки негативно “зарядженого” угруповання людей (натовпу), найчастіше молоді. Така поведінка виявляється, зокрема, у руйнуванні обладнання в культурних і спортивних установах, підпалюванні будинків, пограбуванні автомобілів, битті вітрин, знущанні над людьми. Вандалізм може мати й “локальніший” характер, що виявляється у руйнуванні пам'ятників, заляпуванні фарбою виробів мистецтва, битті скла у вагонах транспорту тощо.

Поруч з проявами вандалізму з політичних, ідеологічних, релігійних мотивів, частішають випадки так званого безмотивного вандалізму, що є “підсвідомим викликом суспільству”. Така форма вандалізму спирається на так звану “молодіжну субкультуру”, що базується на сприйманні “ідолів” сучасної музики (насамперед важкого року), спорту (футбольні фанати), а також через постійне вживання наркотиків і алкоголю.

Велика небезпека вчинення насильницьких злочинів походить також з боку так званих тоталітарних сект. Зокрема, світовий центр сатанізму розміщується у Сан-Франціско (США). Засновником і головними провідником сатанинської церкви є Ентоні Лавей — автор “Сатанинської Біблії”. Філії сатанинської церкви (“печери”) існують у багатьох країнах світу. Останнім часом вони з'явилися і в Україні.

Сатаністи схильні до вандалізму, статевих злочинів, наруги над могилами і православними обрядовими речами, водночас вчиняють і вбивства.

Виключно велику небезпеку становлять так звані серійні вбивці-маніяки, переважна більшість з яких є сексуальними маніяками. Це садисти,

які спочатку задовольняють власну сексуальну пристрасть, знущаються над жертвами, після цього вбивають їх. Маніяків, які вчиняють статеві акти з трупами, називають некрофілами. Частина сексуальних маніяків водночас є канібалами. Одним з найвідоміших сексуальних маніяків у 80-ті роки був Чикотило, який закатавав 53 жертви на території Росії (кілька в Україні). Серед серійних вбивць відомі також маніяки несексуального плану. Таким був, наприклад, Онопрієнко. Він закатавав 52 жертви, частина з яких були діти.

Щодалі збільшується кількість злочинів, які вчиняються з особливою жорстокістю і мають зовні немотивований характер. Жорстокість стала невіддільною складовою буття, серед її прибічників є навіть діти.

Переважає більшість осіб, що вчиняють насильницькі злочини, мають низький рівень освіти і кваліфікації, з-поміж них великий відсоток п'яниць, алкоголіків, наркоманів, токсикоманів, осіб без певних занять.

Для цієї категорії злочинців характерні егоцентризм, несприймання чужого страждання, чужого лиха; зневажання правових норм і заборон; агресивність; прагнення вирішити будь-який конфлікт із застосуванням грубої сили, позиція самовиправдання своїх вчинків.

Злочинців цієї категорії класифікують так:

- випадкові — особи, що потрапляють у конфліктну ситуацію й неадекватно реагують на неї, часто у стані сп'яніння;
- особи, що замкнулися на конфлікті й неправовому його вирішенні (при тривалому характері конфлікту);
- негативно орієнтовані — націлені на конфлікт, тобто такі, що бажають його створення і злочинного вирішення;
- злісні — особливо жорстокі особи, що виявляють агресивність, вбачають у вчиненні злочину особливий сенс свого існування.

До основних тенденцій насильницької злочинності в Україні належать такі:

1. Значне збільшення їх кількості в 1991-1996 рр. з певною стабілізацією останніми роками (і навіть зменшенням їх кількості).
2. Збільшення кількості злочинів, вчинених з особливою жорстокістю, у тому числі серед неповнолітніх.
3. Зростання жіночої насильницької злочинності, в тому числі її найбільш небезпечних проявів.
4. Поява нових мотивів при вчиненні насильницьких злочинів: вандалізм, сатанізм тощо.
5. Збільшення кількості злочинців з відхиленнями психіки.

Причини й умови вчинення насильницьких некорисливих злочинів

Агресивна насильницька спрямованість особи формується здебільшого в підлітковому віці.

Серед обставин, що сприяють такій спрямованості, основними є такі:

- вирішення сімейних конфліктів через насилля (пиятики, бійки, жорстокість);
- негативний вплив мікросередовища в побуті й за місцем навчання (неформальні групи антисоціальної спрямованості, для яких характерні бійки, вживання алкоголю і наркотиків, знущання над слабшими);
- вплив пропаганди жорстокості, сексу, збагачування за будь-яку ціну, цинічне ставлення до оточуючих, людської честі й гідності.

Як вважають вчені, риси майбутнього вбивці, гвалтівника, хулігана починають формуватися у дитини вже у 5-7 років.

Особливо небезпечно, якщо через зазначені обставини молоді люди затаюють злобу на людство загалом і на кожну людину окремо, у тому числі й на батьків, родичів.

Негативні норми поведінки, позиції й погляди ці підлітки намагаються перенести до школи, училища, на виробництво, у гуртожитки, в армію. У групах кримінальної спрямованості вони передають свій досвід, втрачаючи залишки моралі, самостверджуються за рахунок зневаги до людського життя, через прояви насильства й глузу.

Формальні структури — навчальні заклади і виробництво — часто не мають реальних важелів впливу на членів колективу, які потребують корекції. У кращому разі вони примушують виконувати правила поведінки під час навчання або на виробництві, але не в побутовій і дозвільній сферах.

Водночас на показники насильницької злочинності істотно впливає також макросередовище, соціальний стан суспільства.

В Україні соціально-економічна та політична криза в суспільстві спричинила зубожіння значної частини населення, безробіття, майновий розкол. У свою чергу, це призвело до появи морального вакууму, зниження рівня загальної культури, нехтування загальнолюдськими цінностями, поглиблення правового нігілізму, втрати почуття соціальної перспективи.

З огляду на викладене зазначимо, що посилився вплив традиційних криміногенних чинників, об'єктивних і суб'єктивних передумов вчинення насильницьких злочинів. За таких обставин у маргинальних осіб пробуджуються брудніші інстинкти, посилюється відчуття безкарності і вседозволеності.

Безумовно негативний вплив на становище з насильницькою злочинністю мають також призвичаєння населення до фактів такої злочинності, страх перед її "могутністю", небажання "втручатись" у боротьбу з нею (звідси відмова потерпілих подавати заяви, свідків — давати показання

тощо), суттєве зниження рівня виховної роботи в навчальних закладах, організації культурного дозвілля за місцем проживання. Це пояснюється відсутністю коштів, різким згортанням мережі безплатних культурних, освітніх і спортивних закладів, впливом працівників цих закладів у зв'язку з низькою оплатою їх праці. Комерціалізація дозвілля робить його доступним для меншості, здебільшого низькопробним, таким, що негативно впливає на свідомість молоді. Водночас спостерігається різкий сплеск вживання алкогольних і наркотичних засобів, високий рівень віктимної поведінки потерпілих.

Злочинною або аморальною є поведінка потерпілих при вчиненні таких злочинів, як вбивство у стані сильного душевного хвилювання, при перевищенні меж необхідної оборони, у взаємній бійці, з обґрунтованих ревнощів і тілесні ушкодження за таких самих обставин. Легковажною часто буває поведінка потерпілих від сексуальних злочинів, що створює враження про їх доступність. У дітей, що стали жертвами злочинців, у сім'ї часто не формували необхідних навичок обачливої поведінки.

Насильницьким злочинам сприяють такі недоліки діяльності правоохоронних органів:

- недостатній рівень розкритих злочинів;
- недоліки в роботі патрульно-постової служби (велика кількість “вуличних” злочинів), що пов'язано з її малочисельністю, недостатньою кваліфікацією і плинністю кадрів;
- непоодинокі випадки nereагування, насамперед дільничних інспекторів міліції, на погрози вбивством, побої, “квартирні” хуліганства, сексуально неадекватну поведінку, що іноді передують вбивствам, нанесенню тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтуванням;
- недостатня боротьба з розкраданням, нелегальним виробленням, незаконним придбанням і недбалим зберіганням вогнепальної та холодної зброї;
- неефективна діяльність, пов'язана з попередженням рецидивів насильницьких злочинів;
- неповнота виявлення осіб, що страждають на психічні захворювання й патологію психіки, неприйняття до них передбачених законом медичних заходів.

ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Загальносоціальні засади:

- проведення державної комплексної перевірки правомірності володіння вогнепальною зброєю та боєприпасами;
- створення будинків нічного перебування для осіб, які не мають свого житла;
- розгортання роботи по інформуванню населення про форми та методи самозахисту від злочинних посягань;

- створення комісій при адміністрації Президента з моральної і правової оцінки зарубіжної кіно-, відеопродукції, друкованих видань;
- комплекс заходів, спрямованих на укріплення сім'ї: найбільш раціональне розміщення магазинів; матеріальна, психологічна та педагогічна допомога сім'ї;
- подолання недоліків матеріально-культурного забезпечення дозвілля.

Спеціальні заходи:

- систематичний аналіз даних про скоєння насильницьких злочинів;
- віктимологічна профілактика:
- підвищення діяльності патрульної поліції (раціональна розстановка сил);
- вдосконалення взаємодії патрульної поліції з іншими підрозділами Національної поліції;
- поновлення практики залучення громадськості до охорони громадського порядку;
- негайна реакція кримінальної поліції на факти, пов'язані з погрозою вбивством або нанесенням тяжких ушкоджень;
- профілактична робота відносно осіб, які постійно вчиняють побутові конфлікти та схильні до насильницького їх розв'язання.

Висновок з третього питання.

В третьому питанні розглянуті детермінанти насильницької злочинності та заходи її попередження.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Таким чином, ми розглянули три групи злочинів: професійну злочинність, організовану злочинність та насильницьку.

Розкрили кримінологічні характеристики даним видам злочинів. З'ясували, які детермінанти спонукають розповсюдженню даним злочинам та визначили, який необхідно здійснювати комплекс заходів по запобіганню даним злочинам, які розглядалися у лекції.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядається поняття та кримінологічна характеристика професійної, організованої і насильницької злочинності та визначаються заходи по запобіганню вказаних злочинів.

При підготовці теми, студентам слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Для вдалого засвоєння цієї теми, студентам (слухачам) рекомендується звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у

книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри кримінально-правових дисциплін.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

Однак, опрацьовувати додаткову літературу слід з урахуванням національної доктрини, особливостей правової системи України.

ТЕМА № 11. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ І РЕЦИДИВНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ (2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

ВСТУП.....	
1. Злочинність неповнолітніх та її кримінологічні особливості.....	
2. Особа неповнолітнього злочинця. Причини та умови злочинності неповнолітніх.....	
3. Запобігання злочинності неповнолітніх.....	
4. Поняття рецидивної злочинності та її показники. Особа рецидивіста.....	
5. Детермінація рецидивної злочинності. Запобігання рецидивної злочинності.....	
ВСТУП.....	

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України. Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 3-4, ст. 21
2. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей. Закон України від 24 січня 1995 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995
3. Про захист суспільної моралі. Закон України від 20 листопада 2003 року №1296-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003
4. Постанова КМУ «Про Типове положення про притулок для дітей служби у справах дітей» від 9 червня 1997 р. № 565.
5. Астафьев Д.В. Особенности уголовной ответственности несовершеннолетних, совершивших преступление в соучастии. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ: Удосконалення оперативної розробки об'єктів ОРД оперативними підрозділами органів внутрішніх справ у сучасних умовах: Науково-теоретичний журнал МВС України : РВВ ЛДУВС. 2007. Спеціальний випуск №1. У 2-х ч. Ч.1. С. 162-166
6. Баклан І.В. “Вчинення злочинів неповнолітніми, які перебувають у стані наркотичного сп'яніння”. Науковий вісник Юридичної академії МВС.

Спецвипуск № 2 (25). 2005. С. 216-221.

7. Баклан І.В. "Кримінологічні особливості неповнолітніх осіб, які вчиняють наркозлочини" Збірник наукових праць "Держава і право" Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. № 30. 2005. С. 514-519.

8. Голіна В.В., Головкін Б.М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини. Підручник Х.: Право, 2014 - 513 с.

9. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика). Навч. Посіб. / В.В. Голіна / – Х.: Нац. Юрид. Акад. України, 2011. – 120с.

10. Голіна В.В. Кримінологія. Загальна та Особлива частина. Підручник; за заг. ред. В.В. Голіна. 2-ге вид. перероб. і доп. Х.: Право, 2009. 288с.

11. Голіна В.В. Кримінологічна характеристика та детермінація насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи, що вчиняються неповнолітніми АПрН України. Інститут вивчення проблем злочинності. Харків : ТОВ "Кроссруд". 2007. Вип. 13. С. 3-38

12. Денисов С.Ф., Денисова Т.А., Кулик С.Г. Кримінологія. Особлива частина. Навчальний посібник. Запоріжжя: КПУ, 2012. 705 с.

13. Джужа О.М. Кримінологія: Навчальний посібник. К.: Атіка, 2009. 312с.

14. Дотримання прав людини у пенітенціарній системі України; за загальною редакцією М.В. Романова; ГО «Харківська правозахисна група». Х: ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПРАВА ЛЮДИНИ», 2015. 480 с.

15. Дуюнова Т.В. Виконання покарання у виді довічного позбавлення волі: монографія Х.: Право, 2015. 192 с.

16. Закалюк А.П. Курс сучасної кримінології: теорія і практика у 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2007. 424с.

17. Кальман О.Г. Проблеми протидії злочинності. Підруч. / Кальман О.Г., Г Козьяков І.М., Куц В.М, Лизогуб Б.В., Мірошніченко С.С., Подільчак О.М., Толочко АМ., Туркот М.С.; за ред. проф. О.Г. Кальмана Харків: Вид-во ТОВ фірма „Новасофт", 2010. 352 с.

18. Литвак О.М., Баклан І.В. Індивідуальна злочинна поведінка неповнолітнього, який вчинює наркозлочини (Особливості механізму та мотивація) Вісник прокуратури. № 11 (65). 2006. С. 82-90.

19. Ліпкан В. Окремі аспекти кримінологічної характеристики ювенотероризму. Право України. 2002. № 4. С. 77-83.

20. Михайлов О.Є. Кримінологія. Навчальний посібник К.: Знання, 2012. – 565с.

21. Назимко Є.С. Зарубіжний досвід кримінально-правової регламентації інституту покарання неповнолітніх : монографія Є.С. Назимко, вступне слово та загальна редакція Д.Ю.Н., проф.. О.М. Литвинова; Донецький юр. Ін-т МВС України, Кримінологічна асоціація України. К.: КНТ, 2015. 368 с.

22. Права та законні інтереси засуджених до позбавлення волі в умовах реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: монографія / К. А. Автухов, А. П. Гель, О. Г. Колб та ін. ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. Х. : Право, 2015. 246 с

23. Юзікова Н.С. Проблема кримінально-правового захисту інтересів неповнолітніх: Монографія. Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1999. 160 с.

24. Юзікова Н.С. Суспільство і злочинність неповнолітніх у розрізі епох (від Давнини і Середньовіччя до XXI століття) : монографія. Д: ЛПРА, 2015. 328 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ

З'ясувати особливості, притаманні злочинності неповнолітніх, та визначити, що слід розуміти під рецидивною злочинністю в кримінології. Розглянути основні заходи запобігання рецидивної та злочинності неповнолітніх.

ВСТУП

Боротьба зі злочинністю неповнолітніх – одна з центральних проблем боротьби зі злочинністю загалом. Показники злочинності неповнолітніх відбивають певною мірою ситуацію в суспільстві загалом, причому не тільки сьогодні але і в майбутньому .

Злочинність неповнолітніх є самостійною кримінологічною проблемою, оскільки відрізняється від злочинності дорослих, що зумовлюється віком злочинців, який знаменує соціально-психологічні особливості цієї категорії і їх статус у суспільстві.

Проблема вивчення злочинності неповнолітніх полягає також в тому, що в майбутньому вона може слугувати основою для організованої та рецидивної злочинності. Тому в залежності від того як буде побудована система профілактики з даним видом злочинності, буде залежить в цілому і рівень злочинності в майбутньому.

Поряд зі злочинністю неповнолітніх останнім часом приділяється увага також і вивченню рецидивної злочинності, а саме удосконаленню заходів її профілактики. Завжди рецидивна злочинність становила підвищену суспільну небезпеку в державі і відрізнялась сукупністю особливостей, які належать до її детермінантів, особи злочинців-рецидивістів, а також і до специфіки попередження злочинного рецидиву. У зв'язку з тим, що останнім часом динаміка рецидивної злочинності постійно змінюються і рівень рецидивної злочинності в державі свідчить про ефективність боротьби зі злочинністю в цілому, саме тому вивченню цієї проблеми приділяють підвищену увагу.

Тому перейдемо безпосередньо до розгляду основних питань, які стосуються кримінологічної характеристики та попередження злочинності неповнолітніх та рецидивної злочинності.

1. ПІДСТАВИ ЗВІЛЬНЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ

Злочинна поведінка неповнолітніх та молоді має свої особливості, які виявляються у рівні, структурі, динаміці цієї злочинності, у причинах, умовах, мотивації злочинів.

Ці особливості обумовлені певними рисами особи неповнолітніх і їх правовим статусом у суспільстві. Саме цим визначається і специфіка організації системи профілактики злочинної поведінки як неповнолітніх так і молоді.

Це обумовлено наступними обставинами:

1) йдеться про злочинну поведінку членів суспільства, які перебувають на стадії формування особистості, життєвої позиції;

2) несформованість емоційної сфери і морально-психологічних настанов на різноманітні життєві ситуації;

3) злочинність серед неповнолітніх є резервом дорослої злочинності;

4) є певна специфіка у проявах злочинності неповнолітніх, особливостях їх до злочинної поведінки, структурі, динаміці, мотивах, цілях, причинах, умовах злочинів і заходах щодо їх попередження;

5) злочинні прояви неповнолітніх більш чутливіші до заходів протидії їм, тому неповнолітні злочинці більше піддаються профілактичному впливу, ніж дорослі злочинці;

6) стан організації і реалізації ефективної системи профілактики злочинів серед неповнолітніх забезпечують зниження злочинності серед дорослих осіб у майбутньому і сприяє зміцненню правопорядку в суспільстві *(тому у схожих за багатьма показниками регіонах можуть бути значні розбіжності у рівні такої злочинності)*.

Перелічені обставини в цілому і обумовлюють підвищену увагу суспільства до злочинності неповнолітніх.

Злочинність неповнолітніх - це сукупність всіх злочинних діянь та проявів, які вчиняються неповнолітніми особами (які не досягли віку кримінальної відповідальності та 18-річного віку) на певній території за відповідний період часу.

Підставою виділення злочинності неповнолітніх в окремий вид є те, що цією категорією злочинців вчиняється значна кількість злочинів, у тому числі корисливої та корисливо-насиленої спрямованості, в якій переважають тяжкі злочини. Це свідчить про те, що заходи, які спрямовані на загальне попередження злочинності, не впливають позитивно на категорію неповнолітніх злочинців, а інколи і навпаки, лише заохочують їх до вчинення нових, більш жорстоких та зухвалих злочинів.

Особливості злочинності неповнолітніх - проявляються в її рівні, структурі, динаміці, детермінантах і мотивації; відповідно, є специфіка організації боротьби з нею; обумовлюються особистісними якостями неповнолітніх та їх статусом у суспільстві:

1) істотно відрізняється від злочинності дорослих за віковими групами: виділяють 4 групи неповнолітніх (**Вікові групи злочинців:** I-10-13 років; II-14-18 років; III-19-21 рік; IV-22-25 років), а серед дорослих - десятки вікових груп;

2) значна кількість злочинів розглядається як прояви вікової незрілості, бешкетництва (дрібні крадіжки в школі, у сусідів, в магазині);

3) відносно високий рівень латентності (*На практиці приблизно чотири з кожних п'яти вчинених підлітками злочинів не становлять значної суспільної небезпечності. Особливо це стосується крадіжок у друзів, у навчальних закладах, відбирання невеликих грошових сум у молодших підлітків, хуліганських проявів. Тому певна кількість кримінальних справ припиняється у процесі проведення дізнання чи досудового слідства з різноманітних нереабілітуючих обставин. Іноді батьки, вчителі, сусіди, підлітки самі не повідомляють в правоохоронні органи про злочинні дії неповнолітніх – “хвилюються за їх майбутнє”*);

4) злочинність неповнолітніх значно чутлива внаслідок підопічного стану неповнолітніх у суспільстві щодо їх розвитку, виховання, постійного контролю, охорони від негативного впливу;

5) кожен 2-3 неповнолітній, що вчинює протиправні діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності мав кримінальний досвід і вчинював діяння, передбачені Кримінальним кодексом;

6) значна кількість злочинів вчиняється відносно членів сім'ї або інших родичів (іноді потерпілими стають самі неповнолітні, частіше всього це злочини насильницького характеру);

7) характерною особливістю злочинності неповнолітніх за останні 33 роки є тенденція до її зростання.

Однак багато обставин, що впливають на злочинність неповнолітніх названих груп, мають місце і серед підлітків молодшого віку (10-13 років), а також у осіб молодіжного віку (18-21 та 22-25 років), що важливо враховувати при розробленні профілактичних заходів. Законодавство деяких країн, наприклад Великої Британії, Індії, деяких штатів США, передбачає верхню межу неповнолітнього віку до 21 року. Є розбіжності і при визначенні нижньої межі (у КК Польщі мінімальний вік кримінальної відповідальності встановлений з 16 р., у КК Франції – з 13 р., у деяких штатах США - від 7 до 14 р., якщо особа здатна усвідомлювати характер вчинених діянь тощо). В Україні деякі вчені (к.ю.н. **Мороз В.Ф.**) вважають, що в КК України за особливо тяжкі злочини (наприклад, умисне вбивство, зґвалтування, умисне нанесення тяжких тілесних ушкоджень тощо) необхідно знизити вік кримінальної відповідальності з 14 р. до 11 р. Це пояснюється тим, що особи у віці від 11 до 14 р. вже розуміють, що таке життя, смерть, біль, усвідомлюють значимість своїх діянь.

Зазначене створює певні труднощі при аналізі процесів і обставин, що впливають на злочинну поведінку неповнолітніх, виявлення тенденцій і закономірностей цієї злочинності. Тому вивчення тенденцій у динаміці злочинності неповнолітніх, розроблення заходів щодо її профілактики повинні вестись з урахуванням даних про правопорушення серед дітей і підлітків

(вікова група від 10 до 14 років), неповнолітніх (від 14 до 18 років), а також осіб молодіжного віку (18-21 рік).

Кримінологічна характеристика злочинності неповнолітніх:

- частка неповнолітніх у загальній злочинності відносно невелика і у більшості регіонів складає від 8 до 13%, а у середньому по країні — 11 %;
- частка тяжких насильницьких і тяжких корисливо-насильницьких злочинів (умисні вбивства, тяжкі тілесні ушкодження, крадіжки, грабежі, розбої) - 12%;
- злочинність неповнолітніх порівняно зі злочинністю дорослих має менш тяжкий характер але за останні 10 років динаміка злочинності неповнолітніх перевищує темпи зростання злочинності дорослих у 2-2,5 рази;
- переважно вчинюються, крадіжки, грабежі, хуліганства - 80% *(Отже, у структурі злочинності неповнолітніх переважають злочини корисливої і корисливо-насильницької спрямованості);*
- для насильницької злочинності останнього часу характерні елементи жорстокості, знущання над жертвою, прояви цинізму, імпульсивність дій, особливо при вчиненні зґвалтування;
- інтенсивність злочинності неповнолітніх у містах набагато більша, ніж у сільській місцевості, не лише за загальною кількістю, а й за тяжкістю і становить відповідно 77% і 23% *(Певні сезонні коливання пов'язані з процесами міграції у літній період до місць масового відпочинку та у сільську місцевість);*
- за даними вибіркового дослідження, близько 80% злочинів неповнолітніх вчинені за місцем проживання, навчання або роботи. Більше половини злочинів скоюються у вечірній час — після 20 години;
- злочини переважно вчинюються у групі - 6 із 10 злочинів;
- переважна кількість учасників груп від 2-3 (іноді від 18-35 осіб), не мають чіткої організаційної структури, є нетривалим (час їх існування 2-3 місяці);
- останнім часом спостерігається тенденція до формування організованих злочинних груп неповнолітніх (кількість яких становить 18-35 осіб) з дорослими керівниками (лідерами) де панують закони та звичаї злочинного середовища, своя субкультура, кругова запорука, ієрархія, регулярні грошові внески, заохочуються заняття бойовими видами спорту тощо;
- також спостерігається тенденції до більш частого застосування зброї (у 10% злочинів була застосована холодна зброя, а у 9% - вогнепальна зброя) при вчиненні злочинів (наркотичні та снодійні засоби застосовуються при зґвалтуваннях);
- переважає корислива мотивація при вчиненні майже всіх злочинів *(корислива мотивація проявляється в тому, що крадіжки, пограбування, розбійні напади вчиняються не для задоволення необхідних життєвих потреб, а для придбання престижних речей);*
- предметами посягань є різні види техніки, цінні папери, золото, зброя, наркотики;
- серед неповнолітніх досить високий процент осіб, які вчинили злочин

- збільшується кількість “фонових” проявів (вживання наркотиків, пияцтво, токсикоманія, проституція, поширення венеричних хвороб та СНІДу);
- рецидивна злочинність серед неповнолітніх становить 15-18%, і це при тому, що серед дорослих —високий рівень повторного вчинення злочину після притягнення до кримінальної відповідальності і застосування заходів, не пов'язаних з кримінальним покаранням.

Висновки з першого питання.

Ми розглянули кримінологічні особливості злочинності неповнолітніх і з'ясували негативні тенденції, які зараз спостерігаються у найбільш уразливій частки нашого суспільства – у неповнолітніх.

2. ОСОБА НЕПОВНОЛІТНЬОГО ЗЛОЧИНЦЯ. ПРИЧИНИ ТА УМОВИ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Отримання повної інформації про особу неповнолітнього злочинця необхідно для:

- встановлення та усунення негативних чинників злочинності неповнолітніх;
- розробки та удосконалення заходів ранньої профілактики злочинності;
- прогнозування змін у стані і структурі злочинності неповнолітніх;
- складання оперативно-розшукового портрету неповнолітнього злочинця тощо.

Риси, які притаманні особі неповнолітнього злочинця:

1) найбільшу питому вагу становлять підлітки віком від 16 до 17 років (*Питома вага осіб чоловічої статі становить 90-95%, а жіночої статі - 5-10%, яка постійно зростає за рахунок насильницьких злочинів та хуліганства*);

2) значно більша, ніж серед дорослих злочинців, частка осіб з психічними аномаліями, що не виключають осудність - до 60% (*Важливою є та обставина, що психопатологічні риси неповнолітніх злочинців у більшості випадків не пов'язані зі спадковістю. У 80-85% випадків вони одержані внаслідок несприятливих умов життя і виховання*).

3) як соціально обтяжуючі дефекти психофізіологічного та інтелектуального розвитку і стану неповнолітніх злочинців кримінологами зафіксовані:

- різні порушення психофізіологічного розвитку, які відбулися у період внутрішньоутробного розвитку, пологів, ранньому дитячому віці (*зловживання матір'ю спиртними напоями, наркотиками в період вагітності, черепно-мозкові травми у дитинстві, загально-соматичні та інфекційні захворювання*);
- явно виражені, починаючи з дитячого віку, нервовопатологічні риси характеру і патохарактерологічні реакції (*крикливість, плаксивість, підвищена образливість, роздратованість, афектність, імпульсивність тощо*);
- рання алкогольна неврастенія;
- фізичний і соціальний інфантилізм (*розумово відставання особи*);

- виражене відставання у фізичному розвитку, включаючи дефекти зовнішнього вигляду, які компенсуються агресивною поведінкою;

- знижений рівень інтелектуального розвитку, що ускладнює сприйняття соціальної інформації та створює труднощі у спілкуванні з однолітками;

4) за соціальним станом (як і у дорослих) домінує група осіб, які ніде не працюють і не навчаються, потім учні ПТУ-СПТУ, шкіл, гімназій, коледжів;

5) серед неповнолітніх злочинців значний рівень осіб, які виховувались у неповних або неблагополучних сім'ях (*неповнолітні із неповних сімей, як правило без батька, у 1,5-2 рази частіше вчинюють злочини, ніж інші*);

6) стійка антисуспільна спрямованість - до притягнення до кримінальної відповідальності, неповнолітній встигає вчинити від 2 до 7 злочинів;

7) наявність корисливої мотивації при вчиненні злочинів;

8) майже для всіх неповнолітніх злочинців вибір злочинного варіанта поведінки був пов'язаний з глибокими особистими деформаціями;

9) за культурно-освітнім рівнем неповнолітні злочинці відстають від однолітків на 1-2 роки (*серед них багато осіб, які покинули школу, втратили інтерес до навчання, зневажливо ставилися до вимог навчальних закладів*);

10) спостерігається прояв агресії щодо законослухняних неповнолітніх, участь у бійках з іншими групами неповнолітніх за "володіння" територією свого місце проживання;

11) більшість неповнолітніх злочинців тікають з дому, займаються бродяжництвом та жебрацтвом;

12) більшість неповнолітніх злочинців обмежено використовують канали культурної інформації та ставляться до неї лише як до одного із засобів заповнення вільного часу, а не як до джерела культурно значущої інформації (*Причому найбільшу зацікавленість викликають низькосортні, порнографічні фільми, бойовики. Книжки читають не більше 10-20% обстежених підлітків*);

13) неповнолітнім злочинцям притаманний потяг до ранніх статевих зв'язків і виявлення статевої деморалізації, пристрасть до спиртних напоїв та наркотиків, азартних ігор;

14) особливості морально-психологічної та емоційно-вольової сфер неповнолітніх злочинців свідчать про те, що для них характерні послаблене почуття сорому, бездушне ставлення до почуттів інших осіб, нестриманість, грубість, брехливість, відсутність самокритичності та жалю (*Виражене послаблення вольових якостей зафіксоване у 15-25% випадків*).

Всі ці особливості дозлочинної поведінки неповнолітніх повинні бути досконало з'ясовані у процесі дізнання, досудового слідства і судового розгляду кримінальних справ про злочини неповнолітніх.

Аналіз особливостей особи неповнолітніх злочинців дозволяє виділити **чотири основні типи неповнолітніх злочинців:**

1 тип становлять ті неповнолітні, що вчинили злочин внаслідок випадкового збігу обставин і всупереч загальній позитивній спрямованості особи, — так звані випадкові злочинці;

2 тип становлять ті неповнолітні, що вчинили злочин, потрапивши у певну життєву ситуацію, яка викликала реалізацію нестійкої загальної спрямованості особи, — “ситуативні злочинці”;

3 тип становлять ті неповнолітні, що вчинили злочин внаслідок домінуючої негативної спрямованості особи, — ті, хто раніше вчиняв різного роду правопорушення, перебував на обліку в органах і службах у справах неповнолітніх;

4 тип становлять ті неповнолітні, що вчинили злочин внаслідок сформованої стійкої антисуспільної спрямованості особи, яка обумовлює всю систему поведінки підлітка і є проявом його ставлення до соціальних цінностей.

Така типологія дозволяє з'ясувати основні варіанти поведінки і спрямованості неповнолітніх злочинців, а також вирішити питання їх покарання і проведення індивідуальної профілактичної роботи (у пенітенціарних установах може використовуватись для індивідуальної корекції поведінки) з урахуванням особистих характеристик.

Слід також звернути увагу на групову насильницьку злочинність неповнолітніх та молоді, яка поступово зростає. За даними кримінологічних досліджень 48% злочинних груп створюються за місцем проживання, 3,6% злочинних груп мають родинний зв'язок між своїми членами.

В кримінології виділяють наступні типи злочинних груп неповнолітніх та молоді:

1 тип - групи, що стоять на межі законослухняної поведінки (для них характерне спільне проведення дозвілля, злочини скоюються з легковажності та імпульсивності);

2 тип - групи, злочини якими скоюються випадково (*ситуативні злочини*);

3 тип - групи, орієнтовані на порушення правових норм (*раніше вони притягувались до адміністративної відповідальності*);

4 тип - групи, спеціально створені для вчинення злочинів (*характерні риси: велика згуртованість, чітка організація, розподіл ролей, наявність кримінальної субкультури та конспірація злочинної діяльності*).

Класифікація злочинних груп неповнолітніх та молоді за кількісною ознакою:

- 1) малочисельні групи
- 2) середньочисельні групи
- 3) багаточисельні

При характеристиці причин і умов злочинності неповнолітніх на сучасному етапі розвитку нашого суспільства слід розглянути особливості дії загальних криміногенних процесів, явищ і ситуацій, що відбуваються у суспільстві, з урахуванням соціального статусу неповнолітніх та їх соціально-психологічної характеристики.

Причини та умови злочинності неповнолітніх можна поділити умовно на 3 групи:

- 1) *соціально-економічні*;

2) соціально-психологічні;

3) криміногенні.

Соціально-економічні обставини:

1) бездоглядність за підлітками, які вчинюють злочини;

2) різка зміна системи ціннісних орієнтацій, вплив на дітей і підлітків соціально-негативної інформації;

3) низький рівень роботи освітніх установ, вихователів, учителів, викладачів;

4) розпад системи працевлаштування підлітків та виховання в трудових колективах;

5) відсутність необхідної кількості клубних установ за місцем навчання, роботи, проживання;

6) відставання в інтелектуальному і вольовому розвитку;

7) різке поширення венеричних захворювань серед неповнолітніх та молоді.

Соціально-психологічні обставини:

1) розвиток нелегального порнобізнесу, ввезення в країну порнографічної продукції, її рекламування, розповсюдження якої негативно та потворно впливає на молодих, не сформованих як особистості людей, дітей, і як наслідок цього, не лише дорослі жінки й чоловіки втягнуті в порнобізнес;

2) тривала та глибока демографічна криза, смертність перевищує народжуваність, поширення туберкульозу, СНІДу, венеричних захворювань (*особливо серед неповнолітніх та молоді*);

3) занепад морально-психологічних норм, падіння загального культурного рівня населення та освітнього рівня молоді, звикання населення до кримінальної поведінки, яка приносить прибутки, загальний правовий нігілізм;

4) збільшення фактів вживання наркотичних засобів та міждержавна торгівля ними;

5) сучасна ситуація у суспільстві породила двоїстий процес: розширення приватного сектору та посилення індивідуалізації та підрив державної власності, одночасне послаблення сили колективного контролю, моральних кордонів в суспільстві (*Така ситуація викликає почуття безконтрольності, уседозволеності, нестабільності*);

6) продовжує зростати розрив між становищем бідних та багатих: якщо в руках останніх знаходиться загального по Україні грошового прибутку то на долю перших приходиться лише цього прибутку;

7) загальна криза довіри до дії інститутів влади в державі;

8) тривала недбалість за денним режимом неповнолітніх боку батьків, що в свою чергу призводить до психічної неврівноваженості та агресивності неповнолітніх;

9) зайва опіка та суворість батьків, що підштовхує підлітків до протиправної поведінки;

10) конфлікти сімейні обставини (нескоординованість дій батьків з питань виховання дітей).

Криміногенні обставини — відіграють значну роль в конкретній ситуації і в формуванні мотивації злочину:

1) *негативний вплив в сім'ї* - хибне формування особистості, зловживання алкоголем, злочинного досвіду батьків, низький рівень загальної культури;

2) відсутність (тимчасова або тривала) у батьків в кризовій ситуації можливості забезпечувати мінімально необхідні потреби дітей;

3) *негативний вплив найближчого оточення* - побутового, навчального тощо з боку однолітків та дорослих, формування феномену натовпу, "стадного інстинкту", що сприяє антисоціальній орієнтації підлітків, формує в них уявлення про допустимість злочинних дій певного типу (*обман покупців, підроблення товарів, ухилення від сплати податків тощо*);

4) підмовництво з боку дорослих злочинців до спільної злочинної діяльності, втягнення неповнолітніх в пияцтво, азартні ігри, проституцію, спортивні секції, що контролюються злочинними угрупованнями;

5) поширення в молодіжному середовищі та в суспільстві кримінальної субкультури: культів сили, насильства, жорстокості, наркотиків, сексуальної розпусти;

6) негативний вплив засобів масової інформації, пропаганда насильства, збоченого сексу, наркотизації і алкоголізації, легкого життя, злочинної діяльності, проституції тощо

7) тривала відсутність певних занять у неповнолітніх та молоді (*небажання навчатися, працювати*);

8) 40% серед засуджених неповнолітніх перебували поза контролем суспільства;

9) безнаглядність і відсутність належного контролю з боку відповідних служб і органів та сім'ї за поведінкою, зв'язками і характером того, як підліток проводить час;

10) недоліки у системі правового виховання підлітків;

11) недоліки у діяльності органів, на які покладено обов'язки проведення безпосередньої роботи з профілактики злочинності неповнолітніх і передусім на рівні індивідуальної профілактики злочинів;

12) негативні наслідки відбування неповнолітніми покарання у вигляді позбавлення волі на певний термін в місцях позбавлення волі (*До певного часу не завжди до неповнолітніх злочинців застосовувались альтернативні види покарання*);

13) проблеми в правильності і доцільності призначення певного виду покарання неповнолітньому.

До умов, які впливають на вчинення злочинів неповнолітніми, слід віднести такі явища та процеси, що самі не породжують, а полегшують дію причини. До таких належать: несприятлива обстановка в сім'ї, низьке матеріальне забезпечення, упущення у виховному процесі, бездоглядність підлітків.

Значним чинником, що впливає на формування кримінальної спрямованості поведінки підлітка, являється економічна нестабільність у

суспільстві, недоліки навчального-виховного процесу, негативний вплив засобів масової інформації, яка пропагує культ жорстокості, розбещеності та насильства.

Сьогодні велике значення у формуванні свідомості неповнолітнього відіграє інформаційна мережа “Інтернет”, де частіше всього підлітки грають в ігри з нереальним жорстокими персонажами, війнами космічного простору. Під впливом таких забавок, неповнолітні намагаються бути схожими на героїв ігор, що призводить до виникнення протиправних задумів та вчинення злочинних дій. Тому увага навчально-виховних установ та батьків повинна зосереджуватися, перш за все, на тому, де і з ким проводить вільний від навчання час їх дитина.

Висновки з другого питання

Ми розглянули риси, які притаманні особі неповнолітнього злочинця та з'ясували причини та умови (соціально-економічні, демографічні, психолого-побутові, характеристики регіонів їх життєдіяльності), що негативно впливають на стан, рівень, структуру, динаміку злочинності неповнолітніх.

3. ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ.

Під запобіганням правопорушень неповнолітніх слід розуміти діяльність органів і служб у справах неповнолітніх, спеціальних закладів для неповнолітніх, спрямовану на виявлення і усунення причин і умов, що сприяють вчиненню неповнолітніми правопорушень, а також позитивний вплив на негативну поведінку окремих неповнолітніх.

Шляхи профілактичної діяльності державних і правоохоронних органів, як правило, спрямовані на:

- істотне покращання здоров'я дітей та підлітків, їх фізичного, розумового, психічного стану;
- здійснення державної допомоги сім'ям у вихованні дітей, створення сприятливих умов для збереження та постійного розвитку і реалізації природних потреб людини до творчості та праці;
- подолання безвідповідальності за демо неповнолітніх, які внаслідок неналежного виховання стали злочинцями;
- створення місцевих психолого-педагогічних служб сім'ї тощо.

Система профілактики злочинності неповнолітніх та молоді включає в себе 4 групи заходів, які спрямовані на вирішення певних завдань, а саме:

- 1) вплив на особу неповнолітнього злочинця;
- 2) вплив на середовище, в якому неповнолітній злочинець перебуває;
- 3) вдосконалення діяльності суб'єктів вихованні і профілактики злочинності неповнолітніх;
- 4) формування громадської думки про стан злочинності неповнолітніх.

Суб'єкти профілактики злочинів та злочинності неповнолітніх

- загальноосвітні школи і професійні училища соціальної реабілітації органів освіти;
- центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх органів охорони здоров'я;
- притулки для неповнолітніх при службах у справах дітей;
- суди;
- виховно-трудові колонії Державної пенітенціарної служби України;
- тощо.

У здійсненні соціального захисту і профілактики правопорушень серед неповнолітніх беруть участь у межах своєї компетенції інші державні органи, органи місцевого і регіонального самоврядування, підприємства, заклади і організації незалежно від форм власності, окремі громадяни.

Попередження злочинів та злочинності неповнолітніх в залежності від рівнів профілактики здійснюється на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях.

1. Комплекс заходів на загальносоціальному рівні попередження злочинності і злочинів неповнолітніх спрямовані на поліпшення можливості сімейного, шкільного, трудового виховання неповнолітніх, їх дозвілля (в тому числі у рамках певного контингенту, території тощо), метою яких є орієнтація на пом'якшення, нейтралізацію, усунення тих недоліків і прогалин у загальній системі соціального виховання, умовах життя неповнолітніх, які найбільш часто продукують злочини у середовищі підростаючого покоління або сприяють їм *(Такі заходи є базовими для спеціальної профілактики, розширяють її можливості).*

На цьому рівні можуть здійснюватись такі заходи як:

- забезпечення ефективної участі сім'ї в профілактиці, розвиток допомоги сім'ям, які виховують дітей в умовах нижче прожиткового мінімуму, відсутності одного із батьків, їх безробіття;
- ефективна допомога сім'ї у створенні життєвих перспектив для дітей і підлітків з фізичними і психічними аномаліями;
- удосконалення діяльності освітніх установ;
- відновлення роботи органів, що сприяють працевлаштуванню підлітків (Постанова КМУ "Про працевлаштування випускників");
- організація дозвілля неповнолітніх та молоді (відкриття клубів, секцій, гуртків, спортивних закладів);
- надання психологічної, педагогічної, медичної, правової, соціальної допомоги органами соціального захисту і допомоги сім'ї неповнолітнім з групи ризику;
- створення добровільних фондів, релігійних організацій, громадських об'єднань та рухів для допомоги дітям із груп ризику;
- розвиток інституту приймальних сімей *(заохочення з боку держави сімей, які приймають на виховання неповнолітніх з групи ризику);*
- організація при залізничних вокзалах кімнат для тимчасового утримання дітей, які бродяжать, жебракують у складних життєвих умовах;

- збільшення обсягу на телебаченні та радіо обов'язкових циклів дитячо-юнацьких передач гуманістичного змісту тощо.

2. На спеціально-кримінологічному рівні можуть вживатись наступні заходи профілактики злочинності неповнолітніх як:

- введення певних заборонних заходів (заборона порнографічних фільмів, насильницьких, наркотичних)
- заходи, які застосовують спеціальні суб'єкти профілактики злочинності неповнолітніх, передбачених: Законом України "Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей";
- проведення правоохоронними органами профілактичних операцій "Діти", "Генофонд";
- притягнення дорослих втягувачів неповнолітніх у злочинну діяльність до кримінальної відповідальності;
- притягнення батьків до адміністративної відповідальності за ухилення від виховання неповнолітніх;
- створення спеціальних ювенальних судів в Україні (це передбачено судовою реформою) тощо.

3. На індивідуальному рівні профілактика злочинності неповнолітніх здійснюється у три етапи:

- **рання профілактика** (заходи спрямовані на оздоровлення умов життя неповнолітніх та молоді, корекцію особи неповнолітнього, яка має кримінальне відхилення у поведінці);
- **безпосередня профілактика** (усунення факторів, що вже обумовили скоєння злочинів неповнолітніх, своєчасне припинення злочинної діяльності, порушення кримінальної справи, вибір запобіжних заходів, забезпечення виховно-профілактичного впливу кримінально-процесуальними методами, оздоровлення мікросередовища неповнолітніх та молоді);
- **боротьба з рецидивною злочинністю неповнолітніх** (перевиховання неповнолітніх та молоді, надання допомоги у працевлаштуванні, усунення джерел криміногенного впливу на неповнолітніх у побутовому оточенні).

Слід також відмітити, що велике значення для профілактики злочинності неповнолітніх має процес діяльності судів, що здійснюють провадження у кримінальних справах. Як вже зазначалось вище, на відміну від України в інших країнах (США, Великої Британії, Бельгії, Франції, Німеччині) відносно неповнолітніх діють спеціалізовані суди.

Висновки з третього питання

Ми розглянули основні заходи запобігання злочинності неповнолітніх та молоді, а також з'ясували, що система профілактики злочинності і злочинів неповнолітніх у сучасних умовах повинна враховувати позитивний досвід всіх суб'єктів профілактики, і разом з тим нові вимоги суспільства.

4. ПОНЯТТЯ РЕЦИДИВНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ТА ЇЇ ПОКАЗНИКИ. ОСОБА РЕЦИДИВИСТА.

Проблема рецидивної злочинності довгий час викликає підвищену увагу кримінологів, **тому що:**

- її рівень свідчить про ефективність правоохоронної системи держави;
- рецидивісти є носіями й зберігачами кримінальної субкультури.

В кримінології проблемам боротьби з рецидивною злочинністю присвячено багато робіт таких вчених як: **Зелінського А.Ф., Кафорова Т.М., Тирського В.В., Попова В.І., Джузи О.М. та інших.**

Перед тим, як перейти до розгляду цього виду злочинності, **ми повинні відповісти на два питання:**

- 1) що таке “рецидив злочину”?
- 2) що таке “рецидивна злочинність”?

Річ у тому, що кримінологічне поняття “рецидивної злочинності” тісно пов’язано з кримінально-правовим поняттям “рецидив злочину”. Термін “рецидив” походить від латинського слова “**recidivus**” і означає те, що повторюється, тобто повторний прояв чогось.

Кримінальний рецидив – поняття міждисциплінарне.

Теорія кримінального права розглядає його як різновид “множинності злочинів” із “сукупністю” та “повторністю”.

Стаття 34 КК України поняття рецидиву визначає так: “*Рецидивом злочинів визнається вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин*”.

Законодавче визначення рецидиву потрібне для застосування відповідних санкцій, передбачених нормами кримінального законодавства.

З позиції кримінології погашення або зняття судимості не є вирішальною обставиною для визначення рецидиву.

Схема 1. кримінальне-правове та кримінологічне визначення рецидиву.

Кримінологічне розуміння рецидиву злочинів є ширшим, ніж кримінально-правове. Воно охоплює не лише умисні, а й необережні злочини.

Водночас, кримінологічне визначення рецидиву не ігнорує таку обставину, як минула судимість (цим рецидив відрізняється від інших видів множинності).

В правовій науці не має єдиного погляду щодо питання “рецидиву злочину” та “рецидивісту”.

Наведемо декілька наукових точок зору:

1. Деякі вчені не вважають обов’язковим наявність такої ознаки як “судимість” у винного перед скоєнням повторного злочину для встановлення рецидиву (“*фактичний рецидив*”).

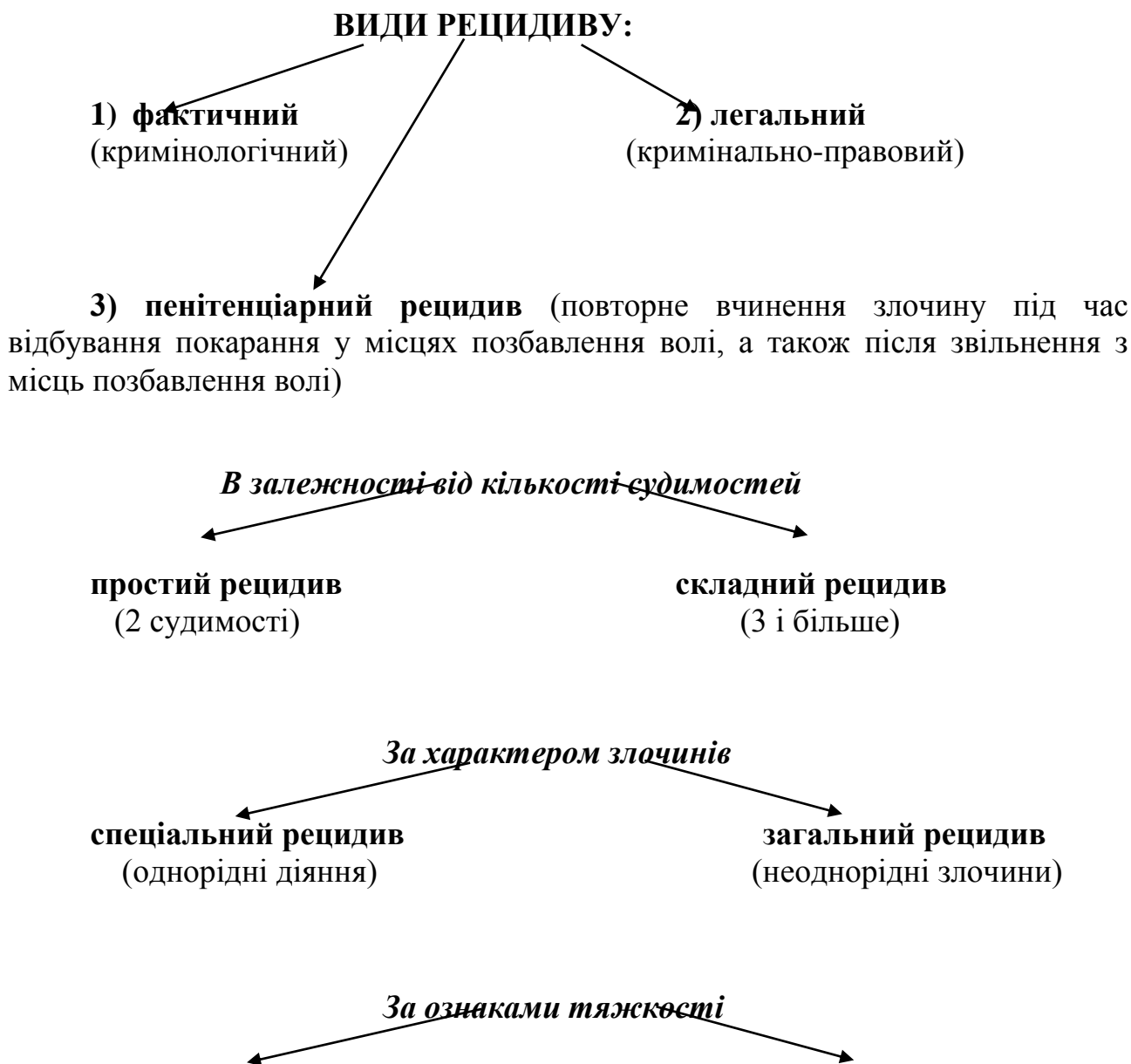
2. Деякі вчені вважають, що рецидивістами слід вважати тих осіб, які скоїли повторний злочин, після того, як до них були вжиті заходи громадського впливу.

3. Одні вважають за необхідне відбуття першого покарання повністю або частково до вчинення другого злочину.

4. Інші в зміст “рецидиву” включають не тільки умисні, а ще й необережні злочини.

(Филонов В.П., Коваленко О.И. Криминология. – Донецьк, 1995).

Таким чином “рецидив злочину” в криминології визнається як: повторне кримінальне правопорушення, вчинене особою, яка раніше була судимою або зазнавала інших, передбачених законом, заходів впливу, що застосовуються судом замість покарання, незалежно від форми вини та наявності судимості.

рецидив тяжких злочинів
рецидив

особливо небезпечний

Рецидивну злочинність можна визначити як сукупність вчинених на певній території протягом певного часу злочинів особами, які раніше були судимими (*Джужа О.М. визначає “рецидивну злочинність” як сукупність осіб, які повторно вчинили злочини*).

В кримінології існують різноманітні класифікації “рецидивної злочинності” на певні види:

- 1) виділяють рецидивну злочинність дорослих і неповнолітніх;
- 2) виділяють рецидивну злочинність чоловіків і жінок;
- 3) виділяють рецидивну злочинність засуджених тощо.

Щодо показників рецидивної злочинності, то вона, як і злочинність в цілому має **свої якісні та кількісні особливості**.

До **кількісної характеристики** відносять “рівень рецидивної злочинності” (визначається у відсотках), який обчислюється за допомогою відповідних коефіцієнтів:

Коефіцієнт рецидивної злочинності

$$1) K_{pz} = Z_p \times \frac{1000}{C}$$

де “**Z_p**” – рецидивні злочини

“**C**” – число раніше судимих осіб у регіоні,

1000 – масштаб розрахунків.

$$2) K_p = O_p \times \frac{1000}{C}$$

де “**K_p**” – коефіцієнт рецидивістів.

“**O_p**” – виявлені рецидивісти, які вчинили злочини.

“**C**” – кількість раніше судимих мешканців.

За деякими кримінологічними дослідженнями кількість злочинів, вчинених особами, які раніше вже вчиняли злочини на території України, збільшилась за **25 років у 2,8 рази**.

Що стосується якісних показників рецидивної злочинності, то до неї відносять, в першу чергу, її структуру (структуру рецидивної злочинності необхідно відрізняти від структури рецидиву: інтенсивність, послідовність скоєння злочинів)

Аналіз структури рецидивної злочинності свідчить про негативні тенденції:

- зростає кількість тяжких, насильницьких злочинів;
- зростає кількість корисливо-насильницьких злочинів (крадіжок, хуліганства);
- спостерігається інтенсивна інтеграція частини рецидивістів у сферу приватизації, зайняття контрабандою та ін.

Українські та російські вчені зазначають, що структуру рецидивної злочинності можна розглядати за видами вчинених злочинів. Так останнім часом найбільшу питому вагу рецидивних злочинів спостерігають серед осіб,

які раніше вчинили крадіжки, шахрайство, потім грабежі, розбій та хуліганство.

За часом вчинення повторного злочину в кримінології виділяють: ранній рецидив та рецидив, що віддалений за часом (після 3 – х років з дня звільнення від покарання). За статистичними даними протягом першого року після звільнення злочини знову вчиняють близько 25% осіб, що відбули покарання.

В залежності від виду кримінально-правових заходів впливу більший рівень рецидиву становить серед осіб, які засуджені до позбавлення волі (70% від всіх рецидивістів). Найбільш високий рівень рецидиву серед осіб, які відбивають покарання у вигляді позбавлення волі в середньому від 3 – х до 10 років.

Серед рецидивістів, як правило переважають, чоловіки.

Жінки-рецидивістки серед засуджених до позбавлення волі становлять лише 5-7%. Неповнолітні становлять 1% (такий малий відсоток пояснюється тим, що до другого засудження більшість підлітків встигає стати повнолітніми).

Кожного року у місцях позбавлення волі засуджені вчиняють від 400 до 600 злочинів, попереджається в УВП кожного року від 4,4 до 4,9 тис. злочинів (45% злочинів пов'язані зі злісною непокорю вимогам адміністрації КВУ).

Територіальний розподіл рецидивної злочинності:

(в залежності від високого рівня зареєстрованої злочинності)

1. Дніпропетровська обл.
2. Донецька обл.
3. Запорізька обл..
4. Одеська обл.
5. Київ.
6. АРК.
7. Харківська обл. та ін.

Таким чином, на території України спостерігаються наступні тенденції рецидивної злочинності:

- збільшилась кількість осіб раніше судимих, що скоїли тяжкі злочини;
- активізувалась діяльність осіб, які повторно скоюють злочини у групі;
- зростає професіоналізм рецидивістів;
- зростає ступінь соціальної деградації особи рецидивіста (після 40 років рецидивісти перетворюються на маргіналів і вчиняють переважно дрібні злочини);
- рецидивісти приймають активні заходи щодо залучення неповнолітніх у злочинну діяльність.

До особливостей особи рецидивіста відносять наступні ознаки:

- переважна більшість рецидивістів – чоловіки;
- кількість жінок серед рецидивістів – невелика;
- переважає середній вік (30 років);
- наявність низького рівня освіти;
- прагнення до зміни місця роботи та місця проживання (як правило неодноразово);
- у більшості з них не має сім'ї;
- підвищена суспільна небезпечність цих осіб в порівнянні з особами, які вперше вчинили злочин;
- значна кількість до вчинення злочину в друге перебувала під адміністративним наглядом;
- значний досвід злочинної діяльності;
- серед осіб, які раніше вчиняли злочини по лінії карного розшуку, переважають особи, які мають 3 і більше судимості;
- висока емоційна збудженість, слабкий самоконтроль (їх поведінка в більшості залежить від ситуації);
- стійка антисоціальна спрямованість;
- зловживання алкоголем та наркотиками;
- наявність неврозів, психопатичних відхилень, туберкульозу, венеричних хвороб як наслідок численних “ходок” (серед обстежених рецидивістів – 42% інваліди).

Приклад: найпоширенішою серед засуджених за тяжкі насильницькі злочини є “епілептоїдна (збуджена) психопатія” (50%).

20% засуджених - “істеричні особи” – для них властивим є егоцентризм, прагнення звернути на себе увагу (повторно вчиняють “крадіжки”, “шахрайство”).

16% засуджених мають “психопатію нестійкого типу” – емоційна невірноваженість, несподівана зміна настрою (як правило повторно вчиняють “хуліганство”, “вандалізм”, “грабежі”, “розбої”, “згвалтування”).

За типом стійкості і спрямованості антисуспільної установки у кримінологічній теорії розрізняють три основні типи рецидивістів(є і інші позиції):

1 тип – рецидивісти антисуспільного типу (до них можна віднести: рецидивістів-гастролерів, лідерів криміногенного середовища, “злочинних авторитетів”, “блатних”, багаторазових рецидивістів тощо) – становлять 40%;

2 тип – рецидивісти ситуативного типу (до них можна віднести: рецидивісти, які вчиняють різномірні злочини, рецидивісти-неповнолітні тощо) становлять 30%;

3 тип - рецидивісти асоціального (деградованого) типу (до них можна віднести осіб у яких відмічається втрата основних життєвих позицій, суспільно корисних зв'язків, що є наслідком зловживання алкоголем, наркотиками, токсичними речовинами, психічних відхилень тощо і які з-за примітивізму своїх потреб та інтересів, фізичну неспроможність вчиняти складні злочини вчиняють – дрібні крадіжки, хуліганство тощо).

Класифікація рецидивістів

Критерій розподілу – за характером злочинної діяльності виділяють:

- 1) загально-кримінальні корисливі рецидивісти (зłodії, шахраї, грабіжники);
- 2) економічних рецидивістів (хабарників, розкрадачів).
- 3) насильницьких рецидивістів (убивць, хуліганів) тощо.

Критерій розподілу - в залежності від стійкості антисоціальних установок особи виділяють:

- 1) кримінально-активних рецидивістів, постійно спрямовані на вчинення злочинів;
- 2) рецидивістів схильних до вчинення злочинів за сприятливих обставин;
- 3) рецидивісти, які випадково були втягнуті у вчинення злочину.

Висновки з четвертого питання.

Ми в цілому розглянули основні показники рецидивної злочинності. Дали визначення рецидивної злочинності і рецидиву злочину та розглянули особливості особи рецидивіста.

5. ДЕТЕРМІНАНТИ РЕЦИДИВНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ. ЗАПОБІГАННЯ РЕЦИДИВНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Специфічні причини та умови рецидивної злочинності можна поділити на три групи:

1. детермінанти, пов'язані з першою судимістю;
2. детермінанти, обумовлені процесом відбування покарання;
3. детермінанти, які впливають на постпенітенціарну адаптацію.

Детермінанти, пов'язані з першою судимістю:

- економічний стан регіону;
- особливості сімейного виховання;
- вплив найближчого оточення та ЗМІ;
- генетичні передумови становлення особи (темперамент, інтелект, аномалії психіки); конкретна життєва ситуація (безробіття);
- поновлення "старих" зв'язків з антисоціальним елементом;
- вплив кримінальної субкультури (70% раніше судимих знову повернулись до свого колишнього оточення).

Детермінанти, обумовлені процесом відбуття покарання:

- у ВК (виправні колонії) принижується соціальна цінність особи і підвищується відчуження від суспільства;
- негативний вплив атмосфери "тюрем";
- недотримання стандартів, що розроблені для тримання засуджених у ВК;
- наявність пенітенціарної субкультури (тюрма – школа злочинності).

ДЕТЕРМІНАНТИ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ПОСТПЕНІТЕНЦІАРНУ АДАПТАЦІЮ:

- неналежний рівень ресоціалізації особистості (60% звільнених від покарання не змогли і не бажали адаптуватися до трудових колективів);
- недоліки в системі контролю за поведінкою тих, хто відбув покарання, з боку Національної поліції;
- протиріччя покарання (російські спеціалісти відмічають, що через 5-7 років позбавлення волі у засуджених виникають незворотні зміни в психіці, відбувається розрив зв'язків з близькими, які залишилися на волі. Але це не означає, що відмова від тривалих строків позбавлення волі буде цілком сприяти профілактиці.);
- відсутність міжвідомчих програм боротьби з рецидивною злочинністю;
- недостатність кримінологічних досліджень у вивченні рецидиву злочинів, рецидивної злочинності, а також заходів боротьби з ними тощо.

До детермінант, які впливають на постпенітенціарну адаптацію відносять також обставини, що дестабілізують процес соціальної адаптації осіб звільнених від відбування покарання:

- не вирішення житлової проблеми (тільки у 22,9% звільнених ця проблема була вирішена) призводить до ведення бродяжництва;
- не вирішення проблеми з працевлаштуванням призводить до збільшення рецидивної злочинності;
- наявність паразитичної психології (45,8% звільнених осіб – не бажали працювати; 38,3% - не змогли знайти відповідну роботу; 15,9% - не змогли зовсім працевлаштуватись);
- обставини, що пов'язані з проблемою збереження сім'ї та підтримання сімейних відносин;
- обставини, що пов'язані з проблемами взаємовідносин звільнених осіб з найближчим побутовим оточенням.

Всі вище зазначені детермінанти враховуються при визначенні відповідних напрямків попередження рецидивної злочинності (серед кримінологів щодо цього питання однозначної позиції немає).

Попередження рецидивної злочинності здійснюється в трьох напрямках (загально визначена позиція):

- 1) підвищення ефективності призначення та виконання покарань (застосування альтернативних видів покарання);
- 2) сприяння процесу ресоціалізації осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі;
- 3) організація належного соціального контролю за особами, схильними до повторних злочинів.

Деякі російські вчені (Бурлаков В.Н., Рівман Д.В. та інші) виділяють *пенітенціарну та постпенітенціарну профілактику рецидивної злочинності*. До першого напрямку вони відносять заходи, які пов'язані з гуманізацією відбування покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк (з одного боку) та посиленню каральних якостей цього покарання (з іншого боку).

Заходи гуманізації повинні проявлятися в дотриманні мінімальних стандартів правил поведінки з в'язнями, прийнятих ООН: *вільний труд, людське поводження, зняття обмеження листування, отримання посилок, надання можливості здійснення телефонних розмов, короточасні відпустки, можливість задоволення статевої пристрасті та інше.*

До постпенітенціарної профілактики відносять заходи, які спрямовані на трудове побутове влаштування осіб, які відбули покарання у вигляді позбавлення волі (в цьому напрямі виникає дуже багато проблем).

Якщо для прикладу взяти точку зору вітчизняного вченого Джужи О.М. з цього питання, то він виділяє наступні 4–ри основні напрямки профілактики рецидивної злочинності:

- удосконалення практики призначення і виконання покарання за вчинення злочину;
- соціальний контроль і нагляд за поведінкою раніше засуджених;
- підвищення ефективності діяльності виправних установ та інших органів, які виконують покарання, щодо корекції поведінки засудженого;
- удосконалення постпенітенціарної адаптації осіб, які відбули покарання.

В цілому кожна з перелічених наукових точок зору має право на існування. Далі безпосередньо розглянемо самі заходи профілактики рецидивної злочинності.

Заходи попередження рецидивної злочинності:

- прийняття Закону України “Про постпенітенціарну систему” (де будуть розмежовані права та обов’язки кожного суб’єкту постпенітенціарної профілактики: ДПтС, виконкомів, психологічних служб, Національної поліції та інших);
- здійснення контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання (Глава 26 КВК України): громадський контроль за особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання; встановлення адміністративного нагляду;
- удосконалення роботи спеціальної спостережної комісії виконкомів місцевих Рад, що діє на громадських засадах;
- здійснення профілактичного обліку відповідних категорій осіб (підрозділи кримінальної міліції у справах неповнолітніх);
- проведення соціально-економічних реформ, спрямованих на підвищення життєвого рівня громадян (введення для підприємств, які влаштовують до себе на роботу звільнених осіб, податкові пільги та пільги по іншим платежам до бюджету);
- оздоровлення морально-психологічного клімату в країні;
- відтворити в Україні єдину виховно-профілактичну систему;
- попередження первинної злочинності неповнолітніх;
- заборонити деморалізуючу пропаганду в ЗМІ цинічної позиції щодо шляхів досягнення особою матеріальних благ, сексуальної свободи;
- “підбив” кримінальної субкультури;

- більш активніше застосування альтернативних видів покарання непов'язаних з позбавленням волі (практика свідчить, що чим більше часу особа відбуває покарання у вигляді позбавлення волі тим складніше відбувається потім процес її соціальної адаптації);

- удосконалення пенітенціарних заходів профілактики рецидивної злочинності (розширення можливості придбання засудженими різних матеріальних благ; наближення умов тримання засуджених до європейських стандартів; диференційний підхід до застосування заходів виховного характеру у КВУ; застосування заходів спрямованих на підтримання здоров'я засуджених, на отримання професії, яка орієнтована на потреби того регіону куди повернеться засуджений, на збереження сім'ї тощо);

- встановлення юридичної відповідальності за необґрунтовану відмову у прийомі на роботу засуджених за приписом місцевих виконкомів;

- створення та функціонування центрів соціальної адаптації (ЦСА будуть створені при місцевих виконкомах, які будуть безпосередньо співпрацювати з КВУ, підприємствами, спостережними комісіями, центрами зайнятості з метою обміну інформацією про наявність вільних робочих місць та для вирішення проблеми з працевлаштуванням засуджених);

- удосконалення організаційно-превентивної роботи, яка повинна включати в себе: створення благодійних фондів для засуджених; відкриття безкоштовних нічліжок для безпритульних; більш широко включати у процес ресоціалізації релігійні організації, соціальні групи, окремих громадян тощо налагодження і вдосконалення міжнародного співробітництва у сфері боротьби з рецидивною злочинністю.

Заходи спрямовані на соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк:

1. Соціальна адаптація (Див. Закон України “Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк” від 10 липня 2003 року №1104-IV) – комплекс правових, економічних, організаційних, соціально-психологічних та інших заходів, які здійснюються щодо звільнених осіб з метою пристосування до умов соціального середовища, захисту їх прав і законних інтересів.

На думку вітчизняних фахівців (Трубникова В.М., Бандурки О.М., Денісової Т.А.) соціальна адаптація відбувається в три етапи:

- 1 етап – ознайомлення з новими умовами існування після звільнення;
- 2 етап – вирішення основних соціальних проблем (житлово-побутові);
- 3 етап – завершення процесу адаптації (триває від 1 до 3 років після звільнення особи) – особа займається корисною працею.

Група, яка найбільш схильна до адаптації складається з осіб віком від 18 до 30 років.

2. Соціальний патронаж – комплекс заходів державної підтримки та допомоги звільненим особам, які здійснюються з метою сприяння цим особам у працевлаштуванні, професійній переорієнтації та перепідготовці, створення належних житлово-побутових умов, запобігання впливу на них криміногенних факторів.

Органи, установи та організації, які здійснюють соціальний патронаж відповідно до чинного законодавства: місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, центри соціальної адаптації, служби у справах неповнолітніх, центри соціальних служб для молоді, спостережні комісії, органи соціального захисту населення, органи охорони здоров'я, органи внутрішніх справ, центри зайнятості населення, будинки-інтернати, кризові центри, служби психологічної допомоги, притулки, в тому числі для неповнолітніх, установи соціального патронажу, будинки нічного або тимчасового перебування звільнених осіб, громадські організації та інші уповноважені на це органи, організації та установи (ст. 3 Закону України)

Висновки з п'ятого питання.

Отже, від чіткого визначення детермінант рецидивної злочинності буде залежить ефективність її попередження. Останнім часом держава активніше застосовує заходи спрямовані на соціальну адаптацію та здійснення соціального патронажу відносно осіб, які були звільнені з місць позбавлення волі.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Таким чином, ми розглянули основні питання, які стосуються злочинності неповнолітніх та рецидивної злочинності, з'ясували основні тенденції, детермінанти вказаних видів злочинності, специфіку побудови системи заходів їх профілактики і тим самим досягли мети лекції.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються неповнолітня та рецидивна злочинність та їх кримінологічні особливості, досліджується особа неповнолітнього злочинця та рецидивіста, встановлюються причини та умови злочинності неповнолітніх та рецидивістів, а також розглядаються заходи запобігання неповнолітньої та рецидивної злочинності.

При підготовці теми, студентам слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Для вдалого засвоєння цієї теми, студентам (слухачам) рекомендується звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри кримінально-правових дисциплін.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

Однак, опрацьовувати додаткову літературу слід з урахуванням національної доктрини, особливостей правової системи України.

ТЕМА 13. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ПОПЕРЕДЖЕННЯ КОРУПЦІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ. (2 ГОДИНИ)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ

ВСТУП

1. Кримінологічна характеристика корупційних злочинів.
2. Кримінологічна характеристика особи корупціонера.
3. Детермінанти корупційної злочинності
4. Попередження корупційної злочинності

ВИСНОВКИ

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Голіна В.В., Головкін Б.М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини. Підручник; за ред. В.В. Голіни і Б.М. Головкіна. Х.: Право, 2014. 513 с.
2. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика). Навч. Посіб. Х.: Нац. Юрид. Акад. України, 2011. 120с.
3. Голіна В.В., І.М. Даньшин, Кримінологія. Загальна та Особлива частина. Підручник В.В. за заг. ред. В.В. Голіна. 2-ге вид. перероб. і доп. Х.: Право, 2009. 288с.
4. Денисов С.Ф., Денисова Т.А., Кулик С.Г. Кримінологія. Особлива частина. Навчальний посібник. Запоріжжя: КПУ, 2012. 705 с.
5. Джу́жа О.М. Кримінологія: Навчальний посібник; За заг. ред. докт. Юрид. Наук, проф. О.М. Джу́жи. К.: Атіка, 2009. 312с.
6. Закалюк А.П. Курс сучасної кримінології: теорія і практика у 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2007. 424с.
7. Кальман О.Г. Проблеми протидії злочинності. Підруч.; за ред. проф. О.Г. Кальмана Харків: Вид-во ТОВ фірма „Новасофт“, 2010. 352 с.
8. Михайлов О.Є. Кримінологія. Навчальний посібник К.: Знання, 2012. 565с.
9. Бородин С. В. Борьба зі злочинністю: теоретична модель комплексної програми. М., 1990. С. 60.
10. Практика Європейського суду з прав людини у справах фізичних та юридичних осіб проти України // <https://www.echr.com.ua/rishennia-espl/>

МЕТА ЛЕКЦІЇ

Корупційна злочинність є складовою більш широкого суспільного явища — корупції. Тому розгляд цього виду злочинності доцільно розпочати зі з'ясування сутності корупції. Тим більше, що вона залишається малодослідженою і є чинником, що реально загрожує національній безпеці України.

ВСТУП

Термін «корупція» означає псування, розбещення, підкуп, продажність. На сьогоднішній день подолання корупції в Україні приділяється багато уваги. За останні роки створені нові підрозділи по боротьбі з корупцією, прийнято нормативно-правові акти по боротьбі з корупцією. Отже, для більш ефективної боротьби з корупцією необхідно більш детально дослідити природу та середовище виникнення такого негативного і розповсюдженого явища, як корупція. Знання кримінологічної характеристики для здобувача дасть змогу більш глибоко пізнати суть корупції, причини та умови її виникнення та як висновок ефективно попередження корупції.

1. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ.

У загальному вигляді **корупцію** можна визначити як *соціальне явище, яке охоплює всю сукупність діянь, пов'язаних з неправомірним використанням особами наданої їм влади та посадових повноважень з метою задоволення особистих інтересів чи інтересів третіх осіб, а також інших правопорушень, що створюють умови для вчинення корупційних діянь або їх приховування.*

Сутність корупції полягає у тому, що вона має:

- соціальну обумовленість;
- свою "ціну", що платить суспільство за її існування;
- негативний вплив на всі сфери суспільного життя;
- транснаціональний характер;
- економічні, політичні, правові, психологічні та моральні аспекти;
- здатність постійно пристосовуватися до нових реалій життя.

Таке розуміння корупції є відправним, вимагає не обмежуватись у боротьбі з нею лише правовими заходами, переважно у формі юридичної відповідальності за корупційні діяння, а застосувати комплекс економічних, політичних, організаційних та інших заходів протидії.

У кримінологічному аспекті корупція характеризується низкою ключових ознак:

— вона можлива лише у сфері діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування;

— її суб'єктом може бути тільки особа, наділена владою чи посадовими повноваженнями;

— корупційні відносини виникають внаслідок зловживання особою, наділеною владою чи посадовими повноваженнями, своїми повноваженнями. Тут вони виступають предметом торгу, в результаті якого суб'єкт одержує певні блага як матеріального, так і нематеріального характеру;

— корупцію складають лише такі діяння, які вчинені особою, наділеною владою чи посадовими повноваженнями, з метою задоволення корисливих власних або інтересів інших осіб. Неправомірність або й неетичність діянь посадової особи та їх спрямованість на задоволення корисливих інтересів по суті визначають, які саме діяння відносяться до категорії корупційних.

Глибше й точніше з'ясувати соціальну сутність і правову природу корупції допомагає встановлення механізму корумпованої поведінки. На наш погляд, він може проявлятися у двох варіантах. В першому випадку має місце взаємодія двох суб'єктів, кожен з яких прагне задовольнити свої корисливі інтереси (скажімо, давання—одержання хабара); у другому — корумпована поведінка зводиться до дій лише однієї особи, яка самотійно задовольняє корисливі інтереси, зловживаючи наданими їй посадовими повноваженнями (наприклад, розкрадання державного майна з використанням свого службового становища). Обидва варіанти об'єднує те, що суб'єкт корупційних діянь задовольняє власний інтерес чи інтереси третіх осіб за допомогою неправомірного використання наданих йому владних повноважень.

*У правовому плані корупція становить собою сукупність різних за характером та ступенем суспільної небезпеки, але єдиних за своєю суттю діянь (кримінальних, адміністративних, цивільно-правових, дисциплінарних), а також порушень етичних норм поведінки посадових осіб, пов'язаних із вчиненням цих діянь. Таке широке розуміння корупції вказує на те, що не всі корупційні прояви є кримінально-караними. Але, зазвичай найбільшу суспільну небезпеку мають **корупційні злочини**.*

Поняття "корупційний злочин" і "корупційне правопорушення" вжиті у Конвенції про кримінальну відповідальність за корупцію, прийнятій 4 листопада 1998 року. Отже, вони є загальноновизнаними у міжнародному праві, що дає підставу для виокремлення такого виду злочинності, як корупційна.

Корупційним може бути визнано будь-який умисний злочин, що вчиняється посадовою особою органу державної влади чи місцевого

самоврядування з використанням свого службового становища з корисливих мотивів, іншої особистої заінтересованості або для задоволення інтересів третіх осіб. При цьому частина з них може бути безумовно визнана корупційними, інша — лише за певних умов їх вчинення.

Безумовно, *корупційними* є злочини, всі ознаки яких вказують на їх корупційний характер і визначені в законі чи впливають з його змісту. До них належать: одержання хабара; зловживання владою або службовим становищем; заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем; притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності; постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови; притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності; зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем.

До *умовно корупційних* відносяться злочини, склади яких мають не всі ознаки корупційності. До цієї категорії належать: порушення законодавства про бюджетну систему України; видання нормативних актів, що змінюють прибутки і витрати бюджету всупереч встановленому законом порядку; перешкоджання здійсненню виборчого права; підлог виборчих документів, приписки або неправильний підрахунок голосів; порушення таємниці голосування; порушення посадовою особою законодавства про референдум; порушення недоторканності житла громадян; переслідування громадян за критику, перевищення влади або посадових повноважень; провокація неправомірної вигоди; посадовий підлог; завідомо незаконний арешт, затримання або привід; примушування давати показання; невиконання судового рішення; бездіяльність військової влади. Суб'єктивна сторона цих злочинів не пов'язується з корисливою чи іншою особистою заінтересованістю; порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної приналежності чи ставлення до релігії; протидія законній підприємницькій діяльності; втручання у вирішення судових справ; втручання у діяльність працівника прокуратури, органу внутрішніх справ, безпеки. Суб'єктом вказаних злочинів можуть бути як приватні, так і службові особи.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ.

Особливістю корупційних злочинів є те, що, будучи об'єднаними за вищезазначеними ознаками в окрему групу, вони можуть бути складовими й інших видів злочинів. Так, за місцем розташування у Особливій частині Кримінального кодексу України корупційні злочини можуть входити до злочинів проти основ національної безпеки України, проти власності, проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина,

проти правосуддя у сфері господарської діяльності, службової діяльності, військових злочинів. За деякими кримінологічними ознаками корупційні злочини можуть бути причетні до економічної, професійної, організованої та інших видів злочинності. Але корупційні злочини повністю не співпадають із жодним іншим видом злочинів. Це цілком стосується й посадових, з якими найчастіше ототожнюють корупційні злочини.

2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ КОРУПЦІОНЕРА

Корупційна злочинність — це сукупність злочинів, що полягають у зловживанні посадовими особами органів державної влади чи місцевого самоврядування наданими їм повноваженнями у власних або третіх осіб інтересах.

Спостереження за корупціонерами показують, що від інших видів злочинців вони відрізняються передусім особливою соціальною позицією — наявністю владних повноважень, без яких не можуть вчинятися корупційні діяння.

Корупційна поведінка, як правило, проявляється у двох формах. Перша з них полягає у відхиленні особи, уповноваженої на виконання функцій держави, у своїй службовій діяльності від норм, встановлених правовими актами. Йдеться про зміну мотивації діяльності, ціннісних орієнтацій, трансформацію законослухняної особи в КО-рупціонера. Займаючи певну посаду, така особа вважає за можливе неправомірно використати надані їй повноваження у власних інтересах чи інтересах інших осіб. При цьому відбувається поступове нарощування інтенсивності корумпованої поведінки, в результаті чого особа твердо стає на злочинний шлях, виявляючи все більш небезпечні корупційні прояви. Бувають і ситуативні корупціонери, які вчинюють злочини під впливом складних життєвих обставин.

Друга форма корумпованої поведінки характеризується тим, що зайнявши відповідну посаду особа вже зорієнтована на протиправне використання владних повноважень для наживи. Тобто вона цілеспрямовано йде до влади, щоб вчиняти корупційні злочини.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ.

Від інших видів злочинців корупціонери відрізняються передусім особливою соціальною позицією — наявністю владних повноважень, без яких не можуть вчинятися корупційні діяння.

2. ДЕТЕРМІНАНТИ КОРУПЦІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Ефективне попередження корупції потребує з'ясування її чинників. Треба виходити з того, що корупція має соціальні передумови, що властиві усім державам, але найбільше країнам з перехідною економікою, до яких належить і Україна.

На різке зростання корупції в незалежній Україні насамперед вплинули кризові явища в усіх сферах суспільного життя. Науково доведено, що за здійснення радикальних реформ дуже зростає рівень корупції. Проте слід наголосити, що її зростання обумовлено не самими по собі реформами, а повільністю, непослідовністю і незавершеністю їх проведення. Власне, це і спостерігається в Україні. Після отримання незалежності вона не виробила чіткої політичної та економічної стратегії формування громадянського суспільства. Це обумовило виникнення корпоративних кланів, викривлення процесів приватизації в інтересах окремих ділків, перепони у розвитку демократичних інститутів та утвердженні верховенства права тощо.

Детермінанти корупційних злочинів можна поділити на політичні, економічні, правові, організаційно-управлінські і соціально-психологічні криміногенні фактори.

До *політичних чинників* віднесені:

- відсутність програмованості та предметності у впровадженні демократичних засад до різних сфер суспільного життя;
- повільний розвиток політичної структури та свідомості суспільства, передусім, його громадянських інституцій;
- відсутність системи виховання у службовців патріотичних почуттів, моральних, професійних якостей, розуміння того, що корупція підриває авторитет держави, етичні основи суспільної свідомості;
- недостатня визначеність і непослідовність у здійсненні анти-корупційної політики, що породжує у службовців, схильних до КО-рупційних діянь, відчуття безкарності;
- відсутність державної ініціативи та необхідних організаційних зусиль щодо створення громадських формувань задля підвищення активності населення у боротьбі з корупцією;
- відсутність ефективного парламентського контролю за діяльністю вищих посадових осіб виконавчої гілки влади, у тому числі керівників правоохоронних органів.

Економічними чинниками є:

- несприятливі умови для правомірної діяльності усіх суб'єктів господарювання, особливо малого і середнього бізнесу;
- непрозорість процесів приватизації, вирішення інших господарських питань, оцінки прибутків, обсягу податків, одержання пільг тощо;

— зростання розриву між доходами підприємців і державних службовців, наділених повноваженнями управління економічними процесами.

Правові чинники включають:

— недосконалість нормативно-правової бази, що не забезпечує ефективної протидії зловживанням чиновництва, зберігає його надмірну закритість, не сприяє чіткому контролю за діяльністю службовців та надійному правовому захисту громадян від свавілля посадових осіб;

— відсутність цілісної системи правових засобів впливу на фактори, що обумовлюють корупційні злочини;

— прогалини в законодавстві, що передбачає відповідальність за різні види корупційних правопорушень і регламентує діяльність державних органів у боротьбу з ними.

Організаційно-управлінськими чинниками є:

— слабка регламентація правил поведінки державних службовців, процедури здійснення їх повноважень, видання офіційних документів тощо;

— наявність у посадових осіб занадто широких можливостей для прийняття рішень на свій розсуд;

— поширеність випадків заміщення посад не на підставі ділових і моральних якостей особи, а через знайомство, особисту відданість, близькість політичних уподобань тощо;

— відсутність тестування на відповідність професійним і моральним якостям, періодичної ротації кадрів, формальне ставлення до їх атестації;

— відсутність механізмів унеможливлення прийняття на службу лідерів чи членів злочинних угруповань.

До соціально-психологічних чинників належать:

— зорієнтованість значної частини населення на протиправне вирішення життєвих питань, внаслідок чого корупція із соціальної аномалії перетворюється у правило поведінки;

— низька психологічна готовність громадян протидії корупції;

— корислива спрямованість багатьох державних службовців, що призводить до порушення закону, норм моралі та професійної етики;

— моральна деформація частини керівників, яка виявляється як у вчиненні ними злочинів, так і поблажливому ставленні до корупційних діянь з боку підлеглих (кругова порука).

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ.

Розглянувши четверте питання можна виділити основні чинники, які впливають на корупційну злочинність:

- політичні;

- економічні;
- правові;
- організаційно-управлінські;
- соціально-психологічні.

4. ПОПЕРЕДЖЕННЯ КОРУПЦІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ.

Попередження злочинності тому так і називається, що передбачає протиставлення криміногенним факторам антикриміногенних, щоб усунути чи блокувати дію перших. Звичайно, досягти цього в реальному житті практично неможливо, але мінімізувати вплив криміногенних чинників можна і потрібно.

Ефективна боротьба з корупцією вимагає наукової концепції щодо її запобігання. Однією із основних засад такої концепції має бути розуміння корупції як соціальнозумовленого явища. Виходячи з цього, треба виробляти стратегію і тактику боротьби з нею, ставити відповідні цілі, визначати засоби їх досягнення, рівень матеріального, фінансового, організаційного та правового забезпечення.

Як свідчить міжнародний досвід, жодна із соціально-економічних систем не мала і не має повного імунітету від корупції — змінюються лише її обсяги та прояви. Відтак, корупційні злочини неможливо ліквідувати з якійсь конкретній державі чи на якомусь етапі історичного розвитку. Максимум, чого можна досягти, це: зменшити їх рівень та локалізувати сфери розповсюдження; пом'якшити небезпеку корупційних проявів та їх вплив на різні соціальні процеси. У Західних країнах це іменують контролем над корупцією.

Стратегічним напрямом боротьби з корупцією — це запобігання їй. Комплексні профілактичні заходи — це шлях, який може зменшити обсяг корупційних проявів та їх негативний вплив на суспільство. Головними антикорупційними заходами в Україні є:

1) *Визначення стратегії соціально-економічного розвитку та здійснення адміністративної реформи.* Будівництво правової держави і громадянського суспільства — основа протидії корупційній злочинності. Косметичні зміни у системі державного управління, навіть за умови їх зовнішньої привабливості, не здатні поліпшити ситуацію з корупцією.

2) *Формування ідеології державної служби,* тобто її моральних принципів і цінностей. Адже комуністичні постулати відійшли у минуле, а ідеали української державності ще не вироблені. Пануючий серед чиновництва дух невизначеності й непевності у завтрашньому дні — один із важливих чинників корупційної злочинності.

3) *Забезпечення відкритості влади*, що розв'язує такі завдання: повертає віру людей до державних структур; створює несприятливі умови для корупційних злочинів; реалізує конституційні права громадян на достовірну інформацію у цій сфері.

4) *Вдосконалення антикорупційного законодавства*. Хоча й прийняті відповідні законодавчі акти, що загалом надають правоохоронним органам можливість реагувати на різні корупційні прояви, починаючи з неетичної поведінки державного службовця і закінчуючи його участю у хабарництві чи діяльності організованих злочинних угруповань, проте нормативно-правова база потребує подальшого вдосконалення. Це стосується як регулювання порядку державної служби, так і юридичної відповідальності за корупційні правопорушення.

5) *Реальний вияв політичної волі*. Політична воля у будь-якій державі, а особливо із недостатньо розвинутими демократичними інститутами, є дієвим засобом протидії корупції. За відсутності такої волі найдосконаліше законодавство має декларативний характер, а діяльність правоохоронних органів лише імітує боротьбу з корупційною злочинністю.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ.

Стратегічним напрямом боротьби з корупцією — це запобігання їй. Комплексні профілактичні заходи — це шлях, який може зменшити обсяг корупційних проявів та їх негативний вплив на суспільство.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

найефективніший засіб — *зробити корупцію ризикованою і не вигідною*. Доти, доки чиновнику буде вигідно отримувати неправомірну вигоду, красти, іншим чином зловживати владою, а ризик понести покарання буде мінімальним, ніякі репресивні заходи не дадуть позитивного результату. Збільшення соціальної ціни державної служби (престиж, матеріальна забезпеченість) і ризик корупційних злочинів — це те, що має лежати в основі антикорупційної політики.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час підготовки звернути увагу на наступні питання:

1. Визначення корупції та види корупційних діянь.
2. Основні ознаки корупційної злочинності.
3. Особливості характеристики особи корупціонера.
4. Сутність соціальних передумов корупційних діянь.
5. Правова основа попередження корупційних діянь.

